

Ir. A.L.G.M. Bauwens
Drs. M.A.J. van de Sandt
Drs. F.J. Heunks

DE LANDBOUW IN RUCPHEN

Economisch-sociologische gezichtspunten

6
5
VERSLAGEN
No. 67

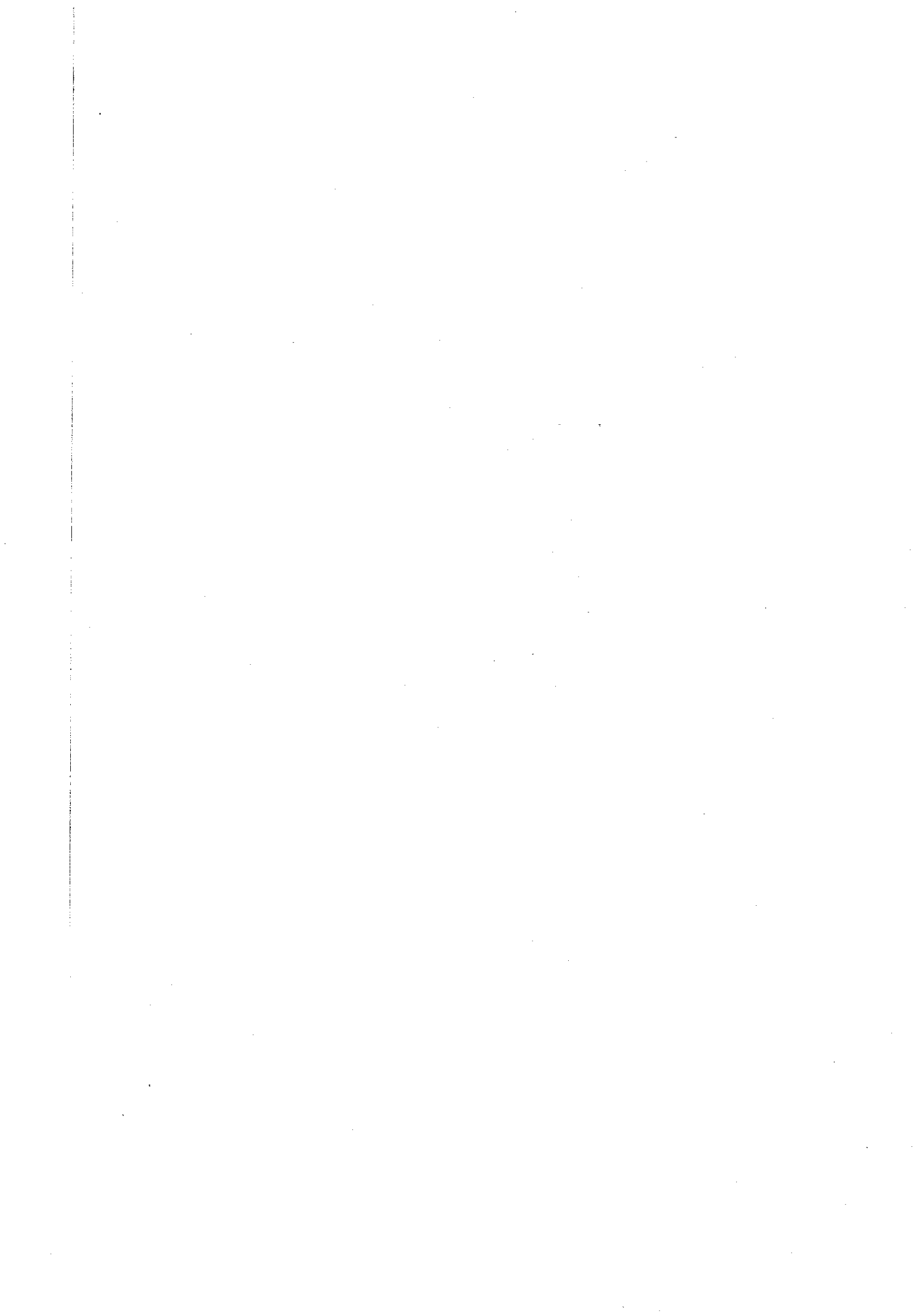

december 1963

Landbouw-Economisch Instituut - Conradkade 175 - 's-Gravenhage - Tel. 61.41.61
Niet voor publikatie - nadruk verboden

INHOUDSOPGAVE

		Blz.
WOORD VOORAF		5
INLEIDING		7
HOOFDSTUK	I DE GEMEENTE RUCPHEN	16
	§ 1. Algemene oriëntering	16
	§ 2. Historisch overzicht	16
	§ 3. De situatie na 1945	21
HOOFDSTUK	II AGRARISCH BEDRIJF EN BEROEP	25
	§ 1. De produktieomstandigheden	25
	§ 2. De bedrijfshoofden	28
	§ 3. Het ondernemersschap	30
	§ 4. Produktieplan en bedrijfsvoering	34
	§ 5. Het niveau van de bedrijfsvoering	39
HOOFDSTUK	III DE INFORMATIEBRONNEN VAN DE BOER	46
	§ 1. De massa- en groepsmedia	46
	§ 2. De voorlichtingsdiensten	61
	§ 3. De voorlichting door handelaren	71
	§ 4. Andere boeren als informatiebron	74
HOOFDSTUK	IV ENKELE ASPECTEN VAN HET AGRARISCHE GEZIN	81
	§ 1. De echtgenote	81
	§ 2. De kinderen	83
	§ 3. De levensstijl	88
	§ 4. De positie van het agrarische gezin in de gemeente Rucphen	93
HOOFDSTUK	V DE AGRARISCHE SAMENLEVING	101
	§ 1. De groepsverhoudingen binnen de agrarische samenleving	101
	§ 2. De informele relaties	107
	§ 3. De formele sociale participatie	114
	§ 4. De houding van de boeren ten opzichte van de industrie en de industriearbeiders	124
SAMENVATTING EN AANBEVELINGEN		131
BIJLAGEN		
1	TOELICHTING OP DE CONSTRUCTIE VAN DE GEBRUIKTE MEETINSTRUMENTEN	152
2	OVERZICHT VAN DE GERAADPLEEGDE LITERATUUR	159

WOORD VOORAF

Enkele jaren geleden bracht het Landbouw-Economisch Instituut een rapport uit over de sociaal-economische aspecten van de landbouw in de gemeente Rucphen. Dit rapport bevatte de resultaten van een onderzoek naar de aard van de produktieomstandigheden, het produktieplan en de bedrijfsvoering, alsmede naar enkele aspecten van de agrarische bevolking, zoals onder andere de opvolgingssituatie op de bedrijven en de beroepskeuze van de agrarische jeugd.

Aanleiding tot dit onderzoek was het voornemen van de landbouwvoorlichtingsdienst om in de gemeente Rucphen een zogenaamd streekverbeteringsplan uit te voeren. In dit voornemen vond de R.K. Boerenbond in Sprundel aanleiding om aan het L.E.I. te verzoeken een onderzoek naar de situatie in de landbouw in de gemeente Rucphen in te stellen, welk onderzoek zou kunnen dienen als basis voor het uit te voeren streekverbeteringsplan en voor andere activiteiten en maatregelen, die bij de begeleiding van de economische en sociale ontwikkeling in de agrarische sektor in deze gemeente wenselijk zouden zijn. Bij dit initiatief sloten zich later ook de R.K. Boerenbonden in de andere kerkdorpen in de gemeente Rucphen aan.

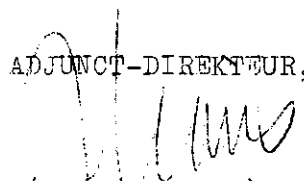
Bij het verstrekken van de opdracht werd overeengekomen om in een tweede fase van het onderzoek dieper in te gaan op een aantal sociologische aspecten van het economisch gedrag van de agrarische bevolking. Deze verdieping was wenselijk, omdat de betrokken instanties vermoedden, dat een aantal, nauw met de aard van de agrarische samenleving in deze gemeente verband houdende factoren, de aanpassing aan de veranderende verhoudingen in bedrijf, gezin en samenleving zouden bemoeilijken. Vandaar dan ook, dat in deze tweede fase van het onderzoek werd ingegaan op de achtergronden van het technisch-economisch handelen van de agrarische bevolking. Getracht werd enig inzicht te krijgen in een aantal factoren van sociaal-structurele en sociaal-culturele aard, die van invloed kunnen zijn op het economisch gedrag van de boer, alsmede in de aard van de samenhang van deze factoren met het niveau van de bedrijfsvoering.

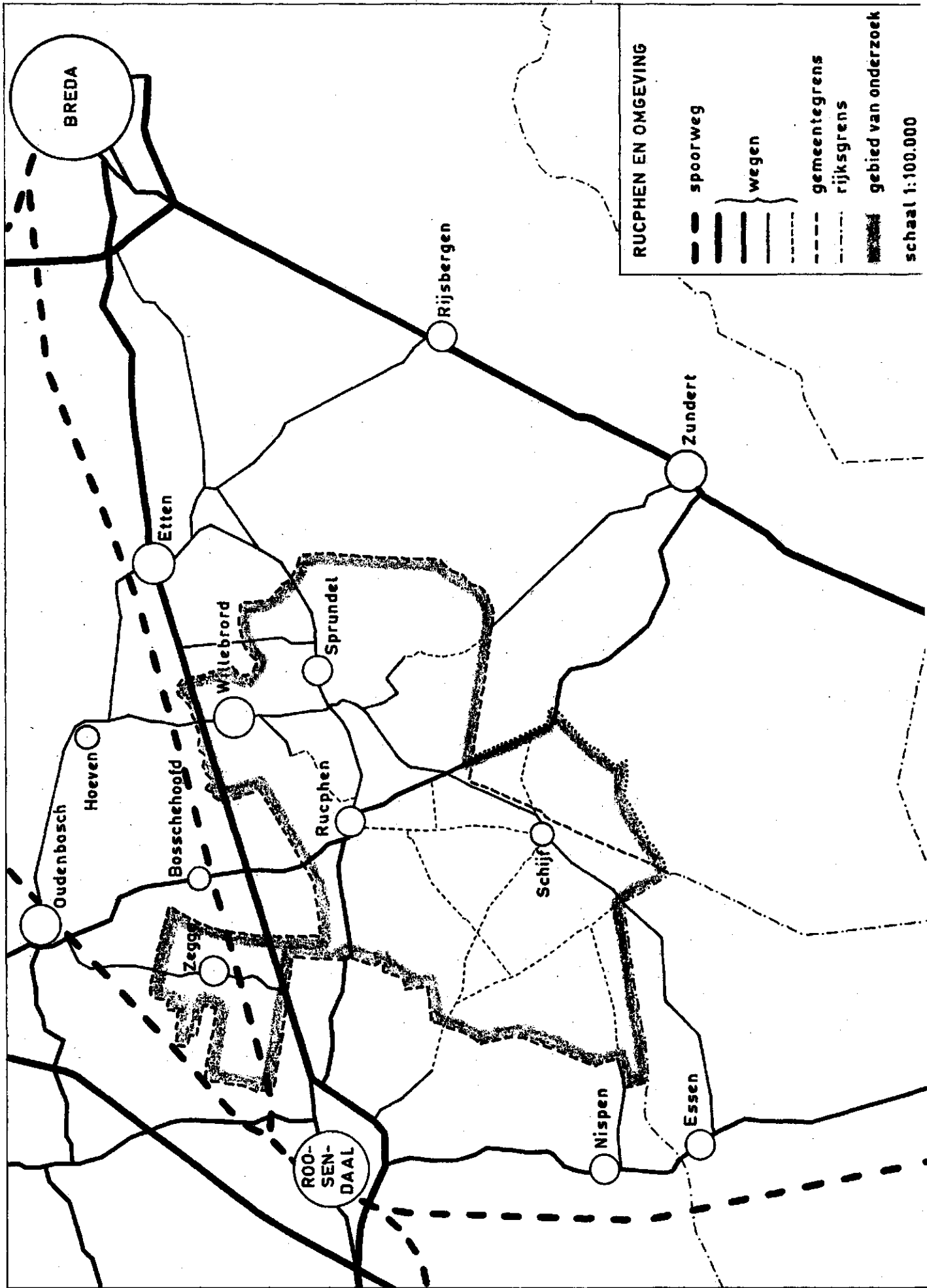
De resultaten van dit onderzoek naar de sociologische gezichtspunten van de landbouw in de gemeente Rucphen zijn in het onderhavige verslag neergelegd.

Het onderzoek werd verricht op de afdeling Streekonderzoek door drs. M.A.J. van de Sandt en ir. A.L.G.M. Bauwens. Na het vertrek van drs. M.A.J. van de Sandt werd in de eindfase van de rapportering nog een belangrijke bijdrage geleverd door drs. F.J. Heunks. De opzet en uitvoering van het onderzoek geschiedde in nauwe samenwerking met drs. J.C.C. van de Lest, socioloog van het Provinciaal Opbouworgaan in Noord-Brabant.

's-Gravenhage, december 1963.

DE ADJUNCT-DIREKTEUR,

(Dr. A. V. Maris)

BREDA

Rijsbergen

Zundert

Etten

Sprundel

Willebrord

Rucphen

Schijf

Oudenbosch

Hoeven

Bosschehoofd

Zegge

ROO-SEN-DAAL

Nispen

Essen

INLEIDING

Aanleiding en doel van het onderzoek

In de gemeente Rucphen, omvattende de kerkdorpen Rucphen, Sprundel, Zegge, Schijf en St.-Willebrord, is in de periode na de oorlog sedert 1952 in het kader van het ontwikkelingsgebied Zuidwestelijk Noordbrabant, gestreefd - en dit niet zonder succes - naar een verruiming van de werkgelegenheid en naar een uitbreiding en verbetering van het onderwijs en van het voorzieningenapparaat op sociaal en cultureel gebied. Hoewel de in dit verband getroffen maatregelen uiteindelijk, direct of indirect, ook de boerenbevolking ten goede komen, waren ze toch in eerste instantie bedoeld voor de arbeidersbevolking.

Meer rechtstreeks gericht op de belangen van de agrarische bevolking is het voornemen van de rijkslandbouwvoorlichtingsdienst in de gemeente Rucphen een z.g. streekverbeteringsplan uit te voeren. Door middel van intensieve technisch-economische, huishoudelijke en sociale voorlichting gedurende een reeks van jaren wil men trachten de bedrijfsvoering op de landbouwbedrijven, alsook de maatschappelijke en huishoudelijke omstandigheden meer in overeenstemming te doen brengen met de eisen van deze tijd en aldus het niveau van welvaart en welzijn van de agrarische bevolking te verhogen.

Ten einde nu de streekverbetering een zo groot mogelijk effect te doen sorteren werd het wenselijk geacht een onderzoek te doen instellen, dat een inzicht zou kunnen verschaffen in de landbouwkundige situatie in de gemeente. De uitkomsten van dit onderzoek zouden dus als basis en achtergrond moeten dienen van de voorlichtingsactiviteiten in het kader van het streekverbeteringsplan. Globaal geformuleerd zou het onderzoek inzicht moeten bieden in de economische en sociale structuur, in het cultuurpatroon van de agrarische bevolking, in de relaties tussen deze factoren en het economische gedrag van de boeren. Bovendien bestond er behoefte aan informatie omtrent de concrete problemen waarmee de streekverbetering, en met name de technisch-economische en de agrarisch-sociale voorlichting, zich zouden moeten bezighouden.

Dit globaal gestelde doel vereiste een nadere specificatie in een aantal meer concrete taken. Overleg met het rijkslandbouwconsulentenschap te Zevenbergen leidde tot de conclusie dat in het onderzoek - ten einde aan de gegeven opdracht zo goed mogelijk te voldoen - in ieder geval de volgende onderwerpen zouden moeten worden betrokken:

- de produktieomstandigheden, het produktieplan en de bedrijfsvoering en het produktieniveau op de agrarische bedrijven;
- de leeftijdsopbouw, de regionale en sociale herkomst en het onderwijs van de agrarische bedrijfshoofden;
- de bronnen waaruit de boeren hun landbouwkundige kennis ontvangen en hun betekenis voor de bedrijfsvoering;
- de gezinssamenstelling en de gezinsverhoudingen;
- de school- en beroepskeuze van de boerenzonen, de opvolging en de afvloeiing uit de landbouw;

- de groepsverhoudingen in de agrarische samenleving, de informele betrekkingen en de deelneming aan het verenigingsleven;
- de positie van de boeren in de dorpssamenleving en hun houding tegenover de industrie en de industriearbeiders.

Fasen in de uitvoering

Het verzamelen van de benodigde gegevens geschiedde door middel van een vooronderzoek en een in twee fasen uitgevoerd hoofdonderzoek.

Het vooronderzoek was vooral bedoeld als een eerste verkenning en oriëntatie. Daartoe werden informatieve gesprekken gevoerd met in totaal 27 personen, zowel uit agrarisch als uit niet-agrarisch milieu. In deze gesprekken zijn onderwerpen ter sprake gebracht als de groepsverhoudingen en leiding in de agrarische samenleving, de functies van gezin, buurt en dorp, de betekenis van de agrarische organisaties, de beroepskeuze van de agrarische jeugd, de mate van vooruitstrevendheid en traditionalisme van de agrariërs, hun houding ten opzichte van de industrie, hun positie in de dorpssamenleving. Deze gesprekken hebben de basis geleverd voor het preciseren van de probleemstelling, het vaststellen van de vermoedelijk relevante variabelen en het formuleren van de in het verdere onderzoek te toetsen hypothesen.

Het hoofdonderzoek is in twee fasen uitgevoerd:

- a. een sociaal-economisch onderzoek, waarbij door middel van een enquête gegevens werden verzameld met betrekking tot de produktieomstandigheden, het produktieplan en de bedrijfsvoering, de bedrijfsinrichting en de arbeidsbezetting, alsmede een aantal gegevens omtrent het bedrijfshoofd, zijn echtgenote en zijn kinderen. Deze enquête is uitgevoerd in de eerste maanden van 1959.

De resultaten van dit sociaal-economische onderzoek zijn begin 1961 in een afzonderlijk rapport gepubliceerd 1). De voornaamste uitkomsten zijn echter in dit rapport, verdeeld over verschillende hoofdstukken, opnieuw opgenomen;

- b. een sociologisch onderzoek, dat tot doel had enig licht te werpen op de achtergronden van het economische gedrag van de boeren. Hierbij ging het met name om de samenhang tussen economische factoren enerzijds en sociaal-structurele en culturele factoren anderzijds. De voor het sociologische onderzoek benodigde gegevens zijn - eveneens met behulp van een enquête - verzameld in maart en april 1959. Van de uitkomsten van dit onderzoek wordt in dit rapport verslag gedaan.

Ontwerp van het sociologisch onderzoek

Aan het sociologische deel van het onderzoek ligt de algemene hypothese ten grondslag, dat het economische gedrag van de boeren, zoals dat b.v. in hun bedrijfsvoering tot uiting komt, in belangrijke mate wordt bepaald door factoren van sociaal-structurele en culturele aard. In dit model fungeert dus het economische gedrag van de boeren steeds als afhankelijke variabele, de sociaal-structurele en culturele factoren fungeren als onafhankelijke, c.q. interveniërende variabelen. Taak van

1) "De landbouw in Rucphen. Sociaal-economische gezichtspunten", Landbouw-Economisch Instituut, 's-Gravenhage, februari 1961.

het onderzoek was nu vast te stellen, welke concrete factoren van sociaal-structurele en culturele aard in Rucphen het economische gedrag van de boeren beïnvloeden en in welke mate en op welke wijze deze invloed zich hier doet gelden. Hoewel een volledige toetsing van het model niet in de bedoeling lag, is toch getracht de aard van de samenhang tussen een aantal sociale en culturele factoren en het economische gedrag van de boeren inzichtelijk te maken.

De bij het vooronderzoek verkregen inzichten deden vermoeden dat, gezien ook het praktische doel van het onderzoek, vooral de volgende factoren voor het probleem relevant zouden zijn:

- a. het woondorp;
- b. de bedrijfsgrootte;
- c. de leeftijd;
- d. het onderwijs;
- e. de mate van ondernemersschap;
- f. de mate, waarin gebruik wordt gemaakt van informatiebronnen;
- g. de gezinsverhoudingen;
- h. de levensstijl;
- i. de informele relaties;
- j. de houding van de kleine boeren tegenover de grote;
- k. de deelneming aan het verenigingsleven.

De algemene opzet van de gevolgde werkwijze is nu zodanig geweest, dat van elk van de gekozen factoren, voor zover mogelijk, eerst de samenhang met de factoren a t/m e - waarvan verwacht werd dat ze de meeste betekenis hadden voor de bedrijfsvoering - en vervolgens die met de bedrijfsvoering zelf wordt geanalyseerd. De uitgevoerde analyses maken het mogelijk tenslotte een indruk te geven van de mate waarin het economische gedrag van de boeren door de verschillende factoren kan worden verklaard, dan wel daarmee samenhangt.

Min of meer los van bovengenoemde analyses is ook getracht enig inzicht te verkrijgen in de reactie van de Rucphense agrariërs op hun minderheidspositie in de dorpssamenleving en op de ontwikkeling van de plaatselijke industrie.

De gebezigde indicatoren

a. Het woondorp

Evenals bij het sociaal-economische onderzoek zijn ook bij het sociologische onderzoek slechts vier van de vijf in de gemeente Rucphen gelegen kerkdorpen in beschouwing genomen, t.w. Rucphen, Sprundel, Schijf en Zegge. Het dorp St.-Willebrord is buiten het onderzoek gehouden in verband met het kleine aantal boeren aldaar, het heterogene karakter van hun bedrijven en hun oriëntatie op buiten de gemeente gelegen centra.

Bij de afgrenzing van de kerkdorpen zijn in beginsel de parochiegrenzen aangehouden, die tevens samenvallen met de gebiedsgrenzen van de plaatselijke boerenbonden. Dit bracht mee dat ook een aantal agrariërs uit het in de gemeente Zundert gelegen gedeelte van de parochie Schijf in het onderzoek is betrokken.

Bij het sociaal-economische onderzoek is in het uiterste westen van de gemeente Rucphen een aantal - merendeels grotere - boeren, dat geheel op Roosendaal of het in die gemeente gelegen Nispen is georiënteerd, tot een aparte groep samengevoegd. De geringe omvang van deze groep maakte een dergelijke werkwijze bij het sociologische onderzoek - waarbij slechts een steekproef van de bedrijfshoofden was betrokken - niet goed doenlijk. De betrokken boeren zijn daarom verdeeld over de drie dorpen in welke nabijheid zij wonen, d.w.z. voor het merendeel toegevoegd aan het kerkdorp Schijf, de overige aan Rucphen en Zegge.

b. De bedrijfsgrootte

Bij de indeling in bedrijfsgroottesklassen is als uitgangspunt genomen de gemiddelde bedrijfsgrootte in het gebied van onderzoek, die ongeveer 10 ha bedraagt. De boeren met een bedrijf beneden 10 ha zijn als kleinere boeren beschouwd, de boeren met een bedrijf van 10 ha en meer als grotere boeren. Waar in de analyse het aantal waarnemingen voldoende groot was, zijn fijnere onderverdelingen van deze beide klassen toegepast.

c. De leeftijd

De leeftijden van de bedrijfshoofden zijn tamelijk willekeurig verdeeld in drie klassen: de jongere bedrijfshoofden (beneden 40 jaar), de bedrijfshoofden van middelbare leeftijd (40-55 jaar), de andere bedrijfshoofden (55 jaar en ouder).

d. Het onderwijs

Er is slechts onderscheid gemaakt tussen de bedrijfshoofden die wel en die geen voortgezet onderwijs hebben gehad. Dit onderwijs heeft vrijwel uitsluitend betrekking op landbouwonderwijs; ander voortgezet onderwijs komt onder de geënquêteerden vrijwel niet voor. Het voortgezet onderwijs omvat zowel het cursus- als het dagonderwijs. Het aantal bedrijfshoofden met voortgezet dagonderwijs was nl. zo gering, dat het niet mogelijk was hen als afzonderlijke categorie op te nemen.

e. Het ondernemersschap

Voor het vaststellen van de mate van ondernemersschap van de bedrijfshoofden is gebruik gemaakt van een aantal gegevens, welke zijn samengevoegd in een schaal of index. Deze z.g. rationaliteitsindex bedoelt te meten in welke mate de agrariërs bij het treffen van hun bedrijfsbeslissingen rationeel, d.w.z. met verstand en overleg, te werk gaan ten einde maximale economische doeleinden te bereiken. Er wordt van uitgegaan, dat deze rationaliteit bij het treffen van beslissingen bij uitstek het kenmerk is van een goed ondernemersschap.

De gebezigde rationaliteitsindex is in opzet ontleend aan een Amerikaans onderzoek 1) en is aan de plaatselijke situatie in Rucphen aangepast in overleg met het rijkslandbouwconsulentschap in Zevenbergen. Hij is opgebouwd uit drie groepen vragen die respectievelijk betrekking hebben op:

1) A. DEAN, H.A. AURBACH en C.P. MARSH, "Some Factors Related to Rationality in Decision Making among Farm Operators" (Rural Sociology, June 1958, pp. 121-135).

1. de mate, waarin het bedrijfshoofd bij zijn beslissingen gebruik maakt van de beste beschikbare informatiebronnen;
2. het bijhouden door het bedrijfshoofd van gegevens over de financiële en andere resultaten van het bedrijf en het gebruik dat hij van deze gegevens maakt;
3. de houding van het bedrijfshoofd ten aanzien van het maken van bedrijfsplannen, het opnemen van krediet en het landbouwonderwijs.

In de bijlage zijn nadere details omtrent de samenstelling van de rationaliteitsindex opgenomen.

f. De informatiebronnen

Van vier soorten informatiebronnen, twee formele en twee informele, is onderzocht in hoeverre de bedrijfshoofden ervan gebruik maken.

1. Massa- en groepsmedia

Hiertoe zijn gerekend de landbouwbladen, publikaties van de voorlichtingsdienst, de radio, de studieclubs, demonstraties en tentoonstellingen. De meeste van deze gegevens zijn samengevoegd in een schaal, welke bedoelt te meten in welke mate de bedrijfshoofden van de massa- en groepsmedia gebruik maken.

De bijlage bevat nadere gegevens omtrent de constructie van deze schaal.

2. De voorlichtingsdienst

Gegevens zijn verzameld zowel over het contact met als over de waardering voor de voorlichtingsdienst. Deze gegevens zijn in een schaal samengevoegd, welke de mate van ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst bedoelt vast te stellen. Ook over deze schaal vindt men nadere details in de bijlage.

3. Handelaren

Geïnformeerd is naar de mate, waarin de boeren voorlichting bij handelaren inwinnen en naar hun oordeel over het nut van deze voorlichting voor de boeren.

4. Andere boeren

Om de betekenis van andere boeren als informatiebron te peilen is onderzocht of men weleens op andere bedrijven in de omgeving gaat kijken en of men weleens bedrijfszaken met andere boeren bespreekt, b.v. inlichtingen of advies aan hen vraagt. Ook is nagegaan in welke opzichten de als informanten aangewezen boeren zich van de overige boeren onderscheiden.

g. De gezinsverhoudingen

Enkele vragen zijn gesteld over het meewerken in het bedrijf en het meebeslissen in bedrijfsaangelegenheden door de vrouw, de opvolging en de beroepskeuze van de zoons, het meebeslissen, de kennis omtrent de financiële toestand van het bedrijf en de geldelijke beloning van de meewerkende zoons.

h. De levensstijl

Voor het meten van de levensstijl is wederom een aantal gegevens

in een schaal samengevoegd. Daarbij is ervan uitgegaan dat de levensstijl van de agrarische bevolking hier alleen van belang is in zoverre hij tot uiting komt in de mate waarin zij belangstelling heeft voor zaken buiten het eigen bedrijf en contacten met de buitenwereld onderhoudt. De in de schaal opgenomen gegevens hebben dan ook alle op deze aspecten betrekking. Hoewel de gegevens alleen de levensstijl van het bedrijfs- hoofd trachten vast te leggen, mag worden aangenomen dat ze ook een indruk geven van de levensstijl van het boerengezin.

Verdere bijzonderheden over deze schaal zijn vermeld in de bijlage.

i. De informele relaties

Om een indruk te krijgen van de informele relatiepatronen in het gebied van onderzoek zijn aan de geënquêteerden vier z.g. "sociometrische" vragen gesteld. Achtereenvolgens is gevraagd van welke boeren men weleens hulp krijgt op het bedrijf, van wie men weleens een werktuig leent, bij wie men weleens gaat kaarten en wie men als zijn vaste vrienden beschouwt. Daar het sociologische deel van het onderzoek slechts onder een steekproef is uitgevoerd, kon uiteraard geen volledig beeld van de informele relatiepatronen worden verkregen. Niettemin boden de verzamelde gegevens toch een voldoende basis om een aantal kenmerken van de informele relaties nader te analyseren.

j. De houding van de kleine boeren tegenover de grote

Bij het vooronderzoek is het vermoeden gerezen, dat de kleine boeren in het gebied, en vooral in sommige dorpen, gekenmerkt zouden zijn door een min of meer negatieve houding tegenover de grote boeren. Om deze houding te kunnen meten en haar betekenis te kunnen analyseren is een schaal geconstrueerd, bestaande uit een aantal positieve en negatieve uitspraken betreffende de grotere boeren. Deze uitspraken zijn aan de boeren met een bedrijf kleiner dan 10 ha voorgelegd met het verzoek van elke uitspraak aan te geven of men het ermee eens of oneens was.

Een nadere toelichting op de constructie van deze schaal wordt gegeven in de bijlage.

k. De deelneming aan het verenigingsleven

Voor het vaststellen van de mate waarin de boeren aan het verenigingsleven deelnemen, zijn twee schalen toegepast: een schaal voor de agrarische verenigingen en een schaal voor de algemene dorpsverenigingen. De constructie van deze schalen is een vereenvoudigde versie van de z.g. sociale-participatieschaal van F.S. CHAPIN 1). In de schalen is niet alleen het lidmaatschap van verenigingen, maar ook het bezoeken van vergaderingen en het bekleden van bestuursfuncties verdisconteerd.

De bijlage bevat nadere details omtrent deze schalen.

Bij het meten van het economische gedrag van de bedrijfshoofden - de afhankelijke variabele in het onderzoek - zijn twee maatstaven gehanteerd die beide geacht kunnen worden een indruk te geven van het niveau van hun bedrijfsvoering.

1) F. STUART CHAPIN, "Experimental Designs in Sociological Research".
New York 1955.

a. Het toepassen van moderne landbouwmethoden

In overleg met het rijkslandbouwconsulentschap in Zevenbergen is een schaal ontworpen, bevattende een aantal moderne, door de voorlichtingsdienst aanbevolen landbouwmethoden, welke op alle landbouwbedrijven in de gemeente Rucphen kunnen en zouden moeten worden toegepast. De schaal bedoelt dus te meten, in welke mate door de boeren moderne landbouwmethoden worden toegepast.

b. De beoordeling van de bedrijfsvoering

Aan de bedrijfsvoorlichters (rayonassistenten) van de landbouwvoorlichtingsdienst is verzocht hun oordeel over de bedrijfsvoering van elk van de boeren in hun rayon te geven in de vorm van rangcijfers. De boeren dienden dus beoordeeld te worden in vergelijking met de andere boeren in het gebied. In hun beoordeling moesten de voorlichters een aantal de bedrijfsvoering betreffende gezichtspunten verdisconteren.

Over de beide maatstaven van de bedrijfsvoering geeft de bijlage nadere bijzonderheden.

De geënquêteerden

De sociaal-economische enquête is uitgevoerd onder alle grondgebruikers met hoofdberoep landbouwer of tuinder in de dorpen Rucphen, Sprundel, Schijf en Zegge. Als tuinders zijn beschouwd die bedrijfshoofden, wier bedrijf voor de helft of meer uit tuinland bestaat. In totaal zijn gegevens verkregen van 415 grondgebruikers, nl. van 353 landbouwers en 62 tuinders. Slechts 9 bedrijfshoofden (2%) hebben aan de enquête geen medewerking verleend 1).

De sociologische enquête is uitgevoerd onder een representatieve steekproef, omvattende 50% van de bedrijfshoofden die bij de sociaal-economische enquête betrokken waren. Bij het nemen van deze steekproef is de volgende werkwijze toegepast. De bedrijfshoofden uit de sociaal-economische enquête zijn gerangschikt naar de vier dorpen en binnen elk van deze dorpen naar opklimmende bedrijfsgrootte. Per dorp is telkens het eerste, derde, vijfde enz. bedrijfshoofd in de steekproef opgenomen. Op deze wijze is de steekproef uiteraard, naar dorp en bedrijfsgrootte volledig representatief.

Nagegaan is nog in hoeverre ook de leeftijdsverdeling van de bedrijfshoofden in de steekproef een getrouwe afspiegeling vormde van die in de totale groep. Er bleek geen afwijking van betekenis te zijn en zelfs binnen elk van de dorpen waren de verschillen betrekkelijk gering. Men mag dus aannemen, dat de steekproef een hoge mate van betrouwbaarheid bezit.

Door 5 bedrijfshoofden (2%) is medewerking aan de sociologische enquête geweigerd. Voor zover mogelijk zijn zij vervangen door bedrijfshoofden uit hetzelfde dorp en met ongeveer dezelfde bedrijfsgrootte. Aldus zijn bij de sociologische enquête in totaal 206 bedrijfshoofden geënquêteerd.

1) Voor nadere bijzonderheden zij verwezen naar het rapport "De landbouw in Rucphen. Sociaal-economische gezichtspunten", blz. 7-9.

De betrouwbaarheid van de uitkomsten

Wanneer - zoals in het sociologische deel van dit onderzoek - gebruik wordt gemaakt van een steekproef, hebben de uitkomsten van het onderzoek (frequenties, percentages, e.d.) rechtstreeks alleen betrekking op de steekproef en niet op de totale groep waaruit de steekproef getrokken is (het "universum"). De in de steekproef gevonden cijfers kunnen hoogstens een indicatie geven omtrent de frequenties, percentages die in het universum voorkomen. Zijn in een bepaald geval de in de steekproef gevonden percentageverschillen - b.v. tussen de dorpen of tussen grote en kleine boeren - bijzonder groot, dan kan men zonder meer concluderen tot het bestaan van soortgelijke verschillen in het universum. Zijn echter de percentageverschillen in de steekproef slechts gering, dan is het niet mogelijk tot het bestaan van dergelijke verschillen in het universum te concluderen.

Met behulp van een statistische toets kan men vaststellen of in een concreet geval de in de steekproef gevonden percentageverschillen groot genoeg zijn om tot het bestaan van dergelijke verschillen in het universum te kunnen concluderen. De in dit rapport gebruikte toets is de z.g. chi-kwadraat-toets (χ^2) van Pearson. Bij toepassing van deze toets gaat men uit van de fictie dat er in het universum geen percentageverschil aanwezig is (de "nul-hypothese"). Uitgaande van deze fictie berekent men nu, hoe groot in dat geval de kans is dat men in de steekproef percentageverschillen kan vinden, die ten minste even groot zijn als die welke men in feite in de steekproef heeft aangetroffen. Deze kans is de P-waarde of overschrijdingskans. De grootte van deze P-waarde ligt altijd tussen 0 en 1.

In het algemeen - en ook in dit rapport - worden bij een P-waarde die kleiner of ten hoogste gelijk is aan 0,05, de in de steekproef gevonden verschillen groot genoeg geacht voor de conclusie dat er in het universum analoge verschillen voorkomen. De verschillen zijn dan betrouwbaar of "significant" en kunnen redelijkerwijs niet meer door toeval zijn ontstaan. Is echter de P-waarde groter dan 0,05, dan zijn de verschillen in de steekproef te klein om tot het bestaan van verschillen in het universum te kunnen concluderen. De verschillen in de steekproef zijn dan "niet-significant" en kunnen heel goed het gevolg zijn van de toevallige samenstelling van de steekproef. Onder de tabellen is vermeld welke van de daarin te leggen samenhangen niet-significant bleken te zijn.

Indeling van het verslag

In het eerste hoofdstuk wordt na een algemene oriëntering een beknopt overzicht gegeven van de historische ontwikkeling in het bijzonder ten aanzien van de sociaal-economische situatie na 1945.

Het tweede hoofdstuk is gewijd aan de omstandigheden, waaronder en de wijze waarop de agrarische produktie in het gebied van onderzoek plaatsheeft. Verder wordt ingegaan op een aantal kenmerken van de bedrijfshoofden; een van deze kenmerken is het ondernemersschap. De behandeling van het produktieplan en de bedrijfsvoering mondt uit in een analyse van de samenhang tussen het niveau van de bedrijfsvoering en een aantal factoren, die in eerste instantie hier van belang worden geacht, nl. het woondorp, de bedrijfsgrootte, de leeftijd van het bedrijfs-

hoofd, het landbouwonderwijs en het ondernemerschap. Het tweede hoofdstuk steunt grotendeels op gegevens verkregen bij de sociaal-economische enquête. Voor zover dit het geval is, is het een samenvatting van hetgeen in deel I over de produktieomstandigheden, het produktieplan en de bedrijfsvoering, alsmede over het bedrijfshoofd is gezegd. De gegevens voor het ondernemerschap en het niveau van de bedrijfsvoering, met name ten aanzien van het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden en de beoordeling van de bedrijfsvoering door de bedrijfsdeskundige, zijn afkomstig van de sociologische enquête.

Het derde hoofdstuk handelt over de informatiebronnen, die de boeren behoeve van zijn bedrijfsvoering ten dienste staan. In dit hoofdstuk zal worden nagegaan, in welke mate de boeren in de gemeente Rucphen gebruik maken van elk van de onderscheiden informatiebronnen, zoals landbouwbladen, publikaties van de landbouwvoorlichtingsdienst, radio, voorlichtingsvergaderingen, demonstraties, tentoonstellingen, de landbouwvoorlichtingsdienst, alsmede handelaren en andere boeren. Verder wordt nagegaan welke factoren het gebruik van deze informatiebronnen bepalen en welke invloed het benutten van de diverse informatiebronnen heeft op het niveau van de bedrijfsvoering.

Het volgende hoofdstuk heeft als onderwerp het agrarische gezin. Er zullen eerst een aantal gegevens worden verschaft met betrekking tot de echtgenoten van de bedrijfshoofden, de zoons en de dochters om aldus een indruk te krijgen van de structuur en de functies van het agrarische gezin. Hierbij wordt verder o.m. ook aandacht besteed aan de beroepskeuze van de boerenzoon en aan de opvolgingssituatie op de bedrijven. Dit deel van het vierde hoofdstuk is grotendeels een samenvatting van hetgeen in deel I over deze onderwerpen is gezegd. Hier en daar zijn echter ook gegevens uit het sociologische onderzoek gebruikt. Vervolgens zal worden ingegaan op de communicatie met de buitenwereld en op de belangstelling voor zaken buiten het bedrijf, als uitingsvormen van de levensstijl van het agrarische gezin. Onderzocht wordt van welke factoren deze levensstijl vooral afhankelijk is en welke invloed deze op het niveau van de bedrijfsvoering uitoefent. In een slotparagraaf zal speciale aandacht worden besteed aan de veranderingen, die momenteel in het agrarische gezin in de gemeente Rucphen plaatshebben.

De agrarische samenleving vormt het onderwerp van het vijfde hoofdstuk. In de eerste paragraaf worden enkele aspecten van de groepsverhoudingen in de agrarische samenleving in het gebied van onderzoek behandeld, in het bijzonder de houding van de kleine boeren ten opzichte van de grote boeren. Ook hier wordt nagegaan, welke factoren deze houding beïnvloeden, en wordt de samenhang met het niveau van de bedrijfsvoering nader geanalyseerd. De tweede paragraaf houdt zich bezig met enkele aspecten van de informele contacten, met name de betekenis van de buurt, de bedrijfsgrootte en het niveau van de bedrijfsvoering bij het onderhouden van informele relaties. In de volgende paragraaf wordt een overzicht gegeven van het verenigingsleven, in het bijzonder ten aanzien van de deelneming van de bedrijfshoofden. Ook hier wordt getracht een indruk te krijgen van de factoren, welke vooral de deelneming aan het verenigingsleven, het agrarische zowel als het algemene, bepalen en wordt er een analyse uitgevoerd van het verband met het niveau van de bedrijfsvoering. In een slotparagraaf wordt nog ingegaan op de houding van de boeren ten opzichte van de industriearbeiders en de industrie.

HOOFDSTUK I

DE GEMEENTE RUCPHEN

§ 1. Algemene oriëntering

De gemeente Rucphen is gelegen in het westelijke zandgebied van de provincie Noordbrabant, ten oosten van Roosendaal en ongeveer ten zuidwesten van Breda. In het zuiden grenst ze aan België.

Eind 1960 telde de gemeente Rucphen 14.486 inwoners bij een oppervlakte van 60,9 km². Ze bestaat uit 5 kerkdorpen, nl. Sint-Willebrord - in de omgeving ook bekend onder de naam "het Heike" - , Sprundel, Rucphen, Schijf en Zegge. Van deze dorpen is het vlak ten zuiden van de weg Breda-Roosendaal gelegen Sint-Willebrord met ongeveer 6400 inwoners het grootste. Omdat de landbouw in dit naar de samenstelling van de bevolking karakteristieke dorp vrijwel niets te betekenen heeft, is Sint-Willebrord bij het onderhavige onderzoek buiten beschouwing gebleven.

Van de vier overige dorpen is Sprundel met ongeveer 3100 inwoners het grootst, gevolgd door Rucphen met ongeveer 1550 inwoners. Het dorp Schijf ligt in het zuiden van de gemeente, vlak tegen en zelfs iets over de grens met de gemeente Zundert. Het Rucphense deel van Schijf telt ongeveer 1350 inwoners. Zegge, met ongeveer 1590 inwoners is door zijn enigszins excentrieke ligging, in een uitloper van de gemeente ten noorden van de weg Breda-Roosendaal, sterk op Roosendaal en Oudenbosch georiënteerd 1). Volledigheidshalve kan nog worden opgemerkt, dat een deel van het tegen de gemeente Roosendaal aangelegen gebied niet tot een parochie in de gemeente Rucphen behoort, maar tot een parochie in de gemeente Roosendaal. De in het desbetreffende gebied woonachtige boeren zijn dan ook georganiseerd in de boerenbond in Roosendaal.

Tenslotte kan nog worden gezegd, dat de bevolking in de gemeente Rucphen overwegend rooms-katholiek is. In 1960 was slechts 1% van de bevolking niet katholiek. Sindsdien is met de uitbreiding van de industriële werkgelegenheid in de gemeente het aantal niet-Katholieken iets toegenomen, maar hun aantal blijft zeer gering. De boeren en tuinders zijn vrijwel allen katholiek.

§ 2. Historisch overzicht

Toen in 1357 door Hendrik van Boutersheim, eerste heer van Bergen op Zoom, het moergebied van Rucphen ter ontginning werd verkocht aan een combinatie, die onder leiding stond van de ridder Jan van der Houte, eigenaar van het kasteel te Etten, begon de meer officiële geschiedenis van Rucphen 2).

- 1) Rucphen incl. verspreide huizen in het noordwesten; Sprundel inclusief Vorenseinde, Munnikenheide en verspreide huizen in het zuidoosten, Schijf incl. verspreide huizen in het zuiden; Zegge incl. verspreide huizen.
- 2) Deze en andere gegevens zijn ontleend aan Korneel Slootmans: "Uit Rucphens verleden vóór 1800". In: Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda "De Oranjeboom", 1956.

De inwoners van dit gebied, dat de kern uitmaakt van de huidige gemeente Rucphen, leidden de eeuwen door een armoedig en schamel bestaan, vooral als gevolg van de ongunstige natuurlijke omstandigheden. Zo hadden zij veel te lijden van zandverstuivingen, die de jonge rogge en de boekweit verstikten en de akkerbouw zeer bemoeilijkten. De bewoners vonden een bestaan in de moerkring, in een schaarse roggeteelt en later mede onder invloed van de zandverstuivingen - in verband hiermee werd heide aangeplant - in de schapenteelt; in de winter kwam daar nog enige houtkap bij.

De grote armoede was echter niet alleen een gevolg van de ongunstige natuurlijke omstandigheden, maar ook van oorlog en bezetting en van de hiermee gepaard gaande requisities en plunderingen. Herhaalde malen moesten de bestuurders van Rucphen dan ook om uitstel, vrijstelling of kwijtschelding van belastingen verzoeken.

Een belangrijke factor in de ontwikkeling van dit gebied was ook de zwakke band, die Rucphen met het Markiezaat verbond. Men had zo goed als geen ontzag voor de markies en zijn ambtenaren. De lagere plaatselijke ambtenaren vatten hun taak apathisch op. Deze omstandigheden, alsmede de afgelogen ligging in het grensgebied van het Markiezaat, leidden verder tot de vestiging van personen met een enigszins dubieus verleden.

In de 18e eeuw waren reeds veel Rucphense mannen buiten het dorp werkzaam. Zij werkten bij de boeren in het kleigebied van West-Brabant en zelfs in Zeeland als landarbeider of als arbeider in de aldaar bestaande meestoven. 's Winters hielden zij zich bezig met houtkap het maken van heibezems en met de teelt van kalveren. Zij brachten vervolgens hun produkten zelf aan de markt, hetgeen veelal gepaard ging met bedelarij.

Dit laatste geldt vooral voor het dorp Sint-Willebrord, dat een bijzondere ontwikkeling doormaakte. Landbouwbedrijven komen er praktisch niet voor. De inwoners werkten dan hier, dan daar; veel inwoners vonden een inkomen of een aanvullend inkomen in de ongeregelde handel. De problematiek van dit dorp heeft, vooral na de Tweede Wereldoorlog, geleid tot bijzondere maatregelen op sociaal terrein. Daar dit dorp, zoals gezegd, niet in het onderhavige onderzoek werd betrokken, wordt het verder in dit betoog buiten beschouwing gelaten.

Het dorp Sprundel maakte staatkundig een andere ontwikkeling door. De heerlijkheid Sprundel werd in 1387 door Joanna, hertogin van Brabant, aan Jan van Polanen, heer van Leek en Breda, in pandschap gegeven en op die wijze aan het Land van Breda gehecht 1). Waarschijnlijk was de situatie in Sprundel gunstiger dan in Rucphen, al was er over het algemeen ook weinig welvaart te vinden.

In 1810 werd Sprundel, dat voordien tot de burgerlijke gemeente Etten, Leur en Princenhage behoorde, met Rucphen samengevoegd tot de gemeente Rucphen en Vorensende.

Ook in de 19e eeuw was de situatie in de gemeente Rucphen allesbehalve gunstig. Naar alle waarschijnlijkheid bestond de bevolking uit een grote groep kleine boeren, boeren-arbeiders en dagloners. De kleine boeren en de boeren-arbeiders - kleine boeren, die een of meer dagen per week bij andere boeren gingen werken - waren in verschillende opzichten afhankelijk van de grote boeren. Er bestond geen geprononceerde scheiding

1) Behalve Vorensende, dat tot het Markiezaat van Bergen op Zoom behoorde.

tussen kleine boeren en boeren-arbeiders. De groep van de kleine boeren ging met het kleiner worden van het bedrijf geleidelijk in die van de boeren-arbeiders over. De boeren-arbeiders waren alleen wat meer op werkgelegenheid buiten het eigen bedrijfje aangewezen. Ook tussen de boeren-arbeiders enerzijds en de dagloners en landarbeiders anderzijds bestond geen scherpe scheiding. Dit was echter wel het geval bij de kleine boeren en de grotere gezeten boeren, die de bovenlaag van de dorpssamenleving vormden en de leiding van de samenleving in handen hadden.

Bij de arbeiders en ook bij de boeren-arbeiders trof men personen aan, die zowel in als buiten de landbouw werkzaam waren, al zal bij de boeren-arbeiders het accent meer op het werken in de landbouw hebben gelegen. Veel boeren-arbeiders werkten 's winters in de suikerfabrieken en veel arbeiders 's zomers bij de boeren. Enkele arbeiders vonden werkgelegenheid in de kleinere nijverheidsbedrijfjes ter plaatse en wellicht ook buiten de gemeente. In ieder geval was een deel van de arbeidersbevolking aangewezen op werk buiten het eigen dorp, nl. bij de boeren in het kleigebied van West-Brabant en zelfs bij boeren in Holland, in de buurt van Dordrecht, maar later ook in de Haarlemmermeer. Kenmerkend voor de werkgelegenheid was het wisselvallige en tijdelijke karakter.

Uiteraard bestonden er van dorp tot dorp verschillen. De hier geschetste situatie gold wel het sterkst voor Rucphen. In Sprundel was waarschijnlijk het aantal landbouwbedrijven van enige omvang groter dan in Rucphen. Ook de tegenstelling tussen kleine en grote boeren was er naar alle waarschijnlijkheid minder sterk. Schijf was tot aan het einde van de vorige eeuw een geïsoleerd, arm heidedorp. Slechts vier boeren zouden toen in het bezit zijn geweest van een paard. De overigen - meest heel kleine boertjes - gebruikten ossen en koeien als trekdier. In Zegge trof men enkele vrij grote bedrijven aan en verder wat kleine boeren en boeren-arbeiders. Het totale aantal bedrijven was hier vrij gering.

Sinds de eeuwwisseling hebben zich in de agrarische sector van de gemeente Rucphen grote veranderingen voorgedaan. De ingrijpende wijzigingen in het landbouwbedrijf op de zandgronden, zoals het algemeen in zwang komen van het kunstmestgebruik, de intensivering van de produktie, de ontwikkeling van het landbouwonderwijs en van het agrarische organisatie- en coöperatievezen, met name van de zuivelfabrieken en de boerenleenbanken, hebben ook in de gemeente Rucphen een gunstige invloed gehad op de situatie in de landbouw. Door de uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond en door de intensivering van de produktie konden meer personen dan voorheen een volwaardig bestaan in de agrarische sector vinden. Veel boeren gingen ook over tot het verbouwen van tuinbouwgewassen; op een aantal bedrijven kwam het accent zelfs meer op de tuinbouw dan op de landbouw te liggen. Het aantal kleine bedrijven bleef echter tamelijk groot. Mede hierdoor en door de ongunstige produktieomstandigheden bereikte de landbouw in deze gemeente niet het niveau van diverse andere zandgebieden.

Ten aanzien van de afzonderlijke kerkdorpen kan worden opgemerkt, dat in Rucphen de ontginning van betrekkelijk geringe betekenis is ge-

weest. De bedrijven zijn tot 1947 dan ook slechts weinig groter geworden. Wel stegen de opbrengsten per bedrijf, doordat de veestapel kon worden uitgebreid en doordat men in een aantal gevallen overging tot het verbouwen van tuinbouwgewassen. In Sprundel is wat meer ontgonnen, maar waarschijnlijk zijn er ook wat meer bedrijven gesplitst. De tuinbouw heeft er zich sterker ontwikkeld dan in Rucphen. Voor Schijf is de ontginning van zeer grote betekenis geweest. Grote oppervlakten heide zijn ontgonnen, vooral door de bevolking zelf en de nieuwe cultuurgrond is vooral ten goede gekomen aan de eigen bevolking, met als gevolg, dat bijna alle bedrijfjes konden worden vergroot. Er hebben zich nageenough geen boeren van elders op de ontginningsgronden gevestigd. In Zeggen tenslotte zijn uit de enkele grote bedrijven door splitsing een aantal kleine bedrijven ontstaan.

Tabel 1 geeft een indruk van de ontwikkeling van de mannelijke agrarische beroepsbevolking.

Tabel 1

DE MANNELIJKE AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING IN DE GEMEENTE RUCPHEN IN 1909, 1930 EN 1947

	Aantal in		
	1909	1930	1947
Bedrijfshoofden	349	426	492
Meewerkende zoons	} 696	} 817	310
Arbeiders			480
In de landbouw werkende mannen	1045	1243	1283

In de periode 1909 tot 1947 neemt de mannelijke agrarische beroepsbevolking met bijna 25% toe, welke uitbreiding vooral werd gerealiseerd tot 1930. Tot dit jaar heeft de toeneming van het aantal in de landbouw werkzame mannen plaats zowel bij de zelfstandigen als bij de in een ondergeschikte positie werkzame personen. Na 1930 is de uitbreiding van de agrarische beroepsbevolking alleen een gevolg van de toeneming van het aantal bedrijfshoofden. Waarschijnlijk is in de periode 1930 tot 1947 het aantal thuis meewerkende boerenzoons eveneens gestegen, maar het aantal arbeiders verminderd, met als uiteindelijk resultaat een lichte daling van het aantal niet-zelfstandigen.

Uit tabel 2 blijkt, dat in dezelfde periode de productiecapaciteit in de agrarische sector aanmerkelijk is toegenomen. Hierbij heeft vooral de uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond een rol gespeeld en daarnaast de verhoging van de produktie per ha; op deze produktieverhoging wijst ook de toeneming van de dichtheid van de melkveestapel per 100 ha cultuurgrond van de oppervlakte tuinland en van het aantal varkens en kippen. Al met al was de vergroting van de agrarische produktie sterker dan de toeneming van het aantal in de landbouw werkzame mannen.

Tabel 2

HET GRONDGEBRUIK EN DE VEESTAPEL IN DE GEMEENTE RUCPHEN IN 1910, 1930 EN 1947

	1910	1930	1947
Oppervlakte in ha			
Bouwland:	2564	2305	2268
w.v. granen	1703	1000	1271
hakvruchten	257	745	557
Grasland (incl. kunstweiden)	650	1090	1594
Tuingrond	10	255	188
Alle cultuurgrond	3224	3650	4050
Veestapel, aantal:			
melkkoeien	1577	1988	2201
melkkoeien per 100 ha cultuurgr.	48,9	54,4	54,3
varkens (excl. biggen)	1252	1398	1605
kippen	9310	28345	45827

Buiten de landbouw bleef de werkgelegenheid in West-Brabant zich vooral in het begin van deze eeuw ongunstig ontwikkelen. In tegenstelling tot de landbouw liep hier nl. de werkgelegenheid terug. Dit was zowel een gevolg van de vermindering van het aantal bedrijven als van het streven naar mechanisatie en rationalisatie bij de overblijvende bedrijven. Vele kleine industrieel ambachtelijke bedrijfjes in de dorpen konden de concurrentie tegen de grootindustrie niet aan en verdwenen. Onder invloed van het opkomen van de coöperatieve suikerfabrieken waren vervolgens verschillende particuliere bedrijven gedwongen hun produktie te staken. De mechanisatie en de rationalisatie in de suikerindustrie leidden tot een aanzienlijke vermindering van het aantal arbeidsplaatsen en bovendien tot een verkorting van de campagne, hetgeen een toeneming van de werkloosheid in de winter meebracht. Deze ongunstige ontwikkeling bij de niet-agrarische werkgelegenheid kon slechts ten dele worden gecompenseerd door de uitbreiding van de agrarische werkgelegenheid binnen de gemeente. De industrie in de omgeving bleek niet bij machte de groeiende bevolking werkgelegenheid te verschaffen. De bestaansbasis van de groeiende niet-agrarische bevolking en ook van de agrarische arbeidskrachten zonder vast emploi in de landbouw bleef onzeker en hun werkzaamheden bleven wisselvallig. Het gevolg van deze ontwikkeling waren dan ook het ontstaan en de uitbreiding van de groep z.g. gelegenhedswerkers, d.w.z. personen, die bij gebrek aan vast emploi elke gelegenheid aangrepen om aan werk te geraken. Zij wisselden perioden met werk in en buiten de landbouw af met perioden van werkloosheid.

Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat de werkloosheid in de crisis van de jaren dertig buitengewoon groot was. In de zomer van 1938 was nog 16% van de mannelijke beroepsbevolking in de gemeente Rucphen werkloos; aan het einde van het jaar bedroeg dit percentage zelfs 22. In deze jaren was de situatie in de landbouw evenmin rooskleurig als

gevolg van de afzetmoeilijkheden, waarmee de over het algemeen kleine landbouwbedrijven hadden te kampen.

Tabel 3 geeft een indruk van de uitbreiding van de totale mannelijke beroepsbevolking in de gemeente Rucphen in de eerste helft van deze eeuw. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen de landbouw en de overige sectoren van het economisch leven.

Tabel 3

DE MANNELIJKE BEROEPSBEVOLKING IN 1909, 1930¹⁾ EN 1947¹⁾

	1909	1930	1947
Werkzaam in de landbouw:			
aantal:	1045	1341	1387
in procenten	69	66	47
buiten de landbouw	470	694	1562
totaal	1515	2035	2949

1) Inclusief tijdelijk niet-werkenden.

In de periode 1909 tot 1930 is het aantal in de landbouw werkzame mannen sterker toegenomen dan het aantal dat werkzaam is buiten de landbouw. Het aandeel van de agrarische beroepsbevolking in de totale beroepsbevolking verandert nauwelijks. Na 1930 komt er een belangrijke verandering in de verhouding tussen het aantal in en het aantal buiten de landbouw werkzame mannen. In de periode van 1930 tot 1947 neemt het aantal werkzame mannen buiten de landbouw in veel sterkere mate toe dan in de agrarische sector. In 1947 is echter een aanzienlijk deel van de niet-agrarische beroepspersonen werkloos, werkzaam in werkverschaffing of elders in de landbouw via het bureau oogstvoorziening tewerkgesteld.

§ 3. D e s i t u a t i e n a 1 9 4 5

De huidige situatie met betrekking tot de economische en sociale structuur in de gemeente Rucphen wordt nog in sterke mate bepaald door de ontwikkeling en het beleid dat na 1945 is gevoerd. Wij geven er daarom de voorkeur aan de ontwikkeling van de afgelopen 15 jaar bij het overzicht van de huidige situatie te betrekken.

De huidige situatie met betrekking tot de economische structuur in de gemeente Rucphen wordt gekenmerkt door een ontwikkeling, waarbij het accent steeds meer op de niet-agrarische werkgelegenheid komt te liggen. Dit dus in tegenstelling tot de eerste decennia van deze eeuw.

Na de oorlog bleef de werkloosheid aanvankelijk groot. In de winter van 1949-1950 was ruim een vierde van de mannelijke beroepsbevolking werkloos. 's Zomers werden de Rucphense mannen in alle delen van het land ingezet bij oogstwerkzaamheden. Daar kwam nog bij dat in de agrarische sector de mogelijkheden tot uitbreiding van de werkgelegenheid

nihil werden geacht. De bevolkingsaanwas in deze sector zou dus in ieder geval een bestaan buiten de landbouw moeten zoeken. Bovendien werd de landbouw gekenmerkt door een ernstige wanverhouding tussen het aantal arbeidskrachten en de beschikbare oppervlakte cultuurgrond. Ook om deze reden was derhalve uitbreiding van de industriële werkgelegenheid noodzakelijk.

Vooraf na 1950 is er door de gemeentelijke autoriteiten, gesteund door de Provincie en de Rijksoverheid, een actief werkgelegenheidsbeleid gevoerd. De gemeente Rucphen werd in 1952 opgenomen in het ontwikkelingsgebied Zuidwestelijk Noordbrabant en tevens aangewezen tot kerngemeente x). Als gevolg van deze maatregelen vestigden zich enkel industriële bedrijven in de gemeente Rucphen, voornamelijk op het tussen de dorpen Rucphen en Sprundel aangelegde industrieterrein. Tevens werd grote aandacht besteed aan het onderwijs - er wordt o.a. een lagere technische school gesticht - en aan het sociale en culturele voorzieningsapparaat. Deze activiteiten waren voor een belangrijk deel gericht op de verbetering van de situatie in Sint-Willebrord.

Van grote betekenis was ook de sterke uitbreiding van de industriële werkgelegenheid in de buurgemeente Etten. Veel arbeiders, met name uit Schijf, Zegge en Rucphen vinden vervolgens werkgelegenheid in Roosendaal, waar het aantal industriële arbeidsplaatsen sinds 1950 eveneens sterk is toegenomen. Ook in Breda is een aantal personen uit de gemeente Rucphen werkzaam.

Tabel 4 geeft een indruk van de veranderingen, die zich sinds de oorlog in de gemeente Rucphen ten aanzien van de samenstelling van de mannelijke beroepsbevolking hebben voorgedaan.

Tabel 4

DE MANNELIJKE BEROEPSBEVOLKING¹⁾ IN 1947, 1956 EN 1960

	1947	1956	1960
Werkzaam:			
buiten de landbouw	1447	3026	3526
in de landbouw	1283	958	844
in procenten	47	24	18
w.v.: bedrijfshoofden	494	473	476
meewerkende zoons	310	221	167
arbeiders	479	264	201
totaal	2730	3984	4470

1) Exclusief tijdelijk niet-werkenden.

Bij de bestudering van deze tabel moet er rekening mee worden gehouden, dat in 1953 de gedeelten van Sint-Willebrord, die binnen de gemeenten Etten en Hoeven waren gelegen, bij de gemeente Rucphen zijn gevoegd. Het aantal inwoners, overwegend niet-boeren, van de gemeente Rucphen werd hierdoor met 196 uitgebreid.

x) De gemeente Rucphen is thans geen kerngemeente meer.

De naoorlogse ontwikkeling heeft een grote verandering gebracht in de samenstelling van de bevolking in de gemeente Rucphen. Het aandeel van de agrarische bevolking is sterk afgenomen, niet alleen door de toeneming van de niet-agrarische bevolking, maar ook door de inkrimping van de agrarische beroepsbevolking. De uitbreiding van de industriële werkgelegenheid heeft in belangrijke mate bijgedragen tot een vermindering van het aantal in de landbouw werkzame mannen. Vooral landarbeiders en de zoons van kleine boeren, in een later stadium gevolgd door zoons van boeren met een wat groter bedrijf, hebben in groten getale de landbouw verlaten. Aldus werd een belangrijke bijdrage geleverd tot een vermindering van het arbeidsoverschot in de landbouw. Het aantal bedrijfshoofden is slechts in geringe mate afgenomen; gezien het huidige aantal medewerkende zoons is echter een daling van het aantal landbouwbedrijven in de naaste toekomst zeer waarschijnlijk.

De afgelopen jaren is er in de gemeente Rucphen dus veel veranderd. De werkloosheid is zeer sterk verminderd, zoal niet vrijwel verdwenen, zeker in de zomer. Toch werkt nog steeds een niet gering deel van de beroepsbevolking ver van huis, nl. in de havens en bij diverse bouwwerken in en rondom het havengebied van Rotterdam. Volgens de voorlopige uitkomsten van de Volks- en Beroepstelling 1960 waren er toen 933 personen uit de gemeente Rucphen werkzaam in Zuidholland, van wie 606 in Rotterdam en 111 in Dordrecht.

Tot zover een beknopt overzicht van de ontwikkeling na 1947 in de gemeente Rucphen. Aan het slot van dit hoofdstuk zullen nu nog enkele opmerkingen worden gemaakt met betrekking tot de huidige economische en sociale structuur in deze gemeente.

De niet-agrarische beroepsbevolking is, wanneer men de plaatselijk verzorgende bedrijven buiten beschouwing laat, nog betrekkelijk weinig gedifferentieerd; zij bestaat nog overwegend uit ongeschoolde arbeiders.

Een deel van deze arbeiders is afkomstig uit de reeds lang in de gemeente aanwezige groep z.g. gelegenheidswerkers. Zoals reeds gezegd, hangt het ontstaan van deze groep samen met de ongunstige werkgelegenheidsstructuur in de gemeente en in West-Brabant in de eerste helft van deze eeuw. Een groot deel van deze gelegenheidswerkers was - en is nog wel - te vinden in Sint-Willebrord, waar zij wel de belangrijkste beroepsgroep vormden. Hun beroepsgeschiedenis wordt gekenmerkt door een bonte reeks beroepen en werkzaamheden; nooit bleven zij lang met een bepaald werk bezig. Zij voorzagen in de behoefte aan tijdelijke arbeidskrachten in de land- en tuinbouw en zij vormden een niet onbelangrijk deel van de arbeidskrachten in de campagne in de suikerindustrie.

Met het toenemen in aantal, met de veranderingen in de economische structuur, het afzwakken van de arbeidstoppen in het landbouwbedrijf en het korter worden van de campagne in de suikerindustrie en tenslotte met het stijgen van het behoefteniveau en de levensstandaard op het platteland, zijn de moeilijkheden voor de groep gelegenheidswerkers steeds groter geworden. De perioden zonder werk werden dan ook steeds langer, hetgeen tot uiting kwam in de hoge werkloosheidscijfers voor en na de oorlog.

Vooral na de oorlog zijn veel pogingen in het werk gesteld de gelegenheidswerker tot geregelde arbeid in de fabriek te krijgen. In veel

gevallen is dit echter niet gelukt. Door de huidige spanningen op de arbeidsmarkt en in het bijzonder door de grote vraag naar arbeidskrachten vanuit de havens in Rotterdam, is er momenteel vrijwel geen sprake van werkloosheid onder de gelegenhedswerkers. De vraag is echter of hiermee het vraagstuk is opgelost. Er wordt daarom dan ook getracht de jeugdige generatie door een betere scholing op te leiden tot geregelde industriearbeiders.

Een deel van de arbeiders is dus afkomstig uit het milieu van de gelegenhedswerkers. Een andere groep wordt gevormd door de zoons van vroegere arbeiders, boeren-arbeiders en boeren met een klein bedrijfje. Tenslotte is er onder de niet-agrarische arbeiders nog een groep boerenzoons.

Deze laatste, nog betrekkelijk kleine, groep arbeiders onderscheidt zich in verschillende opzichten van de overige arbeiders. Zij wonen, voor zover er gebouwd is, liever wat buitenaf en zij hebben graag nog wat cultuurgrond tot hun beschikking. Vele van hen hebben noodgedwongen de landbouw verlaten en hebben nog enig "heimwee" naar de landbouw. Zij zijn dikwijls bereid in de landbouw bij drukke werkzaamheden de helpende hand te bieden. Onder de lange-afstandspendelaars treft men nog vrijwel geen boerenzoons aan.

De arbeiders, wier vader reeds arbeider was, wonen meestal in de nieuwe arbeiderswoningen, veelal gegroepeerd tot arbeiderswijkjes in de dorpen. Zij hebben geen of slechts weinig grond in gebruik.

In het overgangsgebied van de agrarische naar de niet-agrarische beroepsbevolking bevindt zich een groep tuinders-arbeiders. Deze grondgebruikers, die vooral in Schijf te vinden zijn, hebben een bedrijfje, dat niet voldoende oplevert voor een gezinsinkomen. Zij zijn derhalve genoodzaakt werkzaamheden buiten het eigen bedrijfje te zoeken. Een der belangrijkste combinaties is die van het eigen bedrijf met werk op de suikerfabriek.

De landbouw in de gemeente Rucphen wordt vervolgens reeds lang gekenmerkt door de aanwezigheid van een tamelijk groot aantal boeren - vooral boeren met een klein bedrijf - die enkele tuinbouwgewassen verbouwen.

Soms is het moeilijk te zeggen, of men met een boer of met een tuinder te doen heeft. Op de bedrijven van de tuinders is het landbouwgedeelte relatief van geringe betekenis geworden. Ook de tuinbouw op de tuinbouwbedrijven heeft een extensief karakter, de belangrijkste teelten zijn aardbeien, frambozen, bessen en enkele grovere groenten. Enkele jongere tuinders oefenen een meer intensieve tuinbouw uit. De tuinbouw onder glas is echter nog van weinig betekenis.

HOOFDSTUK II

AGRARISCH BEDRIJF EN BEROEP

In dit hoofdstuk zal een indruk worden gegeven van de omstandigheden waaronder en de wijze waarop de agrarische produktie in de gemeente Rucphen plaatsheeft. Daartoe wordt in § 1 een beknopt overzicht gegeven van de produktieomstandigheden. In § 2 zal worden ingegaan op enkele kenmerken van de bedrijfshoofden. Hierbij zal in een aparte paragraaf ook enige aandacht worden besteed aan het "ondernemerschap" van de Rucphense boeren. In § 4 zullen het produktieplan en de bedrijfsvoering aan de orde worden gesteld. In de laatste paragraaf zal een indruk worden verschaft van de verschillen in het niveau van de bedrijfsvoering bij de diverse groepen bedrijven in de gemeente Rucphen. Hierbij zal het niveau van de bedrijfsvoering in verband worden gebracht met een aantal kenmerken van het bedrijfshoofd.

De gegevens uit de §§ 1, 2 en 4 zijn afkomstig uit de sociaal-economische enquête onder alle bedrijfshoofden in het gebied van onderzoek; de §§ 3 en 5 zijn gebaseerd op de sociologische enquête, waarbij gegevens betreffende de helft van de bedrijfshoofden werden verzameld.

§ 1. De produktieomstandigheden

Onder de factoren die van invloed zijn op de omvang en de kwaliteit van de agrarische produktie, alsmede op de rentabiliteit van het bedrijf, nemen de lokale en regionale omstandigheden, die de individuele boer niet kan veranderen, een belangrijke plaats in.

Voor een goed begrip van de situatie in de agrarische sector in de gemeente Rucphen kan een overzicht van de bedoelde factoren, nl. de produktieomstandigheden, met name de grondsoort, de waterstaatkundige toestand, de verkavelingstoestand en de ontsluiting, de bedrijfsgrootte, de pacht- en eigendomsverhoudingen en de water- en elektriciteitsvoorziening, niet worden gemist.

De kwaliteit van de grond

De kwaliteit van de grond is niet zodanig, dat alle gewassen zonder risico kunnen worden verbouwd. Er is een niet geringe oppervlakte hoge, lichte zandgronden aanwezig. In veel gevallen zal bij de bedrijfsvoering rekening moeten worden gehouden met een zekere droogtegevoeligheid van de grond. In het landschap komen nogal wat hoogteverschillen voor, die tot gevolg hebben, dat er behalve vele droogtegevoelige gronden ook complexen voorkomen, waar men veelvuldig met wateroverlast te maken heeft. In normale jaren heeft twee derde van het aantal bedrijven met wateroverlast te maken, waarbij 22% van de cultuurgrond is betrokken. Sprundel en Schijf hebben zelfs respectievelijk 74% en 84% van de bedrijven met respectievelijk 26% en 35% van de cultuurgrond last van een teveel aan water.

De verkavelingstoestand

Door de ongunstige verkavelingstoestand moeten vervolgens veel onproduktieve uren worden gemaakt en wordt het verkrijgen van een goed overzicht over het bedrijf bemoeilijkt. Het aantal kavels per bedrijf bedraagt gemiddeld 5,1 en de gemiddelde kavelgrootte 2,0 ha.

Slechts 17% van de landbouwbedrijven heeft minder dan 3 kavels; 47% heeft 5 of meer kavels en 16% zelfs 8 of meer.

Ook de ligging van de kavels ten opzichte van de bedrijfsgebouwen laat veel te wensen over: 31% van de kavels ligt bij huis, dat wil zeggen niet verder dan 200 meter, 25% ligt verder dan 200 meter, maar dichterbij dan 0,5 km, 30% ligt tussen 0,5 km en 2 km en 14% van de kavels ligt op een afstand van 2 km of meer van de boerderij.

Tevens moet erop worden gewezen, dat een aantal kavels soms moeilijk te bereiken is. Hoewel in de afgelopen jaren een aantal wegen is verhard, heeft men in natte voor- en najaren nog veel te kampen met praktisch onbegaanbare wegen. Een te groot gedeelte van de wegen, die voor de landbouw van belang zijn, zijn nog niet verhard. Ook met het oog op de toenemende mechanisatie en motorisering van het landbouwbedrijf is dit een ongunstig aspect.

De bedrijfsgrootte

Een belangrijke produktieomstandigheid is ook de bedrijfsgrootte. In tabel 5 wordt een overzicht gegeven van de bedrijfsgroottestructuur, dat wil zeggen, van de verdeling van de bedrijven over de grootteklassen, in de landbouw in de gemeente Rucphen.

Tabel 5

BEDRIJFSGROOTTE (LANDBOUWBEDRIJVEN)

Gebied	Aantal bedrijven	Percentage bedrijven in de grootteklasse					Gemiddelde bedrijfsgrootte in ha
		< 5 ha	5-7 ha	7-10 ha	10-15 ha	> 15 ha	
Rucphen	70	14	20	21	26	19	10,45
Sprundel	133	23	16	23	28	10	9,13
Schijf	79	14	23	26	23	14	9,66
Zegge	44	14	20	23	25	18	9,92
Gebied onder							
Roosendaal	27	-	4	11	15	70	17,95
Gehele gebied	353	16	18	23	25	18	10,28

Ongeveer een derde van de bedrijven is kleiner dan 7 ha en 57% is kleiner dan 10 ha. Van gebied tot gebied blijken nogal wat verschillen voor te komen.

In Sprundel treft men relatief en absoluut de meeste bedrijven kleiner dan 7 ha aan en relatief het geringste aantal bedrijven groter dan 15 ha. Ook in Schijf treft men veel kleine en weinig grote bedrijven aan.

In het tegen de gemeente Roosendaal gelegen en op Roosendaal georiënteerde gebied overheerst het grotere bedrijf; hier is meer dan twee derde van de bedrijven groter dan 15 ha. Rucphen en Zegge komen wat de bedrijfsgruottestructuur betreft vrij goed overeen met het gemiddelde van de gemeente.

Pacht en eigendom

Van de oppervlakte landbouwgrond is 71% eigendom van de gebruikers. Hieruit blijkt dat in Rucphen een hoger percentage grond eigendom is van de gebruikers dan op de zuidelijke en oostelijke zandgronden in Nederland het geval is. Hier is het percentage grond in eigendom bij de gebruikers ongeveer 60%. Beschouwt men de grondgebruikers die meer dan de helft van de grond in eigendom hebben als eigenaar, dan kan in de gemeente Rucphen 78% van de boeren eigenaar genoemd worden. Onder de grotere bedrijven komen over het algemeen meer pachters voor dan bij de kleinere bedrijven. Van de gepachte cultuurgrond is ongeveer de helft onbehuisd gepacht. Het percentage behuisd gepacht land neemt toe naarmate de bedrijven groter zijn en wel van 24% in de grootteklasse 1-5 ha tot 56% op de bedrijven van 15 ha en meer. Bij deze cijfers over de pacht- en eigendomsverhoudingen moet er rekening mede worden gehouden dat 21% van de gepachte cultuurgrond van ouders en uit boedel is gepacht, waarbij het pachten uit boedel slechts een zeer bescheiden plaats inneemt.

De openbare nutsvoorzieningen en de inrichting van de bedrijfsgebouwen

Met betrekking tot de openbare nutsvoorzieningen kan worden opgemerkt, dat slechts een gering percentage van de bedrijven niet op het elektriciteitsnet is aangesloten; ten aanzien van de waterleiding is het aantal niet aangesloten bedrijven veel hoger, nl. iets meer dan de helft.

Ook de kwaliteit en de inrichting van de bedrijfsgebouwen worden weleens tot de produktieomstandigheden gerekend. Uit het onderzoek is gebleken, dat naar de mening van de bedrijfshoofden de helft van de hoofdgebouwen van goede kwaliteit, 38% van matige kwaliteit en 12% van slechte kwaliteit is.

Voor de overige bedrijfsgebouwen waren deze percentages respectievelijk 47, 42 en 11.

Als tegenwicht tegen de wellicht subjectieve mening van de bedrijfshoofden hebben ook de enquêteurs hun oordeel gegeven over de bedrijfsgebouwen. Zowel voor de hoofdgebouwen als voor de overige gebouwen viel het oordeel van de enquêteurs iets ongunstiger uit dan dat van de landbouwers zelf.

Naarmate de bedrijven groter zijn, is de kwaliteit van de bedrijfsgebouwen, zowel naar het oordeel van de boeren als van de enquêteurs, gemiddeld iets gunstiger. Hierbij dient nog te worden aangetekend, dat de situatie bij de bedrijfsgebouwen nog ongunstiger is, wanneer rekening wordt gehouden met de naar alle waarschijnlijkheid te verwachten technische ontwikkelingen in het landbouwbedrijf, met name ten aanzien van de arbeidsbesparende methoden.

Uit hetgeen hier over de agrarische structuur is gezegd kan naar onze mening wel worden geconcludeerd, dat de situatie met betrekking tot de produktieomstandigheden in de gemeente Rucphen allesbehalve rooskleurig is.

§ 2. D e b e d r i j f s h o o f d e n

Ongeveer 95% van de landbouwbedrijven in het gebied van onderzoek wordt geleid door mannelijke bedrijfshoofden. De vrouwelijke bedrijfshoofden zijn voor het overgrote deel weduwen. Van de mannelijke bedrijfshoofden is ongeveer 14% ongehuwd. Het percentage ongehuwde mannelijke bedrijfshoofden is het hoogst in de grootteklasse 1-5 ha en bedraagt hier 25%. In de diverse gebiedsonderdelen bestaan slechts geringe verschillen met betrekking tot de burgerlijke staat van de bedrijfshoofden. Bij de 62 tuinbouwbedrijven 1) treft men 4 weduwen als bedrijfshoofd aan en 1 ongehuwde man. De meeste hier volgende kenmerken hebben betrekking op de mannelijke bedrijfshoofden. Verder kan nog worden opgemerkt dat ongeveer 15% van de boeren en tuinders een nevenberoep uitoefent.

Leeftijd

Van de mannelijke bedrijfshoofden is slechts 6% jonger dan 30 jaar; 23% is 30 tot 40 jaar; 42% van de boeren is 40 tot 55 jaar; 29% is 55 jaar of ouder.

Ten aanzien van de leeftijdsopbouw bestaan er tussen de boeren en tuinders weinig verschillen. De tuinders zijn echter dooreengenomen iets ouder dan de boeren; 38% is namelijk ouder dan 55 jaar en slechts 23% is jonger dan 40 jaar.

Tussen de dorpen bestaan wel enige verschillen.

In Rucphen zijn relatief wat meer boeren beneden 40 jaar, terwijl in het tegen Roosendaal gelegen gebied en in Schijf het hoge percentage bedrijfshoofden van 55 jaar en ouder opvalt.

Leeftijd en bedrijfsaanvaarding

Ten aanzien van de leeftijd, waarop de boeren en tuinders zelfstandig zijn geworden, blijkt een grote spreiding te bestaan. Van de bedrijfshoofden in de landbouw is 43% zelfstandig geworden voor het 30e jaar, 46% tussen het 30e en 40e jaar en 11% eerst na het 40e jaar. De gemiddelde leeftijd van het zelfstandig-worden bedraagt voor het gehele gebied 31,7 jaar. De zojuist genoemde cijfers zijn voor de tuinders respectievelijk 46%, 35% en 19% en 32,3 jaar.

Met uitzondering van de bedrijven kleiner dan 5 ha treden er tussen de grootteklassen weinig verschillen op ten aanzien van de gemiddelde leeftijd, waarop men zelfstandig is geworden. Bij de kleinste bedrijven is deze gemiddeld 35,5 jaar. Hier is slechts 25% van de bedrijfshoofden voor hun 30e jaar zelfstandig geworden; in de overige grootteklassen varieert dit percentage tussen 41 en 50. Van ruim twee derde van de

1) Als tuinbouwbedrijven zijn beschouwd de bedrijven, waar meer dan de helft van de cultuurgrond als tuinland in gebruik is, hetgeen voor Rucphen een aanvaardbare maatstaf is.

landbouwers viel het tijdstip van huwelijk en bedrijfshoofd- worden samen, 15% werd vóór en 16% na het huwelijk zelfstandig. Bij de tuinders werd 44% zelfstandig na het huwelijk. Dit laatste is een gevolg van het feit, dat diverse tuinders vroeger landarbeiders of los arbeider zijn geweest. Vandaar dan ook, dat bijna de helft van hen, die na het huwelijk zelfstandig zijn geworden, dit pas 10 jaar of langer na het huwelijk werd.

Regionale herkomst

Ongeveer 70% van de mannelijke bedrijfshoofden in de landbouw is in de gemeente Rucphen geboren en ongeveer 20% in een aangrenzende gemeente. Voorts is 6% van de mannelijke bedrijfshoofden uit niet aan het gebied van onderzoek grenzende gemeenten van West-Brabant afkomstig. Het aantal boeren, dat zich uit verder afgelegen streken in het gebied heeft gevestigd, is dus gering. Van de bedrijfshoofden in de grootteklasse 1-5 ha is er geen enkele buiten het gebied of in de aangrenzende gemeenten geboren, terwijl de percentages in de andere grootteklassen weinig uit elkaar lopen. De tuinders vertonen ongeveer een zelfde beeld als de landbouwers: ruim 60% is in het gebied van onderzoek geboren en ongeveer 30% in een aangrenzende gemeente.

Ook de geografische mobiliteit binnen het gebied is gering. Van de bedrijfshoofden, die in de gemeente Rucphen geboren zijn, woont 88% in het dorp, waar zij geboren zijn. Dit cijfer loopt in de diverse kerkdorpen weinig uiteen, nl. van 85% tot 90%.

Sociale herkomst

De boeren en tuinders kunnen worden beschouwd als een vrijwel gesloten beroepsgroep. Uit niet-agrarische kringen worden weinig mensen boer. Dit is ook in het gebied van onderzoek het geval. Hier is namelijk 97% van de geënquêteerde boeren zoon van een boer of tuinder, terwijl dit percentage bij de tuinders 92 bedraagt. Van deze laatste groep is bovendien nog 5% zoon van een land- of tuinbouwarbeider. De beroepscontinuïteit in de land- en tuinbouw is dus ook hier zeer hoog.

Ten aanzien van de beroepen van de vaders van de bedrijfshoofden zijn er vrijwel geen verschillen tussen de diverse grootteklassen.

Landbouwonderwijs

Van de boeren blijkt 70% agrarisch onderwijs te hebben gevolgd. Dit onderwijs bestaat echter overwegend uit cursusonderwijs; 90% van de boeren met landbouwonderwijs heeft dit gevolgd in de vorm van een avondcursus. Opmerkelijk is dat nog maar enkele boeren een lagere landbouwschool hebben bezocht. De vraag is, of dit geheel kan worden verklaard door de omstandigheid, dat de l.l.s. in Rucphen in 1948 werd gesticht. Een middelbare landbouwschool - dat wil zeggen de vroegere landbouwwinterschool - werd door 6% van de boeren bezocht.

De tuinders hebben aanmerkelijk minder vakonderwijs gevolgd dan de boeren. Zij vertonen wat hun theoretische geschooldheid betreft veel overeenkomst met de boeren met een bedrijf kleiner dan 5 ha.

Tabel 6

LAND- EN TUINBOUWONDERWIJS VAN DE BEDRIJFSHOOFDEN

	Aan- tal	Percentage met agrarisch onderwijs			
		to- taal	middel- baar	lager	cursus- sen
<u>Landbouw</u>					
1- 5 ha	51	47	-	-	47
5- 7 ha	62	77	6	-	71
7-10 ha	76	64	3	-	61
10-15 ha	84	80	2	2	76
> 15 ha	64	77	17	2	58
Alle gebieden	337	70	6	1	63
Dorp, gebied:					
Rucphen	67	75	9	2	64
Sprundel	126	70	3	-	67
Schijf	76	62	1	1	60
Zegge	42	76	7	2	65
Onder Roosendaal	26	81	19	-	62
Tuinbouw	58	48	10	-	38

Naarmate de bedrijven groter zijn, hebben over het algemeen relatief meer bedrijfshoofden landbouwonderwijs gevolgd. Ook ten aanzien van de kwaliteit van het onderwijs zijn er verschillen tussen kleine en grote bedrijven. Bij de bedrijven kleiner dan 5 ha heeft nog niet de helft van de bedrijfshoofden agrarisch onderwijs gevolgd, welk onderwijs bovendien geheel uit cursusonderwijs bestaat. In de grootste klasse 10-15 ha heeft 80% van de boeren agrarisch onderwijs genoten, van wie slechts 4% dagonderwijs. Van de boeren met een bedrijf van 15 ha en groter met landbouwonderwijs heeft 17% middelbaar landbouwonderwijs gevolgd.

Tussen de gebiedsonderdelen komen enkele verschillen voor. Het gebied onder Roosendaal telt met 81% relatief het hoogste, Schijf met 62% relatief het laagste aantal boeren met landbouwonderwijs.

§ 3. H e t o n d e r n e m e r s s c h a p

De zo juist besproken kenmerken van de bedrijfshoofden zijn op de een of andere wijze van invloed op het niveau van de bedrijfsvoering. Er zijn in dit opzicht echter nog andere kenmerken en eigenschappen van betekenis, in het bijzonder die welke samenhangen met de ondernemersfunctie van het bedrijfshoofd. De hier bedoelde eigenschappen onderscheiden zich bovendien van de in het voorgaande behandelde, doordat zij wel, of althans in veel sterkere mate afhankelijk zijn van het eigen initiatief van de bedrijfshoofden. Zij vormen bepaalde aspecten van het economisch gedrag van de boeren.

Voor het vaststellen van de mate van ondernemersschap is een aantal gegevens samengevoegd in een schaal voor het ondernemersschap, de z.g. rationaliteitsindex. Deze rationaliteitsindex beoogt nu een indruk te geven van de mate, waarin het bedrijfshoofd bij de bedrijfsvoering met overleg te werk gaat, van de mate waarin hij gebruik maakt van de best beschikbare informatiebronnen - externe, zoals b.v. de landbouwvoorlichtingsdienst, en interne, zoals b.v. een bedrijfsboekhouding, een bouwboek e.d. - en tenslotte van de houding, die hij inneemt ten aanzien van het maken van bedrijfsplannen, het opnemen van krediet en het volgen van landbouwonderwijs.

Het volgende geeft een beeld van de opbouw van de schaal voor het ondernemersschap. Voor elk element kon het bedrijfshoofd maximaal 3 en minimaal 1 punt krijgen. Tevens zijn in het onderstaande de typeantwoorden vermeld op basis waarvan de punten werden toegekend, alsmede het percentage bedrijfshoofden, dat 3, 2 of 1 punt(en) behaalde.

1. Hoe komt U te weten, hoeveel kali of fosfor Uw grasland moet hebben?
 - 3 op basis van grondonderzoek - op advies van de voorlichtingsdienst - door zorgvuldig waarnemen, rekening houdend met het gebruik en met de stalmestgift: 45%;
 - 2 op grond van vage globale kennis en ervaring - op advies van familie of andere boeren - op advies van de zaakvoerder van het pakhuis of van een kunstmesthandelaar - volgens adviezen van een landbouwblad, krant of radio: 22%;
 - 1 weet het niet - geeft altijd ongeveer dezelfde gift - hetzelfde gegeven als vorig jaar: 33%.
2. Hebt U de laatste 4 jaar Uw grond laten onderzoeken?
 - 3 ja: 80%
 - 1 nee: 20%
3. Hebt U de laatste 5 jaar grasland ingezaaid?
 - a. (Zo neen) Waarom niet?
 - b. (Zo ja) Welk graszaadmengsel hebt U gebruikt en waarom?
 - 3(bij a) grond is er niet geschikt voor - heeft in het kader van het bedrijf geen zin
 - (bij b) op advies van de voorlichtingsdienst - vanwege de goede kwaliteit ("oranje band") - om zo groot mogelijke zekerheid te hebben 33%
 - 2(bij a) brengt hoge kosten mee
 - (bij b) op advies van familieleden, burens en andere boeren - op advies van de zaakvoerder van de boerenbond of van een handelaar 45%
 - 1(bij a) doe het niet - nooit over nagedacht - weet het niet
 - (bij b) weet het niet 22%
4. Beschikt U over gegevens over de financiële resultaten en/of over de gang van zaken op Uw bedrijf of van bepaalde bedrijfsonderdelen?
 - 3 houdt zelf de boekhouding bij - maakt gebruik van een bouwboek voor het gemengde bedrijf - laat bedrijfseconomische boekhouding bijhouden 15%
 - 2 laat fiscale boekhouding bijhouden - houdt uitgaven en voederconsumptie van bepaald onderdeel bij - schrijft inkomsten en uitgaven op - bewaart systematisch rekeningen, kwitanties, melk-

- briefjes, veilingbriefjes, gegevens over melkcontrole 83%
- 1 geen - gebruikt zijn geheugen 2%
5. Waarvoor gebruikt U deze gegevens?
- 3 om de resultaten van het gehele bedrijf te begroten - om de resultaten van het bedrijf en de bedrijfsonderdelen te berekenen en deze laatste onderling te vergelijken 14%
- 2 voor de belastingaangifte - voor de sociale lasten 84%
- 1 doet er niets mee - weet het niet 2%
6. Hebt U weleens geprobeerd zelf op papier uit te rekenen wat het resultaat was van een bepaald bedrijfsonderdeel, b.v. van de varkens- of kippenhouderij
- 3 ja 45%
- 1 nee 55%
7. Wij horen sommige boeren weleens zeggen: "Een boer kan veel beter hard werken dan veel tijd besteden aan bedrijfsplannen maken". Bent U het daarmee eens of oneens?
- 3 oneens 88%
- 1 eens 12%
8. Sommige boeren zeggen ook weleens: "Om goede bedrijfsresultaten te bereiken is landbouwonderwijs voor een boer helemaal niet nodig, maar is praktische ervaring voldoende". Bent U het daarmee eens?
- 3 oneens 87%
- 1 eens 13%
9. Ook hebben wij sommige boeren weleens horen zeggen: "Als je voor grote bedrijfsaankopen geld moet lenen, kun je die aankopen beter niet doen". Bent U het daarmee eens?
- 3 oneens 77%
- 1 eens 23%

Voor een verdere toelichting zij verwezen naar de bijlage.

Van 191 bedrijfshoofden kon de rationaliteitsindex worden berekend. De uit de steekproef verwijderde respondenten, op wie de index niet kon worden toegepast, waren allen tuinders. De scores variëren van 9 tot en met 27 bij een gemiddelde van 21,6. De bedrijfshoofden zijn naar hun score ingedeeld in twee groepen; een met een hoog niveau van ondernemersschap, nl. de scores van 22 tot en met 27 en een groep met een laag niveau van ondernemerskwaliteiten, nl. de scores van 9 tot en met 21. De eerste groep telt 59% van de respondenten, van wie de rationaliteitsindex werd berekend, de tweede 41%.

Wij zullen nu de samenhang onderzoeken van de mate van ondernemersschap met het woondorp, de bedrijfsgrootte, de leeftijd en het al dan niet gevolgd hebben van landbouwonderwijs.

In eerste instantie blijkt daarbij dat de bedrijfshoofden met een hoog niveau van ondernemersschap vooral worden aangetroffen onder de bedrijfshoofden die

- a. een betrekkelijk groot bedrijf hebben;
- b. landbouwonderwijs hebben gevolgd.

De te onderzoeken factoren hangen echter onderling samen. Onder de grotere boeren treft men b.v. relatief meer boeren met landbouwonderwijs aan dan onder de kleinere. Het is derhalve noodzakelijk de samenhang tussen het ondernemersschap en de andere kenmerken nader te analyseren.

Daarom worden in tabel 7 bedrijfsgrootte en onderwijs tezamen in verband gebracht met de mate van ondernemersschap.

HET ONDERNEMERSSCHAP NAAR BEDRIJFSGROOITE EN ONDERWIJS

Bedrijfs- grootte	Landbouw- onderwijs	Aantal bedrijfs- hoofden	Percentage bedrijfshoofden met		Gem. score
			laag niveau	hoog niveau	
			van ondernemersschap		
< 10 ha	met	74	36	64	22,0
	zonder	40	58	42	19,9
	totaal	114	44	56	21,3
≥ 10 ha	met	58	30	70	22,7
	zonder	19	63	37	20,2
	totaal	77	37	63	22,1

Met landbouwonderwijs : < 10 ha en ≥ 10 ha: niet significant
 Zonder landbouwonderwijs: < 10 ha en ≥ 10 ha: niet significant

De tabel laat zien dat er zowel bij de boeren met als bij de boeren zonder landbouwonderwijs geen significante verschillen in ondernemersschap bestaan tussen kleine en grote boeren. De verschillen in bedrijfs-grootte hebben dus slechts schijnbare invloed op de verschillen in onder-nemersschap. Zij worden kennelijk vrijwel geheel veroorzaakt doordat gro-tere boeren meer onderwijs hebben genoten dan kleinere boeren. Het gevolgd hebben van landbouwonderwijs blijkt echter zowel bij de grote boeren als bij de kleine boeren van betekenis te zijn voor het niveau van onderne-mersschap.

Ook hangt het onderwijs samen met de leeftijd; jonge boeren zijn meer in de gelegenheid geweest landbouwonderwijs te volgen. Daarom worden in tabel 8 ook nog de leeftijd en het onderwijs tezamen in verband ge-bracht met de mate van ondernemersschap.

ONDERNEMERSSCHAP NAAR LEEFTIJD EN ONDERWIJS

Tabel 8

Land- bouw- onderw.	Leeftijd	Aantal bedrijfs- hoofden	Percentage bedrijfshoofden met		Gem. score
			laag niveau	hoog niveau	
			van ondernemersschap		
Met	<40 jaar	48	33	67	22,5
	40-55 jaar	51	33	67	22,2
	≥55 jaar	33	33	67	22,2
	totaal	132	33	67	22,3
Zonder	<40 jaar	6	17	83	22,2
	40-55 jaar	24	68	32	20,1
	≥55 jaar	29	66	34	19,5
	Totaal	59	59	41	19,9

Geen significante verschillen.

Zowel bij de boeren met als bij de boeren zonder landbouwonderwijs zijn er geen significante verschillen tussen de leeftijdsklassen. De ver-schillen in leeftijd hebben dus geen invloed op het niveau van ondernemers-schap.

Omgekeerd blijkt wel in twee van de drie leeftijdsklassen het niveau van ondernemersschap significant hoger te zijn bij de boeren met landbouw-onderwijs dan bij de boeren zonder dit onderwijs. (In de leeftijdsklasse van jonger dan 40 jaar is door het geringe aantal boeren zonder onderwijs toetsing ook minder verantwoord.)

Resumerend kunnen wij dus vaststellen dat van de onderzochte varia-belen alleen het landbouwonderwijs duidelijk betekenis heeft voor het niveau van ondernemersschap.

§ 4. P r o d u k t i e p l a n e n b e d r i j f s v o e r i n g .

Het meest voorkomende bedrijfstype in de gemeente Rucphen is het gemengde landbouwbedrijf, dat wil zeggen het bedrijf, waar akkerbouw en veehouderij naast elkaar en in onderling verband - akkerbouw vooral in dienst van de veehouderij - voorkomen. Op ongeveer drievierde van het aantal landbouwbedrijven worden bovendien enkele tuinbouwgewassen verbouwd. Naast deze gemengde landbouwbedrijven zijn er nog een aantal bedrijven, die als tuinbouwbedrijven kunnen worden beschouwd.

In het volgende zullen de belangrijkste onderdelen van het gemengde bedrijf beknopt worden besproken. Deze bespreking wordt afgesloten met het geven van een indruk van het intensiteitsniveau en van de arbeidsproduktiviteit op de landbouwbedrijven. (Daarna zullen enkele opmerkingen over de tuinbouw worden gemaakt.)

De landbouwbedrijven

Op de landbouwbedrijven wordt gemiddeld 41% van de cultuurgrond ingenomen door bouwland, 54% door grasland en 5% door tuinland.

Het bouwland

Het bouwland wordt voor 60% in beslag genomen door de graanteelt. Tussen de diverse grootteklassen is er weinig verschil in het aandeel van de graanteelt in het bouwland. Het percentage granen is lager dan dat, wat over het algemeen in Oost-Brabant wordt aangetroffen. De rogge neemt bij de granen de belangrijkste plaats in, terwijl daarnaast de verbouw van haver en in iets mindere mate die van gerst belangrijk is. Het percentage rogge neemt af naarmate de bedrijven groter zijn, terwijl het aandeel van de gerst dan juist toeneemt.

De teelt van hakvruchten is met 34% van de oppervlakte bouwland van grote betekenis. Opmerkelijk is het geringe aandeel van de aardappelteelt. Daarentegen is de verbouw van suikerbieten, waarschijnlijk onder invloed van het kleigebied in het noorden en van de aanwezigheid in de nabijheid van suikerfabrieken, van meer betekenis dan over het algemeen elders op de zandgronden in Nederland het geval is. De suikerbieten nemen een iets groter percentage van het bouwland in beslag dan de voederbieten. Het aandeel van de suikerbieten in het bouwland is groter naarmate de bedrijven groter zijn; bij de voederbieten is het omgekeerde het geval.

Van het bouwland wordt 38% benut voor de teelt van stoppelgewassen. De stoppelknollen nemen hier met 88% verreweg de belangrijkste plaats in. Hiernaast is de teelt van snijrogge, die bijna 10% van de totale oppervlakte stoppelgewassen beslaat, nog van enige betekenis.

Over het algemeen gesproken neemt de belangstelling voor een goede verzorging van het bouwland de laatste jaren toe. Dit blijkt o.a. uit de omvang, waarin en de manier waarop chemische onkruidbestrijding op het bouwland wordt toegepast.

Het grasland

Bij de bemesting van het grasland komen met betrekking tot de hoeveelheid en het tijdstip van de gift vrij veel verschillen voor.

Vooral dit laatste punt verdient, in het bijzonder in Sprundel, de nodige aandacht. Dit geldt ook voor het gebruik, dat van het grasland wordt gemaakt, met name voor het beweiden en maaien.

Ongeveer 94% van de boeren blijkt de afgelopen 5 jaar grasland te hebben ingezaaid. In de meeste gevallen is een mengsel voor blijvend grasland gebruikt. Het grootste deel van het grasland is echter tijdelijk grasland, ook al ligt het langer dan 1 à 2 jaar. Het tijdstip van het scheuren wordt bepaald door de kwaliteit van de grasmat. Hieruit mag worden geconcludeerd, dat de oppervlakte grasland met een uitgesproken slechte grasmat niet groot zal zijn.

Blijvend grasland komt alleen voor in de beekdalen. Het grasland neemt een belangrijke plaats in bij de voederwinning van het rundvee. Onderstaande tabel geeft hiervan een indruk.

Tabel 9

VOEDERWINNING VAN HET GRASLAND

	Oppervlakte grasland + kunstweide in ha	Percentage gemaaid grasland + kunstweide	Percentage van het gemaaide grasland + kunstweide dat werd		
			gehooid	gekuild	gedroogd
Grootteklassen					
1- 5 ha	95	48	89	11	-
5- 7 ha	194	43	77	23	-
7-10 ha	370	43	81	19	-
10-15 ha	601	48	78	22	0
≥ 15 ha	699	43	75	23	2
Totaal gebied	1959	44	78	21	1
Dorp, gebied:					
Rucphen	378	43	76	23	1
Sprundel	667	47	78	21	1
Schijf	431	50	75	25	-
Zegge	233	34	92	7	1
Onder Rosendaal	250	41	75	24	1

Bij de beoordeling van het percentage gemaaid grasland dient rekening te worden gehouden met de omstandigheid, dat het bouwland ook een belangrijke bijdrage levert in de voederverzorging van het rundvee. Houdt men hiermee rekening, dan valt het percentage grasland, dat gemaaid wordt, nog mee.

Over het algemeen mag de voederpositie van de bedrijven niet ongunstig worden genoemd, tenminste als men uitgaat van de dichtheid van de melkveestapel. Op een aantal bedrijven was echter een tamelijk zware jongveebezetting aanwezig. De voederwinning uit het eigen bedrijf dient op een aantal bedrijven echter nog wel degelijk te worden verbeterd.

De veestapel

Rundvee

De dichtheid van de rundveestapel ligt, mede gezien de omvang van de jongveestapel, op een bevredigend niveau. Deze laatste is over het algemeen groter dan voor een regelmatige vervanging van de rundveestapel noodzakelijk is. Het is echter de vraag, of de rundveestapel voldoende is aangepast aan de voederpositie van het bedrijf. Dit te meer, daar op twee derde van de bedrijven geen voederrantsoenen worden berekend. Waar dit wel gebeurt, worden de rantsoenen in verreweg de meeste gevallen door een assistent van de rijkslandbouwvoorlichtingsdienst berekend. De grotere bedrijven laten meer voederrantsoenen berekenen dan de kleinere bedrijven.

De melkveebezetting bedraagt gemiddeld 123 melkkoeien per 100 ha grasland en voedergewassen en neemt af naarmate de bedrijven groter zijn. Dit verschil hangt voor een deel samen met de aanmerkelijk zwaardere jongveebezetting op de grotere bedrijven. Op deze laatste bedrijven is de jongveebezetting zelfs hoger dan het gemiddelde van de weidebedrijven.

Het aantal melkkoeien per bedrijf varieert van 3,1 in de grootteklasse 1-5 ha tot 14,9 bij de bedrijven groter dan 15 ha.

De produktie van de op de melkproduktie gecontroleerde melkkoeien blijft slechts weinig achter bij het peil van de provincie Noordbrabant en dan nog alleen bij het vetgehalte. Het percentage gecontroleerde koeien bedraagt echter slechts 33, hetgeen veel minder is dan het provinciale gemiddelde.

Ook de belangstelling voor andere organisaties, die zich met de verbetering van de rundveestapel bezighouden is dooreengenen niet bijzonder groot.

Tabel 10

DE DEELNEMING AAN ORGANISATIES TER VERBETERING VAN DE KWALITEIT VAN DE RUNDVEESTAPEL

	Aantal bedrijven met rundvee	Percentage bedrijven aangesloten bij				Perc. gecon- troleerde melk- koeien
		het Ned. Rundvee Stamboek	een con- trolever- eniging	een fok- ver- eniging	een k.i.- ver- eniging	
Grootteklassen						
1- 5 ha	55	5	5	7	33	6
5- 7 ha	64	8	14	11	61	16
7-10 ha	79	19	24	24	65	25
10-15 ha	89	36	42	38	72	45
≥15 ha	64	30	39	36	52	38

Alle grootte- klassen	351	21	27	25	58	33

Dorp, gebied:						
Rucphen	70	11	19	16	49	22
Sprundel	132	17	22	21	56	28
Schijf	78	29	32	29	65	42
Zegge	44	32	39	39	75	47
Onder Roosendaal	27	22	33	30	48	39

In Rucphen en in mindere mate in Sprundel is de deelneming aan deze organisaties nog geringer dan het toch al reeds lage gemiddelde van de gemeente.

De varkens- en pluimveehouderij

De varkenshouderij heeft in het gebied van onderzoek over het algemeen minder te betekenen dan in vele andere zandgebieden van Nederland. Dit geldt zowel voor de mesterij als voor de fokkerij. In de naoorlogse jaren is de varkenshouderij in dit gebied van betrekkelijk geringe betekenis geweest. Voor het bedrijfsinkomen heeft de varkenshouderij in de huidige omvang dan ook weinig te betekenen.

Ook de pluimveehouderij is hier van minder betekenis dan in de meeste andere zandgebieden. Tussen de diverse grootklassen komen in dit opzicht opmerkelijk weinig verschillen voor.

De relatief geringe betekenis van de varkens- en kippenhouderij hangt samen met het voorkomen van tuinbouwgewassen als aardbeien, frambozen en bessen op vele landbouwbedrijven. De intensivering van het kleine bedrijf is hier dus meer gerealiseerd door het verbouwen van tuinbouwgewassen dan door het houden van varkens en kippen.

De tuinbouw op de landbouwbedrijven

Op de landbouwbedrijven neemt het tuinland dooreengenomen 5% van de totale oppervlakte cultuurgrond in beslag. Drie vierde van de landbouwbedrijven heeft een gedeelte van de grond als tuinland in gebruik. De betekenis van de tuinbouw neemt af naarmate de bedrijven groter zijn.

In Zegge en in het op Roosendaal georiënteerde gebied is de tuinbouw op de landbouwbedrijven van minder betekenis dan in de overige gebiedsonderdelen. Bij de kleine bedrijven treft men relatief meer bedrijven met tuinbouwteelten aan dan bij de grotere bedrijven. Opmerkelijk is hierbij, dat het percentage landbouwbedrijven met tuinbouw in de grootteklasse 5-7 ha nog hoger ligt dan in die van 1-5 ha.

Het gebruik van het tuinland is nogal eenzijdig. Dit blijkt uit het feit, dat 61% van de bedrijven met tuinbouw uitsluitend aardbeien en/of frambozen verbouwt en dat 78% van het tuinland, in gebruik op landbouwbedrijven, door deze beide teelten wordt ingenomen. De aardbeien nemen hierbij het overgrote deel in beslag. Van de overige teelten bestaat verreweg het grootste gedeelte uit hard fruit - overwegend op grotere landbouwbedrijven - en uit bonen en spruiten.

De arbeidsproduktiviteit op de landbouwbedrijven

De landbouwbedrijven in de gemeente Rucphen zijn overwegend gezinsbedrijven; slechts 8% van het arbeidsaanbod wordt geleverd door niet tot het gezin van de boer behorende arbeidskrachten. De bedrijven, waar de boer het werk alleen doet, eventueel geholpen door echtgenote en/of dochters, vormen het meest voorkomende arbeidsbezettingstype. Deze een-

mansbedrijven maken 31% van het totaal aantal landbouwbedrijven uit. Een tweede belangrijke groep, namelijk 28% van het totaal, bestaat uit de vader-zoon-bedrijven. Het aantal bedrijven dat met vreemd personeel werkt is met 23% nog tamelijk hoog, maar men dient te bedenken dat het voornamelijk om tijdelijke arbeidskrachten gaat.

Op de kleine bedrijven is de gemiddeld per arbeidskracht beschikbare oppervlakte cultuurgrond dooreengenomen veel kleiner dan op de grotere bedrijven. Dit betekent, dat op de kleinere bedrijven voor het bereiken van een even hoge produktie per arbeidskracht als op de grotere bedrijven een hogere produktie per ha noodzakelijk is. De produktie per ha is op de kleinere bedrijven inderdaad gemiddeld hoger dan op de grotere bedrijven, maar dit verschil is niet voldoende om de geringere oppervlakte per werker op de kleinere bedrijven te compenseren. Met het groter worden van de bedrijven blijkt het aantal produktieëenheden sterker toe te nemen dan het aantal arbeidskrachten. Het gevolg hiervan is, dat de produktie en daarmee het inkomen per arbeidskracht op de kleinere bedrijven lager is dan op de grotere bedrijven.

Onderstaande tabel geeft van het een en ander een beeld.

Het aantal arbeidskrachten is omgerekend tot volwaardige arbeidskrachten en de op de bedrijven aanwezige gewassen en dieren tot standaarduren, die hier als produktieëenheden kunnen worden beschouwd. Het aantal standaarduren per volwaardige arbeidskracht, het z.g. arbeidseffect, is dan een maatstaf voor de produktie en het inkomen per arbeidskracht.

Tabel 11

HET ARBEIDSEFFECT

	Aantal bedrijven	Standaarduren per		Aantal		standaarduren per volw. arbeidskracht
		ha	bedrijf	volwaardige ar- beidskracht per bedrijf	100 ha	
Grootteklasse:						
1- 5 ha	57	819	2902	1,42	40,0	1978
5- 7 ha	64	718	4286	1,69	28,4	2482
7-10 ha	79	621	5200	1,76	21,0	2833
10-15 ha	89	593	7181	2,10	17,3	3267
≥ 15 ha	64	518	10579	2,99	14,7	3364
Totaal	353	597	6138	2,00	19,5	2940
Dorp, gebied:						
Rucphen	70	592	6193	2,02	19,3	2947
Sprundel	133	650	5928	1,98	21,8	2860
Schijf	79	595	5754	1,99	20,6	2716
Zegge	44	533	5284	1,67	16,8	3128
Onder Rosendaal	27	532	9543	2,62	14,5	3526

Het arbeidseffect blijkt uiteen te lopen van bijna 2.000 in de grootteklassen 1-5 ha tot bijna 3.400 bij de bedrijven van 15 ha en groter. De verschillen tussen de gebiedsonderdelen zijn vooral een gevolg van verschillen in bedrijfs grootte.

Een soortgelijke vergelijking als bij de kleine en grote bedrijven kan worden gemaakt bij de bedrijven met een dichte arbeidsbezetting en de bedrijven met een minder dichte arbeidsbezetting. Bij de vader-zoon-bedrijven ligt de productie per ha op een hoger niveau dan bij de eenmansbedrijven. Toch is het arbeidseffect, dus de productie per werker, beduidend lager, namelijk gemiddeld 2.550 standaarduren per volwaardige arbeidskracht bij de vader-zoon(s)-bedrijven tegen 3.550 bij de eenmansbedrijven. In de afzonderlijke grootteklassen is het verschil meestal nog groter.

De tuinbouwbedrijven

In het gebied van onderzoek komen 62 tuinbouwbedrijven voor, waar gemiddeld 65% van de cultuurgrond als tuinland in gebruik is. Van deze tuinbouwbedrijven zijn er 32 in Sprundel gelegen, 10 in Willebrord, 8 in Schijf, 7 in Rucphen, 5 in Zegge. De tuinbouwbedrijven vertonen een meer gevarieerd assortiment van produkten dan het tuinbouwgedeelte op de landbouwbedrijven.

Op de tuinbouwbedrijven wordt echter nog 76% van het tuinland door aardbeien en frambozen ingenomen. Het aandeel van de frambozen is hier groter dan op de landbouwbedrijven. De teelt van hard fruit is iets minder belangrijk, terwijl de teelt onder glas ook op de tuinbouwbedrijven van geen betekenis is.

Het restant van de oppervlakte beteeld met groenten in de volle grond wordt ook op de tuinbouwbedrijven grotendeels ingenomen door spruiten en bonen. Verder mogen de teelten van asperges en van diverse koolsoorten niet onvermeld blijven, al gaat het bij elk van deze teelten slechts over kleine oppervlakten.

De tuinbouw draagt dus ook op de tuinbouwbedrijven een extensief karakter. Naar het gebruik van het tuinland bezien kunnen de tuinbouwbedrijven eerder worden beschouwd als kleinere landbouwbedrijven, waar de veestapel sterk is ingekrompen.

§ 5. Het niveau van de bedrijfsvoering

In het voorgaande werden diverse onderdelen van het landbouwbedrijf in de gemeente Rucphen besproken. Met behulp van een aantal kengetallen kon een indruk worden verkregen van de diverse aspecten van de bedrijfsvoering. Het is echter zeer moeilijk, zo niet onmogelijk om aldus een samenvattende indruk te krijgen van het niveau van de bedrijfsvoering en daarmee van het economisch gedrag van de bedrijfsvoeren. Er bestaat derhalve behoefte aan een kengetal, waarin de diverse relevante aspecten van de bedrijfsvoering in één cijfer worden samengevat. Een dergelijk kengetal is ook nodig om het opsporen van verbanden tussen het niveau van de bedrijfsvoering en een aantal kenmerken van de boeren te vergemakkelijken.

Het in het voorgaande besproken arbeidseffect kan hier niet als zodanig dienen. Het wordt immers in sterke mate beïnvloed door de bedrijfs grootte en de arbeidsbezetting. Voor het meten van het economisch gedrag, zoals dat tot uiting komt in de bedrijfsvoering, is daarom naar andere maatstaven gezocht. Deze zijn gevonden in de z.g. adoptie-index en in het z.g. oordeel.

De als adoptie-index aangeduide schaal geeft aan in welke mate een aantal door de landbouwvoorlichtingsdienst aanbevolen landbouwmethoden door de boeren worden toegepast. Deze schaal is in overleg met het Rijkslandbouwconsulentschap te Zevenbergen speciaal voor het gebied van onderzoek ontworpen. Hierbij is er uiteraard voor gezorgd, dat de gekozen methoden op alle bedrijven in dit gebied konden worden toegepast.

Deze index voor het toepassen van moderne landbouwmethoden is samengesteld uit de volgende gegevens: 1)

1. berekent voederrantsoenen voor rundvee	28%
2. kuult gras in	73%
3. past chemische onkruidbestrijding toe	74%
4. koopt ieder jaar of elke 2 jaar nieuw zaaizaad voor haver	78%
5. koopt elk jaar of elke 2 jaar nieuw pootgoed voor aardappelen	90%
6. past omwidingsysteem toe (binnen 8 dagen)	76%
7. gebruikt weidesleep of -eg	57%
8. heeft de laatste 5 jaar de grond laten onderzoeken	85%
9. heeft in 1958 4 x of meer stikstof op grasland gestrooid	76%
10. heeft 1e stikstofgift voor 1 april gegeven	88%

In de steekproef bevonden zich 16 bedrijfshoofden op wie 4 of meer van de 10 kenmerken niet van toepassing waren; 15 van deze bedrijfshoofden waren tuinders. De schaal voor het toepassen van nieuwe landbouwmethoden werd derhalve op 190 bedrijfshoofden toegepast. Hieronder bevonden zich dus ook een aantal "tuinders".

De tweede maatstaf werd gevonden in de beoordeling van de bedrijfsvoering van de bedrijfshoofden uit de steekproef door de bedrijfsvoorlichters - voorheen rayonassistenten geheten - van de landbouwvoorlichtingsdienst. Aan de desbetreffende bedrijfsvoorlichters werd gevraagd hun oordeel te geven over de bedrijfsvoering van de bedrijfshoofden in hun rayon. De bedrijfshoofden dienden aan de hand van een aantal aangegeven criteria beoordeeld te worden in vergelijking met de andere bedrijfshoofden in het gebied; de beste dienden een 5 en de slechtste een 1 te krijgen 2).

Van 3 bedrijfshoofden kon geen beoordeling worden verkregen, zodat het oordeel op 203 respondenten kon worden toegepast. De meeste tuinders werden in de beoordeling betrokken; dit was mogelijk, omdat de meeste tuinders in de gemeente Rucphen eigenlijk een gemengd land- en tuinbouwbedrijf uitoefenen met het accent op het tuinbouwgedeelte.

Van beide gehanteerde maatstaven tezamen mag worden aangenomen, dat zij een indruk geven van het niveau van de bedrijfsvoering. Ten dele meten zij andere aspecten van de bedrijfsvoering. De adoptie-index

- 1) Bij ieder van de elementen is het percentage bedrijfshoofden, dat de betreffende methode toepast, vermeld.
- 2) Voor een verdere toelichting zij verwezen naar de bijlage.

zegt niets over de wijze, waarop de aanbevolen landbouwmethoden door de boer worden toegepast. Dit aspect is daarentegen wel enigszins in de beoordeling door de bedrijfsvoorlichter verdisconteerd. Deze dient bij de beoordeling immers o.m. te letten op de orde en netheid op het bedrijf en op de organisatie en verdeling van de werkzaamheden. Het oordeel is daarentegen minder exact dan de adoptieindex. Beide maatstaven worden hier derhalve tezamen gebruikt om het niveau van de bedrijfsvoering, en daarmee het economisch gedrag van de bedrijfshoofden, in verband te brengen met een aantal kenmerken van de bedrijfshoofden.

Wat het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden betreft zullen de boeren in dit rapport worden ingedeeld in twee groepen: een groep die weinig - score 0 tot en met 6 - en een groep, die veel - score 7 tot en met 10 - aanbevolen landbouwmethoden toepast. Deze laatste groep telt 61% van het aantal boeren. Bij de beoordeling zullen eveneens twee groepen worden overscheiden: boeren, van wie de bedrijfsvoering ongunstig - score 1 tot en met 3 - en boeren, wier bedrijfsvoering gunstig wordt beoordeeld - score 4 en 5 - met 51% van de bedrijfshoofden. Het gemiddelde aantal toegepaste moderne methoden bedroeg 6,9, het gemiddelde oordeel 3,5.

Wij zullen nu de samenhang onderzoeken van het niveau van de bedrijfsvoering met het woondorp, de bedrijfsgrootte, de leeftijd, het landbouwonderwijs en de mate van ondernemersschap.

In eerste instantie bleek daarbij dat bij die boeren de bedrijfsvoering op een betrekkelijk hoog niveau ligt, die:

- a. jonger dan 40 jaar zijn;
- b. landbouwonderwijs hebben gevolgd;
- c. een hoog niveau van ondernemersschap vertonen.

Bij het toepassen van moderne landbouwmethoden bleek bovendien de bedrijfsgrootte van invloed te zijn. Dit kan echter bij nadere analyse alleen gezegd worden van de boeren in Rucphen en Sprundel. Het is daarom mogelijk dat dit verschil meer een gevolg is van specifieke, met name sociale factoren in beide dorpen dan van de bedrijfsgrootte zelf.

Nu hangen, zoals bekend, de factoren bedrijfsgrootte, leeftijd en onderwijs onderling samen. Bovendien bleek er een verband tussen het landbouwonderwijs en het ondernemersschap. Het is daarom ook hier noodzakelijk om, voor zover mogelijk, de samenhang tussen het niveau van bedrijfsvoering en de diverse factoren nader te bezien.

De tabellen waarin de diverse factoren met twee tegelijk in verband zijn gebracht met het niveau van bedrijfsvoering kan men vinden op blz.42. Hier bespreken wij slechts de resultaten van de uitgevoerde analyse.

De leeftijd van de boer, welke in eerste instantie betekenis had voor het toepassen van moderne landbouwmethoden, speelt geen rol wanneer wij het onderwijs van de boer constant houden, d.w.z. wanneer wij het verband tussen leeftijd en adoptie afzonderlijk bekijken voor boeren met landbouwonderwijs en boeren zonder dit onderwijs.

Tabel 12

HET NIVEAU VAN DE BEDRIJFSVOERING NAAR BEDRIJFSGROOTTE EN LEEFTIJD

Bedrijfs-grootte	Leeftijd	Perc. boeren, dat moderne landbouwmetho-den toepast	Gemiddeld aantal moderne methoden	Perc. boeren met gunstige beoordeling	Gemiddeld oordeel
< 10 ha	< 40 jaar	62	6,78	62	3,73
	40-55 jaar	43	6,31	51	3,26
	≥ 55 jaar	47	6,09	42	3,23
≥ 10 ha	< 40 jaar	94	8,19	81	4,06
	40-55 jaar	71	7,32	54	3,47
	≥ 55 jaar	74	7,44	39	3,56

Adoptie: ≥ 10 ha: < 40 j. en ≥ 40 jaar: niet sign. (0,05 < P < 0,10)
 Oordeel: < 10 ha: < 40 j. en ≥ 40 jaar: niet sign..
 < 40 j.: < 10 ha en ≥ 10 ha : niet sign..
 40-55 jaar: idem
 ≥ 55 jaar: idem

Tabel 13

HET NIVEAU VAN DE BEDRIJFSVOERING NAAR BEDRIJFSGROOTTE EN ONDERWIJS

Bedrijfs-grootte	Onderwijs	Per. boeren, dat moderne methoden toepast	Gemiddeld aantal moderne methoden	Perc. boeren met gunstig oordeel	Gemiddeld oordeel
< 10 ha	met	59	6,70	55	3,85
	zonder	35	5,73	36	2,90
≥ 10 ha	met	81	7,60	62	3,55
	zonder	63	6,79	33	2,83

Adoptie: ≥ 10 ha: met en zonder onderwijs: niet sign..
 Oordeel: met onderwijs: < 10 ha en ≥ 10 ha: niet sign..
 zonder onderwijs: idem

Tabel 14

HET NIVEAU VAN DE BEDRIJFSVOERING NAAR BEDRIJFSGROOTTE EN ONDERNEMERS-SCHAP

Bedrijfs-grootte	Ondernemers-schap	Perc. boeren met veel moderne methoden	Gemiddeld aantal moderne methoden	Perc. boeren met gunstig oordeel	Gemiddeld oordeel
< 10 ha	hoog niveau	70	7,16	64	3,74
	laag niveau	26	5,40	22	2,72
> 10 ha	hoog niveau	83	7,94	65	3,71
	laag niveau	66	6,81	38	3,37

Adoptie: hoog niveau: < 10 ha en ≥ 10 ha: niet sign. (P = 0,10)
 Oordeel: laag niveau: < 10 ha en ≥ 10 ha: niet sign..
 hoog niveau: idem

Tabel 15

NIVEAU VAN DE BEDRIJFSVOERING NAAR LEEFTIJD EN ONDERWIJS

Onderwijs	Leeftijd	Perc. boeren, dat veel moderne methoden toepast	Gemiddeld aantal moderne methoden	Perc. boeren met gunstig oordeel	Gemiddeld oordeel
Met	<40 jr.	70	7,20	69	3,85
	40-44 jr.	69	5,25	59	3,50
	≥55 jr.	67	-	49	3,48
Zonder	<40 jr.	83	6,83	50	3,33
	40-55 jr.	29	5,83	33	3,32
	≥55 jr.	48	-	33	3,06

Adoptie: met onderwijs: leeftijd: niet sign.
 zonder onderwijs: idem
 < 40 jr.: met en zonder onderwijs: niet sign.
 ≥ 55 jr.: idem
 Oordeel: zonder onderwijs: leeftijd: niet sign.
 < 40 jr.: met en zonder onderwijs: niet sign.
 40-55 jr.: idem (0,05 < P < 0,10)
 ≥ 55 jr.: idem

Tabel 16

DE BEDRIJFSVOERING NAAR LEEFTIJD EN ONDERNEMERSSCHAP

Niveau van ondernemersschap	Leeftijd	Perc. boeren met veel moderne landbouwmethoden	Gemiddeld aantal moderne methoden	Perc. boeren wier bedrijfsvoering gunstig wordt beoordeeld	Gemiddeld oordeel
Hoog niveau	<40 jr.	89	7,75	78	3,92
	40-55 jr.	71	7,49	60	3,60
	≥55 jr.	67	7,38	58	3,66
Laag niveau	<40 jr.	35	6,06	47	3,47
	40-55 jr.	34	5,84	22	2,84
	≥55 jr.	50	5,90	23	2,87

Adoptie: ≥ 55 jr. hoog en laag niveau: niet sign.
 laag niveau: leeftijd: niet sign. (0,05 < P < 0,10)
 Oordeel: < 40 jr.: hoog en laag niveau: niet sign.

Tabel 17

EEN NIVEAU VAN DE BEDRIJFSVOERING NAAR LANDBOUWONDERWIJS EN ONDERNEMERSSCHAP

Landbouwonderwijs	Ondernemersschap	Perc. boeren met modérne landbouwmethoden	Gemiddeld aantal moderne methoden	Perc. boeren met een gunstige beoordeling	Gemiddeld oordeel
Met onderwijs	hoog niveau	80	7,60	67	3,81
	laag niveau	45	5,66	36	3,25
Zonder onderwijs	hoog niveau	58	6,67	58	3,42
	laag niveau	34	6,10	17	2,77

Adoptie: laag niveau: met en zonder onderwijs: niet sign.
 Oordeel: hoog niveau: met en zonder onderwijs: niet sign.

De bedrijfs grootte blijkt wel van betekenis voor het toepassen van moderne landbouwmethoden, wanneer wij het onderwijs en de leeftijd van de boer constant houden. Zij blijkt dit echter niet te zijn bij de boeren met een hoog niveau van ondernemersschap (PCSO,10).

Het landbouwonderwijs blijkt bij nadere analyse slechts betekenis voor het toepassen van moderne landbouwmethoden te hebben bij bepaalde categorieën van boeren, namelijk bij de boeren met een bedrijf kleiner dan 10 ha, de boeren van 40-55 jaar en de boeren met een hoog niveau van ondernemersschap.

Het ondernemersschap heeft deze betekenis bij ongeveer dezelfde categorieën van boeren, namelijk bij boeren met een bedrijf van minder dan 10 ha en de boeren beneden 55 jaar. Zijn invloed geldt bovendien onafhankelijk van het onderwijs van de boer, dus zowel bij de boeren met als de boeren zonder landbouwonderwijs.

Samenvattend kunnen we dus zeggen dat de bedrijfs grootte het duidelijkst betekenis heeft voor het toepassen van moderne landbouwmethoden. Bij bepaalde categorieën van boeren hebben ook het ondernemersschap en het landbouwonderwijs er invloed op. De leeftijd echter heeft geen onafhankelijke betekenis voor het toepassen van moderne landbouwmethoden.

De betekenis die de leeftijd in eerste instantie bleek te hebben voor de beoordeling van de boer, geldt bij nadere analyse zowel voor de boeren met een hoog als met een laag niveau van ondernemersschap. Overigens echter slechts bij boeren met voortgezet onderwijs en boeren met 10 ha en meer grond.

De bedrijfs grootte had geen aantoonbaar verband met de beoordeling van de boeren en heeft dit bij nadere analyse ook niet bij bepaalde categorieën van boeren.

Het landbouwonderwijs verliest de betekenis welke het voor de beoordeling scheen te hebben wanneer wij de leeftijd en het ondernemersschap van de boer constant houden.

Het ondernemersschap tenslotte heeft betekenis voor de beoordeling van de boer, ook wanneer wij daarbij rekening houden met leeftijd, bedrijfs grootte en onderwijs.

Samenvattend kan men dus zeggen dat het ondernemersschap het duidelijkst betekenis heeft voor de beoordeling van de boer. Alleen bij bepaalde categorieën van boeren bovendien de leeftijd. De bedrijfs grootte en het landbouwonderwijs hebben echter geen onafhankelijke betekenis voor de beoordeling van de boer.

Wanneer wij nu willen aangeven welke van de onderzochte kenmerken de belangrijkste factoren zijn welke het niveau van bedrijfsvoering beïnvloeden, moeten wij dit wel onderscheiden in het toepassen van moderne landbouwmethoden en de beoordeling van de boer.

Op het toepassen van moderne landbouwmethoden is vooral van invloed de bedrijfs grootte, en in mindere mate het ondernemersschap en het landbouwonderwijs.

Op de beoordeling van de boer zijn vooral van invloed het ondernemersschap van de boer en in mindere mate zijn leeftijd.

Vooraf het ondernemersschap van de boer en op de tweede plaats zijn bedrijfs grootte (groter of kleiner dan 10 ha) zijn dus van betekenis voor

zijn niveau van bedrijfsvoering. Het landbouwonderwijs heeft in dit verband geen grote betekenis, doch bijvoorbeeld wel voor het toepassen van moderne landbouwmethoden door kleine boeren. Ook de leeftijd heeft slechts geringe betekenis voor het niveau van bedrijfsvoering.

Samenvatting

In dit hoofdstuk werd een beknopt overzicht gegeven van de omstandigheden, waaronder en de wijze waarop de landbouw in het gebied van onderzoek wordt bedreven en van enkele kenmerken van de bedrijfsvoering. Voor het grootste deel betreft dit een samenvatting van het eerste deel van het rapport over de landbouw in de gemeente Rucphen. Deze samenvatting werd wenselijk geacht om de lezer een indruk te verschaffen van de agrarische verhoudingen in het gebied van onderzoek.

Belangrijker in het kader van het onderhavige rapport is de behandeling van het ondernemerschap en het niveau van de bedrijfsvoering, beide belangrijke aspecten van het economisch gedrag van de boeren.

Het ondernemerschap is die eigenschap van het bedrijfshoofd, welke ervoor zorgt, dat hij bij de bedrijfsvoering met overleg en rationeel te werk gaat en daarbij gebruik maakt van de best beschikbare informatiebronnen. Uit de in dit hoofdstuk uitgevoerde analyse van het verband met de leeftijd, de bedrijfsgrootte en het landbouwonderwijs bleek, dat vooral deze laatste factor, het gevolgd hebben van landbouwonderwijs dus, van invloed was op het ondernemerschap.

Het niveau van de bedrijfsvoering wordt gemeten aan de hand van het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden en van de beoordeling van de bedrijfsvoering door de bedrijfsdeskundige van de landbouwvoorlichtingsdienst.

Uit een analyse ter verklaring van verschillen in het niveau van de bedrijfsvoering bleek, dat vooral de boeren met een hoog niveau van ondernemerschap worden gekenmerkt door een goede bedrijfsvoering. Bij het toepassen van moderne landbouwmethoden bleken ook de bedrijfsgrootte en het gevolgd hebben van landbouwonderwijs van betekenis te zijn bij de beoordeling de lagere leeftijd.

HOOFDSTUK III

DE INFORMATIEBRONNEN VAN DE BOER

Inleiding

Alvorens een boer op zijn bedrijf nieuwe landbouwmethoden kan gaan toepassen, moet hij eerst van die methoden hebben gehoord. Hij moet weten dat die methoden bestaan, hoe en wanneer ze moeten worden toegepast, wat hun voordelen en mogelijkheden zijn.

Voor het verkrijgen van deze kennis staat de boer een veelheid van informatiebronnen ten dienste. De voornaamste van deze informatiebronnen zou men als volgt kunnen onderscheiden 1):

1. formele bronnen, d.w.z. bronnen die uitdrukkelijk tot taak hebben landbouwkundige kennis onder de boeren te verspreiden
 - a. massa-media (landbouwbladen, publikaties van de voorlichtingsdiensten, radio);
 - b. groepsmedia (vergaderingen, bijeenkomsten, demonstraties, tentoonstellingen);
 - c. persoonlijke media (rayonassistent van de voorlichtingsdiensten);
2. informele bronnen, d.w.z. bronnen die niet uitdrukkelijk tot taak hebben landbouwkundige kennis onder de boeren te verspreiden: handelaars, andere boeren.

Het is een bekend feit, dat niet alle boeren van al deze informatiebronnen een even groot gebruik maken. Sommige boeren benutten een groot aantal bronnen, andere daarentegen weinig of geen. Sommige boeren ook lijken een zekere voorkeur voor bepaalde soorten informatiebronnen te hebben, terwijl andere boeren hun kennis vooral uit andere soorten bronnen putten.

In dit hoofdstuk zal worden nagegaan:

- a. in welke mate de boeren in de gemeente Rucphen van elk van de onderscheiden informatiebronnen gebruik maken;
- b. welke factoren met het gebruik ervan samenhangen en
- c. welke invloed zij hebben op de bedrijfsvoering.

§ 1. De m a s s a - e n g r o e p s m e d i a

Onder de formele informatiebronnen nemen de z.g. massa-media een belangrijke plaats in. Wij bespreken daarom allereerst de betekenis van de landbouwpers, van andere gedrukte stukken en van de radio. Vervolgens worden enkele voorlichtingsmiddelen behandeld die zich meer tot groepen van boeren richten, zoals de studieclubs, demonstraties en tentoonstellingen. In de volgende paragraaf komt de persoonlijke voorlichting door de rayonassistent van de voorlichtingsdienst aan de orde.

- 1) Hoewel sommige van de genoemde zaken meer het karakter hebben van media of middelen waarlangs de informatie wordt overgebracht dan van bronnen, waarin de informatie haar oorsprong vindt, gebruiken wij in het navolgende bij voorkeur de algemene term informatiebron; immers ook de media zijn voor de boer bronnen waaraan hij informatie kan ontlenen.

a. De massa-media
Landbouwbladen

Een eerste indruk van de betekenis van de landbouwpers als informatiebron geeft tabel 18, die een overzicht bevat van het percentage boeren dat de in het gebied verspreide landbouwbladen ontvangt.

Tabel 18

VERSPREIDING VAN LANDBOUWBLAGEN

Landbouwbladen	Perc. boeren
Boer en Tuinder (B. en T.)	85
De Boer (Br.) 1)	49
Het Varkensstamboek (Vstb.)	39
De Plattelandspost (Pp.)	33
De Stamboek (Stb.)	24
Groenten en Fruit (G. en F.)	17
De Boerderij (Bij)	14
Het Nederlandse Trekpaard (N.T.)	7
De Bedrijfspluimveehouder (Bpv.)	5
Het Keurstamboek (Kstb.)	4
De Fruitwereld (Fw.)	2
In de Strengen (I.S.)	1

1) "De Boer" is een te Zundert uitgegeven regionaal nieuws- en landbouwblad.

Onder de 206 geënquêteerde boeren worden in totaal 575 bladen verspreid, dit is gemiddeld 2,8 blad per boer. Het meest verspreide blad is "Boer en Tuinder", dat 85% van de boeren ontvangt, gevolgd door "De Boer", die bijna de helft van hen in huis krijgt. Slechts 4% van de boeren gaf op geen enkel blad te ontvangen.

Naar hun inhoud zou men de genoemde landbouwbladen kunnen verdelen in algemene en specialistische. De algemene bladen bevatten informatie voor het gehele bedrijf; als zodanig zijn te beschouwen "Boer en Tuinder", "De Plattelandspost" en "De Boerderij". De inhoud van alle overige bladen heeft slechts betrekking op een bepaald onderdeel van het bedrijf en kan dus specialistisch worden genoemd. In tabel 19 zijn de boeren gerangschikt naar het aantal en de aard van de bladen die zij ontvangen.

Tabel 19

AANTAL EN AARD VAN DE LANDBOUWBLAGEN

Aantal ontvangen bladen	Aantal boeren	Alleen algemene bladen	Alleen specialistische bladen	Algemene en spec. bladen
1	33	23	10	-
2	59	14	2	43
3	42	-	1	41
4	36	-	-	36
5+	28	-	-	28
Totaal	198	37	13	148

Uit deze tabel blijkt, dat de hoogste frequentie ligt bij twee landbouwbladen per boer. De boeren met slechts één vakblad ontvangen in meerderheid een algemeen blad. Zodra zij echter een tweede blad ontvangen, is dit veel vaker een specialistisch dan weer een algemeen blad. Aangezien slechts drie bladen als algemeen zijn aangemerkt, kunnen degenen met vier of meer bladen uiteraard niet anders dan zowel specialistische als algemene bladen ontvangen. Over de afzonderlijke bladen zijn nadere gegevens vermeld in tabel 20.

Tabel 20

AANTAL, AARD EN NAAM VAN DE LANDBOUWBLADEN

Aantal ontvangen bladen	Aantal boeren	Algemene bladen			Specialistische bladen									
		B.en T.	Pp.	Bij.	Br.	Vstb.	Stb.	G.en F.	N.T.	Bpv.	Kstb.	Fw.	I.S.	
0	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1	33	18	4	1	4	1	-	3	-	2	-	-	-	-
2	59	53	16	2	23	13	4	4	-	1	-	1	1	1
3	42	40	15	6	28	21	7	8	1	-	-	-	-	-
4	36	36	18	8	21	24	22	7	3	1	1	2	1	1
5	16	16	7	5	13	11	9	7	5	3	2	1	1	1
6+	12	12	9	6	12	10	7	5	5	3	5	-	-	-
Totaal	206	175	69	28	101	80	49	34	14	10	8	4	3	

Deze tabel laat zien dat "Boer en Tuinder" voor alle boeren verreweg het belangrijkste blad is. Van de boeren met slechts één vakblad ontvangt ruim de helft "Boer en Tuinder"; de boeren met twee of drie bladen krijgen vrijwel allen, degenen met vier of meer bladen krijgen allen dit blad in huis. Van de overige bladen is "De Boer" het belangrijkste behalve voor de boeren met één landbouwblad, die in gelijke mate "De Plattelandspost" ontvangen en voor de boeren met vier bladen, voor wie "Het Varkensstamboek" de tweede plaats inneemt. Duidelijk blijkt uit de gegevens ook de betrekkelijk geringe betekenis van "De Boerderij" in dit gebied. Zelfs van de boeren met zes of meer landbouwbladen is nog maar de helft op dit blad geabonneerd.

Leesgewoonten

Het ontvangen van landbouwbladen behoeft nog niet te betekenen dat de boer die bladen ook leest. Dit is te meer het geval, omdat de boeren zich op verreweg de meeste van de genoemde bladen niet uitdrukkelijk behoeven te abonneren, maar deze automatisch krijgen toegezonden als lid van een bepaalde organisatie, als koper bij particuliere handel e.d. Het is de vraag of de boer voor al deze bladen belangstelling heeft en van hun inhoud kennis neemt.

Om althans een globale indruk te krijgen van de mate waarin de landbouwbladen als informatiebron worden benut, zijn aan de boeren enkele vragen gesteld over hun leesgewoonten. Aan de hand van de antwoorden

op deze vragen zijn de boeren verdeeld in "systematische" lezers, die voor het lezen van de bladen als regel wat tijd proberen vrij te houden en "toevallige" lezers, die alleen maar lezen als er toevallig tijd voor overschiet. Het werd redelijk geacht de boeren die te kennen gaven in de drukke zomermaanden weleens van hun min of meer vaste leesgewoonte af te wijken, toch onder de systematische lezers te rangschikken.

Tabel 21 laat zien dat het percentage systematische lezers zeer hoog is (82%). Misschien is het cijfer iets geïnfanteerd, maar men krijgt toch algemeen de indruk dat verreweg de meeste boeren hun vakbladen maar zelden ongeopend laten. Veelvuldig worden antwoorden gegeven als: "De avonden die ik vrij heb, benut ik met lezen", "'s Zaterdagavond is het mijn vaste werk", "Ik lees ze alle weken, anders weet je niks". Slechts weinig boeren deelden mee niet veel om lezen te geven, er geen tijd voor te hebben of het lezen aan de vrouw over te laten.

De tabel toont ook een positief verband tussen de leesgewoonten enerzijds en het aantal en de aard van de ontvangen bladen anderzijds. Onder de boeren die veel en zowel algemene als specialistische bladen ontvangen, zijn significant meer systematische lezers dan onder de boeren die slechts weinig en alleen algemene of alleen specialistische bladen in huis krijgen.

Tabel 21

LEESGEWOONTEN NAAR AANTAL EN AARD VAN DE LANDBOUWBLADEN

	Aantal boeren	Percentage boeren dat	
		niet of toevallig leest	systematisch leest
Ontvangt 2 of minder bladen	97	24	76
Ontvangt 3 of meer bladen	101	12	88
Ontvangt alleen algemene of alleen specialistische bladen	56	30	70
Ontvangt zowel algemene als specialistische bladen	142	13	87
Totaal	198	18	82

Om nog wat nader inzicht te krijgen in de betekenis van de landbouwers als informatiebron is aan de boeren ook gevraagd, voor welke onderwerpen en artikelen in de vakbladen zij de meeste belangstelling hebben. Daarbij is niet uitdrukkelijk geïnformeerd naar de naam van het blad waarin men gewoonlijk over deze onderwerpen leest, evenmin als trouwens gevraagd is welk blad men als de beste informatiebron beschouwt. Uit de antwoorden kon echter worden opgemaakt dat vrijwel alle genoemde onderwerpen betrekking hebben op de twee in het gebied meest verspreide bladen: "Boer en Tuinder" en "De Boer".

Van de 198 boeren, die een of meer landbouwbladen ontvangen, gaven er 23 (12%) te kennen geen speciale belangstelling voor bepaalde onderwerpen of artikelen te hebben. De resterende 175 boeren noemden in totaal 365 onderwerpen, die als volgt kunnen worden gerubriceerd.

<u>Technische onderwerpen</u>		
algemeen		
"korte wenken"		76
<u>Akker- en Weidebouw</u>		
algemeen	8	
bemesting	12	
mechanisatie	10	
bietenteelt	3	
inkuilmethoden	3	
grondonderzoek	1	37
<u>Veehouderij</u>		
rundveehouderij alg.	19	
veevoeding	25	
veetentoonstellingen	7	
veeziekten	4	
pluimveehouderij	26	
varkenshouderij	14	
paardenfokkerij	2	97
<u>Tuinbouw</u>		
algemeen	35	
ziektenbestrijding	5	40
		250
<u>Economische en financiële onderwerpen</u>		
marktberichten		58
algemeen land- en tuinbouwbeleid		16
prijjsbeleid		14
pachtzaken		8
belastingzaken		2
Diverse onderwerpen		
advertenties		10
plaatjes en foto's		5
andere onderwerpen		2
		17
		365

Zeer sterk overweegt de belangstelling voor technische onderwerpen en van deze trekken vooral de artikelen over veehouderij de aandacht van de boeren. Gezien het overheersende bedrijfstype in Rucphen behoeft dit laatste niet te verwonderen. Een veelgelezen rubriek is ook "Korte wenken" (in "Boer en Tuinder"), die door ongeveer 40% van de boeren is genoemd. Op economisch en financieel gebied gaat de belangstelling vooral uit naar de marktberichten.

Voorlichtingsbrieven

Een tweede belangrijke schriftelijke informatiebron vormen de publicaties die door de Landbouwvoorlichtingsdienst worden verspreid. Hiertoe behoren de bekende gedrukte vlugschriften met technische adviezen, die regelmatig op vergaderingen worden uitgereikt of bij het bedrijfsbezoek door de rayonassistent aan de boeren ter hand worden gesteld.

Behalve deze vlugschriften kent men in Rucphen ook de z.g. "voorlichtingsbrieven", dit zijn gestencilde adviezen die door de assistent te Sprundel worden opgesteld en aan de boeren in zijn rayon per post worden toegezonden. Op het tijdstip van de enquête waren vijf van dergelijke voorlichtingsbrieven verschenen, resp. betrekking hebbend op

melkcontrole, herfststrantsoen, voederwinningsplan, graslandverbetering en wintergerst. De brieven worden niet steeds aan alle boeren toegezonden, maar alleen aan degenen die bij het behandelde onderwerp belang kunnen hebben.

Om enige indruk te krijgen van het nuttige effect van de voorlichtingsbrieven is aan de boeren gevraagd of zij deze brieven ontvingen, waarna hun antwoorden zijn vergeleken met de verzendlijsten van de rayon-assistent. Volgens deze lijsten zijn aan 158 van de 177 geënquêteerde, in het rayon van de assistent woonachtige boeren een of meer voorlichtingsbrieven toegezonden 1). Van deze 158 boeren hebben er 105 (67%) zelf ook opgegeven deze brieven te ontvangen, 40 deelden mee de brieven niet te ontvangen en 13 zeiden niet te weten of zij de brieven ontvingen. Men kan dus zeggen, dat $\frac{2}{3}$ van de boeren het toezenden van de brieven bewust had opgemerkt 2).

Aan de 105 boeren, die wisten dat zij voorlichtingsbrieven ontvingen, is vervolgens de vraag gesteld of zij deze brieven nuttig achtten en of zij er weleens adviezen uit hadden toegepast. Dit laatste bleek bij 56 boeren, dus ruim de helft, het geval te zijn. Daarnaast gaven 39 boeren te kennen geen adviezen te hebben opgevolgd, maar de brieven wel nuttig te vinden; de resterende 10 achtten de brieven zelfs niet nuttig. Aangezien - naar men mag aannemen - ook de boeren die zich niet van de toezending bewust waren, wel nooit een advies zullen hebben toegepast, kan men concluderen, dat 56 van de 158 boeren (35%) van de brieven een nuttig gebruik hadden gemaakt.

Tenslotte is aan hen gevraagd of in de voorlichtingsbrieven aan bepaalde onderwerpen meer aandacht zou moeten worden besteed en zo ja, aan welke. De vraag is slechts door 22 boeren (21%) bevestigend beantwoord. Tezamen noemden zij 29 onderwerpen, zoals in onderstaand overzicht weergegeven:

tuinbouw (diverse teelten, ziektenbestrijding)	9
veehouderij, veevoeding	5
pluimveeteelt	3
varkensmesterij	2
bemesting	2
graslandverzorging	2
diverse onderwerpen (o.a. mechanisatie, grondbewerking, verzekeringen)	6

	29

- 1) Het gebied van onderzoek was groter dan het rayon van de assistent te Sprundel. Van de 206 geënquêteerde boeren woonden er slechts 177 in het rayon.
- 2) Het bleek nogal eens moeilijk aan de boeren duidelijk te maken wat onder "voorlichtingsbrieven" moest worden verstaan. Verscheidenen verwarpen ze met spuitkaarten e.d. De onduidelijke identificatie blijkt ook uit het feit, dat van de 19 boeren wier namen niet op de verzendlijsten voorkwamen er 2 meedeelden de brieven wel te ontvangen.

De overgrote meerderheid van de boeren zei niet te weten welke onderwerpen nog meer in de voorlichtingsbrieven zouden moeten worden behandeld. Van de genoemde onderwerpen valt vooral de behoefte aan meer voorlichting over tuinbouw op, een behoefte die wij nog vaker zullen tegenkomen. Onder de overige onderwerpen zijn er enkele waaraan reeds een voorlichtingsbrief was gewijd. Hier zou dus eerder sprake kunnen zijn van een door de brieven gewekte belangstelling voor die onderwerpen dan van een reeds tevoren bestaande behoefte.

Uit vorenstaande gegevens blijkt al wel dat het nuttige effect van de voorlichtingsbrieven niet bijzonder groot is. Van alle boeren die de brieven hebben ontvangen, heeft 1/3 ze niet eens opgemerkt, bijna 1/3 ze naast zich neergelegd en ruim 1/3 er weleens een advies uit toegepast. Er is enige aanwijzing dat de jongere boeren aan de brieven wat meer aandacht besteden dan de oudere. Van een verband met de bedrijfsgrootte blijkt niet veel te bespeuren.

Een zeer duidelijke samenhang daarentegen bestaat met het contact met de rayonassistent. De boeren die weleens adviezen uit de brieven hebben opgevolgd, blijken nl. in het voorafgaande jaar gemiddeld tweemaal zoveel contact met de assistent te hebben gehad als de boeren die de brieven naast zich hebben neergelegd of niet eens hebben opgemerkt. Een andere weergave van deze samenhang biedt tabel 22. Deze laat zien, dat van de boeren die drie of meer bedrijfsbezoeken van de assistent hebben gehad, 56% weleens van de brieven gebruik heeft gemaakt, tegen 32% van de boeren met een of twee bedrijfsbezoeken en slechts 17% van de boeren zonder contact met de assistent. De brieven lijken dus hun hoogste effect te bereiken bij die boeren die toch reeds in frequent contact met de voorlichtingsdienst staan. Dan is het echter niet onwaarschijnlijk dat althans een deel van de boeren, dat zei weleens adviezen uit de brieven te hebben opgevolgd, deze ook reeds vóór de toezending van de brieven toepaste, b.v. doordat de assistent er al eens met hen over had gesproken.

Tabel 22

ONTVANGERS VAN VOORLICHTINGSBRIEVEN NAAR CONTACT MET DE RAYONASSISTENT

Contact met rayonassistent	Aantal boeren	Percentage boeren dat voorlichtingsbrieven		
		heeft benut	terzijde heeft gelegd	niet heeft opgemerkt
0 x	52	17	39	44
1 - 2 x	50	32	34	34
≥ 3 x	56	56	21	23
Totaal	158	35	31	34

Samenvattend kan men zeggen dat de voorlichtingsbrieven vooral betekenis hebben voor de boeren die reeds een frequent contact met de Voorlichtingsdienst onderhouden. Hun betekenis lijkt daarom veel meer te liggen in hun aanvullende functie - d.w.z. dat zij het reeds mondeling geadviseerde schriftelijk vastleggen en in herinnering brengen - dan dat zij een bron zijn van nieuwe informatie. In slechts geringe mate blijken de brieven het persoonlijke contact met de rayonassistent te kunnen vervangen. Bij de boeren die geen contact met de assistent zoeken, bereiken immers ook de voorlichtingsbrieven maar betrekkelijk weinig effect.

Radio

Naar de radio-uitzendingen voor land- en tuinbouw wordt in Rucphen zeer druk geluisterd. Dit betreft zowel de dagelijkse weer- en marktberichten als - zij het in wat mindere mate - de praatjes van de landbouwvoorlichtingsdienst en van de omroepverenigingen. Slechts 7% van de boeren gaf te kennen zelden of nooit te luisteren; de moesten van hen bezaten trouwens geen radiotoestel. Uit andere gegevens blijkt, dat zij tot de minst progressieve boeren behoren. Er is enige aanwijzing - al maakt het geringe aantal een definitieve uitspraak onmogelijk - dat zij in het algemeen ook minder landbouwbladen lezen dan de boeren die regelmatig luisteren.

b. De groepsmedia Studieclubs

Als vormen van groepsvoorlichting moeten in de gemeente Rucphen allereerst de z.g. studieclubs worden genoemd. Dit zijn gespreksgroepen van boeren welke georganiseerd worden door de plaatselijke Boerenbonden in samenwerking met de Landbouwvoorlichtingsdienst. Op het tijdstip van het onderzoek bestond zo'n studieclub in de dorpen Rucphen, Sprundel en Schijf; zij ontbrak dus alleen in Zegge. Er is geen eigenlijk lidmaatschap, de bijeenkomsten zijn voor alle belangstellende boeren toegankelijk. Gemiddeld bedraagt het aantal deelnemers per club 25 à 30. Zij komen enkele malen per winterseizoen bijeen en bespreken dan diverse onderwerpen, niet alleen van landbouwkundige, maar ook van meer algemene aard.

Van alle boeren in het gebied heeft 23% een of meer malen een bijeenkomst van de studieclub bezocht 1). Zowel in Rucphen als in Schijf heeft ongeveer 29% van de boeren aan de besprekingen deelgenomen, in Sprundel slechts 17%.

De boeren die regelmatig de bijeenkomsten bezoeken, zijn vrijwel zonder uitzondering enthousiast over de studieclubs. Wij noteerden bij hen uitlatingen als:

"Heeft zeer veel nut. Een mens mag zoiets eigenlijk niet missen. Stilstand is achteruitgang".

1) Bij de berekening van dit percentage zijn niet alleen de boeren in Zegge, maar ook die in het meest westelijke deel van het gebied, die geheel op Roosendaal of Nispen zijn geïntereerd, buiten beschouwing gelaten. Aldus resteerden er 168 boeren, van wie er 38 (23%) altijd of soms aan een studieclub hadden deelgenomen.

"Je komt weer eens een en ander te weten. Tien boeren weten meer dan een".

"Zelf heb ik er al heel wat geleerd. Er wordt altijd wel wat verteld wat je na kan doen en je wordt er zeker niet slechter van".

"'t Is altijd wel leerzaam, maar er zijn er te veel die toch nog hun eigen gang gaan en elk advies in de wind slaan".

Dat overigens de betekenis en het effect van deze vorm van voorlichting mede samenhangen met de sociale betrekkingen van de deelnemers en met name met hun buurtrelaties, wordt geïllustreerd door de opmerking:

"Gedachtenwisseling is zeker goed. Maar voor mij is er weinig aardigheid aan, want mijn burens doen nooit met zoiets mee. Je bent altijd alleen".

Hoe denken de niet-deelnemers - ruim driekwart van de boeren in Rucphen, Sprundel en Schijf gezamenlijk - over de studieclubs? Niet minder dan 32% van hen bleek in het geheel geen mening te hebben, eenvoudig omdat zij eigenlijk niet wisten wat de studieclubs deden, soms zelfs nauwelijks van het bestaan ervan op de hoogte waren. Ongeveer 10% zag in de studieclubs geen enkel nut, althans niet voor zichzelf:

"Daar heb ik geen interesse voor. Dat is toch veel te geleerd. Je moet het toch van de praktijk hebben".

"Daar word je niet veel wijzer van. In de regel zijn het de slimsten niet die er komen. We weten het zelf ook en misschien nog wel meer".

"Ik zie er niks in voor mij persoonlijk en mijn bedrijf".

De resterende 58% van de niet-deelnemers stond zeker niet geheel afwijzend tegenover deze vorm van voorlichting. Waarom nemen zij dan niet deel? Hun motieven hebben voor een deel betrekking op persoonlijke omstandigheden, waarvan overigens moeilijk is na te gaan in hoeverre ze reële betekenis hebben:

"Ik ben er nooit geweest, maar dat wil niet zeggen dat ik er tegen ben. 't Komt er niet van, want ik kan moeilijk weg 's avonds".

"Als je wat ouder wordt, blijf je liever bij de kachel. 'k Had er anders wel ambitie voor".

"'k Sta alleen voor het bedrijf en wil na het harde werken rust hebben".

"Je bent eenmaal getrouwd en dan moet je thuis blijven".

Voor een ander deel hebben hun motieven betrekking op de studieclub zelf, hetzij op de aard van het besprokene (vrijwel alle tuinders houden zich afzijdig, omdat er nooit over tuinbouw gesproken wordt), hetzij op de samenstelling van de deelnemersgroep. Ter illustratie van dit laatste weer enkele citaten:

"Als je op zo'n praatavond komt, zitten er meestal grote boeren en als ik als kleintje dan iets vraag of een opmerking maakt, dan horen ze mij toch niet".

"Het zal wel nut hebben, maar ze hebben de kleine boer er liever niet".

"Je wordt als kleine boer niet gevraagd of staat toch achterop".

"Het is voor de boeren die iets meer geleerd hebben".

"De ouderen komen er niet. Het zou voor hen wel goed zijn, die kunnen er ook nog wel van leren. Maar het is meer voor de jongeren".

"Het is vooral voor jonge boeren die pas beginnen".

Zoals uit de citaten blijkt, zijn deze niet-deelnemers van mening, dat de studieclubs vooral een zaak zijn van de grotere boeren, de meer ontwikkelde boeren en de jongere boeren. Wij hebben nagegaan, in hoeverre deze opvattingen door de feiten worden gedekt. Dan blijkt dat van de 38 in de steekproef gevonden deelnemers er 18 een bedrijf hebben van 10 ha of meer, 16 een bedrijf van 5-10 ha en 4 een bedrijf beneden 5 ha. Niet minder dan 32 deelnemers blijken een of andere vorm van landbouwonderwijs (dag- en/of cursusonderwijs) te hebben genoten. Van de 38 deelnemers zijn er 8 jonger dan 40 jaar, 20 tussen 40 en 55 jaar, en 10 ouder dan 55 jaar.

De geciteerde boeren blijken dus alleen ten aanzien van het genoten onderwijs het gelijk geheel aan hun kant te hebben: de deelnemers aan de studieclubs zijn in overgrote meerderheid boeren met landbouwonderwijs. Wat de bedrijfsgrootte betreft hebben zij slechts in zoverre gelijk, dat onder de deelnemers slechts zeer weinig zeer kleine boeren (< 5 ha) zijn. De boeren met een bedrijf van 5-10 ha en van 10 ha of meer - alleen deze laatste kan men in het gebied als grote boeren beschouwen - nemen daarentegen met vrijwel gelijke aantallen deel. Tenslotte blijken het niet de jongere boeren maar de boeren van middelbare leeftijd (40-55 jaar) te zijn die de meerderheid van de deelnemersgroep uitmaken.

Wanneer de niet-deelnemers zeggen dat de studieclubs vooral een zaak zijn van de grotere, de meer ontwikkelde en de jongere boeren, dan zullen zij waarschijnlijk vooral doelen op de aantallen waarin deze categorieën onder de deelnemers voorkomen. In het bovenstaande hebben wij aangetoond dat, naar deze aantallen bezien, de zegslieden slechts zeer gedeeltelijk gelijk hebben. Men kan de samenstelling van de deelnemersgroep echter ook bezien in verhouding tot de grootte die de onderscheiden categorieën in het gebied hebben. Tabel 23 laat zien dat deze benaderingswijze tot vrijwel dezelfde conclusies leidt. Van de boeren met een bedrijf van 5 ha of meer en van de boeren met landbouwonderwijs neemt een significant groter percentage aan de studieclubs deel dan van de boeren met een bedrijf beneden 5 ha en van de boeren zonder landbouwonderwijs. De verschillen in deelneming tussen de boeren met een middelgroot en met een groot bedrijf, alsook tussen de drie leeftijdsklassen, zijn echter niet groot genoeg om daaruit te kunnen concluderen dat sommige van deze categorieën meer aan de studieclubs deelnemen dan andere.

Tot nu toe hebben wij ons uitsluitend met de feitelijke samenstelling van de groep deelnemers aan de studieclubs bezig gehouden en daarbij geconstateerd, dat de meningen van sommige niet-deelnemers omtrent die samenstelling slechts zeer gedeeltelijk juist zijn. Maar in de vermelde citaten klinkt soms ook de opvatting door dat de studieclubs vooral bedoeld zijn, althans vooral zin hebben voor de grotere, de meer ontwik-

Tabel 23

DE DEELNEMERS AAN DE STUDIECLUBS NAAR BEDRIJFSGROOTTE, ONDERWIJS EN LEEFTIJD

	Aantal boeren	Percentage boeren dat aan studieclub	
		heeft deelgenomen	nooit heeft deelgenomen
< 5 ha	48	8	92
5 - 10 ha	64	25	75
≥ 10 ha	56	32	68
Zonder landbouwonderwijs	110	10	90
Met landbouwonderwijs	58	29	71
< 40 jaar	42	19	81
40 - 55 jaar	71	28	72
≥ 55 jaar	55	18	82
Totaal	168	23	77

Leeft.: niet sign.

kelde en de jongere boeren. Het is niet waarschijnlijk dat de organisatoren dit inderdaad bedoeld hebben, maar deze opvatting blijkt niettemin verscheidene boeren van deelneming af te houden.

In hoeverre met name de zeer kleine boeren, zoals sommige citaten suggereren, bewust uit de studieclubs geweerd worden, valt moeilijk vast te stellen. In ieder geval voelen zij er zich kennelijk niet erg thuis.

Demonstraties en tentoonstellingen

Tot de groepsvoorlichting rekenen wij ook de demonstraties en tentoonstellingen, aangezien deze veelal in groepsverband worden bezocht. In het voorafgaande jaar had 30% van de boeren een of meer demonstraties bijgewoond. In driekwart van deze gevallen betrof dat ook of uitsluitend de werktuigendag in Liempde; het resterende kwart had slechts een demonstratie in Rucphen of onmiddellijke omgeving bijgewoond.

De motieven van de boeren die geen demonstratie hadden bezocht, hebben vrijwel alle betrekking op de geringe rentabiliteit van de meeste werktuigen op de overwegend kleine bedrijven in Rucphen. Men vindt zo'n demonstratie heel nuttig, tenminste voor degenen die toch van plan (en in staat) zijn zich een werktuig aan te schaffen. De meeste boeren echter achten de betekenis voor zichzelf gering, omdat hun bedrijven voor het aanschaffen van zulke werktuigen te klein zijn. De regelmatige bezoekers van demonstraties zijn dan ook in hoofdzaak grotere boeren.

Landbouwtentoonstellingen lijken wat meer de belangstelling van de Rucphense boeren te trekken; 39% had het vorig jaar ten minste één tentoonstelling of fokveedag bezocht.

Zoals uit tabel 24 blijkt, heeft van de boeren die een demonstratie hebben bijgewoond, meer dan de helft in hetzelfde jaar ook een landbouw-tentoonstelling bezocht; daarentegen is van degenen die geen demonstratie hebben bijgewoond, nog niet 1/3 naar een tentoonstelling geweest. Het bijwonen van demonstraties gaat dus in de meerderheid van de gevallen met het bezoeken van tentoonstellingen samen.

Tabel 24

HET BEZOEKEN VAN TENTOONSTELLINGEN EN DEMONSTRATIES

	Aantal boeren	Percentage boeren dat een tentoonstelling heeft bezocht
Bezocht demonstratie	62	54
Bezocht geen demonstratie	144	32
Totaal	206	39

Het bezoeken zowel van tentoonstellingen als van demonstraties blijkt ook duidelijk samen te hangen met het aantal landbouwbladen dat men ontvangt (tabel 25). Van de boeren met veel bladen heeft een veel groter deel tentoonstellingen en demonstraties bezocht dan van de boeren met weinig bladen. Wel is het verband vrij sterk eenzijdig. Van de boeren met veel bladen is immers ook een aanzienlijk deel niet naar tentoonstellingen en demonstraties geweest.

Tabel 25

HET BEZOEKEN VAN TENTOONSTELLINGEN EN DEMONSTRATIES
NAAR HET AANTAL ONTVANGEN LANDBOUWBLADEN

Aantal ontvangen landbouwbladen	Aantal boeren	Percentage boeren dat heeft bezocht	
		tentoonstellingen	demonstraties
2 of minder	97	23	21
3 of meer	101	54	41
Totaal	198	39	30

c. Samenhangende factoren

Ten einde het opsporen van verbanden tussen het gebruik maken van massa- en groepsmedia en een aantal andere kenmerken van de boeren te vergemakkelijken, was het wenselijk te beschikken over één enkel gegeven, dat de mate waarin de boeren van deze informatiebronnen gebruik maken, tot uitdrukking zou brengen. Tot dit doel hebben wij de meeste van de in het voorgaande besproken gegevens samengevoegd in een schaal.

Bij het construeren van deze schaal moesten de voorlichtingsbrieven en de studieclubs buiten beschouwing blijven, de eerste omdat de boeren op de toezending daarvan geen invloed kunnen uitoefenen, de tweede omdat zij slechts in een deel van het gebied voorkomen.

De schaal is samengesteld uit de volgende zes gegevens: 1)

1. luistert naar radio	93%
2. leest landbouwbladen systematisch	82%
3. ontvangt algemene en specialistische bladen	72%
4. ontvangt drie of meer landbouwbladen	51%
5. bezocht tentoonstellingen	39%
6. bezocht demonstraties	30%

Voor elk element dat bij een boer voorkomt, krijgt hij één punt toegekend. De score (= aantal punten) die elk van de boeren op de schaal kan behalen, kan dus variëren van 0 tot 6. Hoe hoger zijn score, des te meer maakt hij van de massa- en groepsmedia gebruik. De gemiddelde score voor alle boeren bedraagt 3,68.

In het vervolg van het rapport zullen in het algemeen steeds de volgende drie categorieën boeren worden onderscheiden: de boeren die weinig gebruik maken van massa- en groepsmedia (de scores 0-2, samen 26% van de boeren), de boeren die een matig gebruik maken van massa- en groepsmedia (de scores 3 en 4, dus rond het gemiddelde van het gebied, in totaal 37%), de boeren die veel gebruik maken van massa- en groepsmedia (de scores 5 en 6, samen eveneens 37%).

Blijkbaar maken dus lang niet alle boeren evenveel gebruik van de massa- en groepsmedia. Ruim een derde benut veel van deze informatiebronnen, eveneens ruim een derde maakt er een matig gebruik van, terwijl ongeveer een kwart slechts weinig van de massa- en groepsmedia gebruik maakt. Waardoor wordt het verschil veroorzaakt? Wij zullen trachten op deze vraag een antwoord te geven door na te gaan door welke kenmerken de boeren die resp. veel, matig of weinig gebruik maken van massa- en groepsmedia zich nog meer van hun collega's onderscheiden, m.a.w. met welke factoren het gebruik van deze informatiebronnen samenhangt. Achtereenvolgens zullen wij de samenhang onderzoeken met het woondorp van de boer, zijn bedrijfsgrootte, zijn leeftijd, het gevolgde onderwijs en de mate van ondernemersschap.

De boeren in Sprundel maken gemiddeld het meest gebruik van de massa- en groepsmedia, onmiddellijk gevolgd door Schijf en Zegge, terwijl de boeren in Rucphen gemiddeld nog minder van deze informatiebronnen gebruik maken. De verschillen tussen de vier dorpen blijken echter zo klein te zijn dat ze aan het toeval moeten worden toegeschreven.

Voorts blijken de grotere boeren meer gebruik te maken van de massa- en groepsmedia dan de kleinere.

1) Voor nadere technische details omtrent deze en andere schalen zie bijlage.

Tabel 26

HET GEBRUIK MAKEN VAN MASSA- EN GROEPSMEDIA NAAR BEDRIJFSGROOTTE

Bedrijfs- grootte in ha	Aantal boeren	Percentage boeren dat			Gem. score
		veel gebruik maakt van massa- en groepsmedia	matig	weinig	
< 10	124	25	39	36	3,22
≥ 10	74	57	35	8	4,46
Totaal	198	37	37	26	3,68

Ook de leeftijd hangt samen met het gebruik maken van massa- en groepsmedia. De jongere boeren maken er meer gebruik van dan de oudere.

Tabel 27

HET GEBRUIK MAKEN VAN MASSA- EN GROEPSMEDIA NAAR LEEFTIJD

Leeftijd	Aantal boeren	Percentage boeren dat			Gem. score
		veel gebruik maakt van massa- en groepsmedia	matig	weinig	
< 40 jaar	56	34	50	16	3,70
40 - 55 jaar	78	41	37	22	3,86
≥ 55 jaar	64	34	27	39	3,45
Totaal	198	37	37	26	3,68

Zeer duidelijk is er ook verband met het onderwijs. Van de boeren met voortgezet onderwijs maken er meer gebruik van de massa- en groepsmedia dan van de boeren zonder voortgezet onderwijs.

Tabel 28

HET GEBRUIK MAKEN VAN MASSA- EN GROEPSMEDIA NAAR ONDERWIJS

Onderwijs	Aantal boeren	Percentage boeren dat			Gem. score
		veel gebruik maakt van massa- en groepsmedia	matig	weinig	
Zonder voort- gezet onderw.	63	13	38	49	2,87
Met voort- gezet onderw.	135	48	37	15	4,06
Totaal	198	37	37	26	3,68

Ook de boeren met een hoge graad van ondernemersschap maken meer gebruik van massa- en groepsmedia dan de boeren met een lage graad van ondernemersschap.

Tabel 29

HET GEBRUIK MAKEN VAN MASSA- EN GROEPSMEDIA NAAR MATE VAN ONDERNEMERSCHAP

Ondernemers- schap	Aantal boeren	Percentage boeren dat			Gem. score
		veel gebruik maakt van massa- en groepsmedia	matig	weinig	
Laag	76	18	44	38	3,01
Hoog	107	54	35	11	4,36
Totaal	183	39	38	23	3,80

Samenvattend kan men dus zeggen dat het meest gebruik wordt gemaakt van massa- en groepsmedia door boeren die:

- a. grotere bedrijven hebben;
- b. een lage leeftijd hebben;
- c. voortgezet onderwijs hebben gevolgd;
- d. een hogere graad van ondernemersschap vertonen.

De samenhang met de bedrijfsvoering

Hebben de boeren die veel gebruik maken van massa- en groepsmedia, ook een meer moderne bedrijfsvoering dan de boeren die weinig van deze media gebruik maken? Het antwoord op deze vraag is vervat in tabel 30, waarin het gebruik maken van massa- en groepsmedia respectievelijk in verband wordt gebracht met het toepassen van moderne landbouwmethoden en met de beoordeling van de bedrijfsvoering door de deskundigen. De boeren die veel van deze informatiebronnen benutten, passen significant meer moderne landbouwmethoden toe en worden ook significant hoger beoordeeld dan de boeren die weinig van deze media gebruik maken.

Tabel 30

HET VERBAND TUSSEN HET GEBRUIK MAKEN VAN MASSA- EN GROEPSMEDIA EN HET PEIL VAN DE BEDRIJFSVOERING

Gebruik maken van massa- en groepsmedia	Perc. boeren dat veel moderne landbouwmethoden toepast	Gem. aantal moderne landbouwmethoden	Perc. boeren wier bedrijfsvoering hoog beoordeeld wordt	Gem. oordeel
Veel	72	7,53	64	3,81
Matig	59	6,72	52	3,52
Weinig	44	5,90	29	3,02
Totaal	61	6,86	51	3,50

Het feit dat het gebruik maken van massa- en groepsmedia zowel verband houdt met de bedrijfsvoering als met de in het voorgaande behandelde factoren, geeft ons aanleiding de zojuist in eerste instantie geconstateerde samenhangen van de massa- en groepsmedia met de bedrijfsvoering nader te analyseren. Wij zullen daartoe het verband tussen beide laatstgenoemde factoren achtereenvolgens afzonderlijk bezien voor de boeren in de diverse leeftijdsklassen, de kleinere en de grotere boeren, de boeren met en zonder voortgezet onderwijs en de boeren met een lage en een hoge graad van ondernemersschap.

Deze nadere analyse leidde tot het resultaat dat het verband tussen het gebruik maken van massa- en groepsmedia en het niveau van de bedrijfsvoering vooral veroorzaakt wordt door andere factoren, welke op beide eerstgenoemde factoren grote invloed hebben.

Bezien wij het verband afzonderlijk voor de boeren met een bedrijf kleiner dan 10 ha en voor de boeren met 10 ha of meer, dan is bij beide geen samenhang te constateren van het gebruik maken van massa- en groepsmedia met het toepassen van moderne landbouwmethoden, doch wel met de beoordeling van de boer.

Naar de afzonderlijke leeftijdsklassen bezien, moeten we constateren dat het verband tussen het gebruik maken van massa- en groepsmedia en het toepassen van moderne landbouwmethoden alleen aantoonbaar is bij de boeren van 55 jaar en ouder. Het verband met de beoordeling blijft in twee leeftijdsklassen aantoonbaar, doch niet bij de boeren van middelbare leeftijd.

Bij de boeren met en de boeren zonder onderwijs afzonderlijk blijkt geen verband tussen het gebruik maken van massa- en groepsmedia in het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden. Verband met de beoordeling is er alleen bij de boeren met onderwijs. Tenslotte is er in het geheel geen verband tussen het gebruik maken van massa- en groepsmedia en het niveau van bedrijfsvoering te constateren wanneer wij dit afzonderlijk nagaan voor de boeren met een hoog en voor de boeren met een laag niveau van ondernemerschap. Vooral het ondernemerschap veroorzaakt dus het verband tussen het gebruik maken van massa- en groepsmedia en het niveau van bedrijfsvoering. Dit geschiedt in feite doordat het waarschijnlijk op beide grote invloed heeft.

§ 2. D e v o o r l i c h t i n g s d i e n s t e n

Het contact met de rayonassistent

Als derde en laatste vorm van formele voorlichting moet het persoonlijke contact met de rayonassistenten van de voorlichtingsdiensten worden genoemd. Het grootste deel van de boeren in het onderzochte gebied woont in het rayon van de assistent te Sprundel. De boeren in het meest westelijke gedeelte van de gemeente worden bediend door de assistent te Roosendaal, die in het Zundertse deel van het dorp Schijf door zijn collega in Zundert. Een klein aantal respondenten onderhoudt ook of uitsluitend contact met de assistent van de tuinbouwvoorlichtingsdienst.

Over het contact met de assistent van de voorlichtingsdiensten zijn aan de boeren en aan de betrokken assistent enkele gelijksoortige vragen gesteld. In het algemeen vertoonden de antwoorden een grote mate van overeenstemming. In de enkele gevallen waarin de betrouwbaarheid van het antwoord van de boer in twijfel moest worden getrokken, is de opgave van de assistent als de meest juiste beschouwd.

Allereerst is geïnformeerd of de boer ooit weleens met de assistent in contact was gekomen. Dit bleek bij 77% van de respondenten het geval te zijn. In een klein aantal gevallen had dit contact zich beperkt tot ontmoetingen buiten het bedrijf, b.v. op een vergadering of langs de weg, maar bij 70% was de assistent ook weleens op het bedrijf geweest. In het aan de enquête voorafgaande jaar had 39% van de boeren geen enkel bedrijfsbezoek gehad, 13% één keer, 23% twee of drie keer, 13% vier of vijf keer, 12% zes keer of vaker. Het gemiddelde aantal bezoeken per bedrijf bedroeg in dat jaar 2,5.

Aan de boeren die het laatste jaar één of meer keren waren bezocht, is ook gevraagd over welke onderwerpen zij met de assistent hadden gesproken. Ruim de helft gaf te kennen over één onderwerp advies te hebben gehad, 30% over twee onderwerpen, 16% over drie of meer onderwerpen. Een overzicht van de besproken onderwerpen geeft tabel 31.

DE ONDERWERPEN WAAROVER MET DE ASSISTENT IS GESPROKEN

Onderwerp	Percentage boeren
Bemesting en grondonderzoek	44
Ziekten in gewassen	23
Veevoeding	17
Gebouwen	17
Mechanisatie en rationalisatie	9
Graslandverzorging	9
Diverse teelten	9
Inkuilen	7
Pluimveefokkerij	7
Varkenshouderij	3
Kalveropfok	3
Veeziekten	3
Opstellen bouwplan	3
Algemeen gesprek	3
Overige onderwerpen	7

De onderwerpen waarover met de assistent is gesproken, blijken van zeer uiteenlopende aard te zijn en vrijwel alle onderdelen van het bedrijf te betreffen. Opmerkelijk is, dat maar weinig gesprekken de algehele bedrijfsvoering tot onderwerp hebben gehad, al lijkt het wel waarschijnlijk, dat deze vaker ter sprake is geweest - b.v. naar aanleiding van een concreet aspect van het bedrijf - dan uit de cijfers blijkt. Het relatief hoge percentage boeren dat met de assistent contact heeft gehad in verband met bemesting en grondonderzoek, hangt voor een deel samen met het omstreeks het tijdstip van de enquête in de gemeente uitgevoerde kalkproject.

Slechts 8% van de boeren die advies hadden gehad, gaf te kennen de adviezen niet te hebben opgevolgd, voornamelijk omdat daarbij naar het oordeel van de boer onvoldoende rekening zou zijn gehouden met zijn financiële mogelijkheden. De zeer grote meerderheid had dus van de adviezen wel gebruik gemaakt en er naar hun zeggen ook nut van gehad.

De boeren zonder contact

In het voorgaande is gebleken dat bijna een kwart van de boeren nooit enig contact met een assistent heeft gehad en dat bij bijna een derde de assistent nooit op het bedrijf is geweest. Aan hen is gevraagd, waarom zij nooit contact met de voorlichtingsdienst zoeken en of zij het gewenst zouden vinden dat de assistent eens ongevraagd op het bedrijf zou komen. Van hun antwoorden volgt hier een kleine bloemlezing.

"Kom je er eenmaal mee in contact, dan kom je er meer mee in contact. Maar als je hem niet nodig hebt, dan kom je er niet gauw toe. We zijn ook meer van de oude stempel".

"Hij kan bij mij niets komen doen voor zover ik het kan bekijken".

"Zolang je geen moeilijkheden hebt, vraag je geen advies. De moeilijkheden die wij hadden, kon ik altijd zelf oplossen".

"Ik heb niets op hem tegen, maar ik denk er gewoon niet aan om hem te vragen. Ik ken hem niet eens".

"Ik neem er de moeite niet voor, maar hij is altijd welkom".

"Ze moeten bij mij komen, daar zijn ze toch voor. Ik hoef er toch niet naar toe te gaan".

"Dat is voor ons niks waard, dat kost allemaal te veel geld".

"Ik zou niet weten waarvoor ze moesten komen. Zoals zij het vertellen kunnen wij 't toch niet doen. Daar zijn we te dom voor en we hebben geen geld".

"Zoals die 't voorhouden, kunnen wij toch niet boeren. 't Is misschien goed voor jonge boeren, maar een ouwe krijgen ze toch niks meer geleerd".

Deze antwoorden hebben alle gemeen, dat ze niet bepaald van veel waardering voor de voorlichtingsdienst getuigen. De beweringen dat men de assistent niet nodig heeft en zelf zijn problemen wel kan oplossen, dienen daarbij waarschijnlijk grotendeels als dekmantel voor het gebrek aan inzicht in het nut van de voorlichtingsdienst. Zoals later immers nog zal blijken, behoren degenen zonder contact met de voorlichtingsdienst juist tot de minst vooruitstrevende boeren. De meeste van hen stellen ook geen prijs op een ongevraagd bezoek van de assistent. Een uitzondering vormen vooral enkele tuinders, die graag contact met een assistent van de tuinbouwvoorlichtingsdienst zouden hebben, maar deze nooit zagen en zelfs niet wisten of er wel ooit een in het gebied kwam.

De waardering voor de voorlichtingsdienst

Tenslotte is aan alle boeren, ongeacht of zij contact met de voorlichtingsdienst hebben of niet, gevraagd of zij het werk van de voorlichtingsdienst nuttig vinden voor de boeren. 62% heeft deze vraag onvoorwaardelijk bevestigend beantwoord, 14% vond de voorlichtingsdienst wel nuttig, maar had toch ook wel bezwaren, 19% zag voor zichzelf geen nut in de voorlichtingsdienst, maar ontkende niet het nut ervan voor andere boeren, 5% hechte in het geheel geen waarde aan de voorlichtingsdienst.

De eerste categorie - de boeren met veel waardering voor de voorlichtingsdienst - gaven antwoorden zoals:

"Is erg nuttig. Ik zie ze graag eens komen. Ze weten je de nieuwigheden goed bij te brengen".

"De boer kan ze niet missen. De produktie wordt erdoor verhoogd. Zelf weet je niet alles".

"Die mensen hebben veel meer gestudeerd. Die zien meteen wat eraan hapert en wij niet".

"Ze hebben meer ondervinding dan een boer. Er wordt nog te weinig gebruik van gemaakt. De lompen maken er het minst gebruik van".

"Er is hier nog genoeg te doen, maar ze willen er allemaal niet aan. De meesten weten het zelf te goed".

Van de kritiek die sommige boeren, die overigens toch niet onwillend stonden tegenover de voorlichtingsdienst - de boeren met een "matige" waardering - naar voren brachten, had een deel betrekking op de inhoud, een ander deel op de organisatie van de voorlichting. Wij geven weer enkele uitspraken, louter als illustratie van de wijze waarop de boeren over de voorlichtingsdienst denken, maar zonder de waarde van de ingebrachte bezwaren te beoordelen.

"Soms houden ze weleens te weinig rekening met de omstandigheden van mijn bedrijf".

"Hun adviezen zijn niet altijd goed en de praktijk op ons bedrijf wijst dat ook uit".

"Hun theorie klopt niet altijd. Er zijn meer factoren die een rol spelen, zoals droogte, natheid, enz."

"De voorlichting is weleens te eenzijdig op veeteelt en akkerbouw gericht en houdt geen rekening met kleinfruit op gemengde bedrijven".

"Ze weten iets te weinig van tuinbouw af".

"Tot op zekere hoogte vind ik de voorlichtingsdienst nuttig. Maar ze moeten niet te veel gaan bevoorlichten. De boer weet zelf ook wel wat op bepaalde tijden moet gebeuren".

"Vaak komt het niet goed uit voor de assistent om te komen. Hij beschikt nog over te weinig tijd om de boeren rustig van advies te kunnen dienen. Het moet vaak vlug-vlug gaan".

"Ze konden weleens wat meer uit zichzelf komen".

"Ze kunnen niet overal zijn. Maar waar ze het hardste nodig zijn, zie je ze niet. Ze komen het meest op bedrijven waar veel gepraat kan worden".

"Op sommige plaatsen komt hij dikwijls, op andere plaatsen nooit".

Tenslotte nog enkele commentaren van de beide laatste categorieën, de boeren met weinig of geen waardering voor de voorlichtingsdienst.

"Voor de een is het wel nuttig, voor de ander niet. Die niet goed onderricht zijn, daar is het misschien wel goed voor, maar voor mij heeft het niet veel zin, geloof ik".
(Uitspraak van een boer met alleen algemene landbouwcursus!)

"'t Is misschien wel nuttig, maar ik heb liever zo weinig mogelijk vreemde mensen op 't bedrijf. Je moet toch tenslotte zelf boeren".

"Die mensen moeten ook hun bestaan hebben".

"Veel heeft het niet te betekenen. De meeste boeren weten 't zelf wel. De praktijk is de beste leermeester".

"Ik houd me er niet mee op. Want ik doe toch mijn eigen zin".

"'t Heeft geen enkel nut en is alleen maar tijdverlies voor de boer".

Tot deze negatieve categorie behoren ook enkele boeren bij wie hun afwijzende houding voortspruit uit een persoonlijke rancune tegenover de assistent, als gevolg van - naar hun zeggen - verkeerde adviezen, het onthouden van steun bij subsidie-aanvragen e.d.

Na hetgeen hiervoor over de boeren zonder contact is gezegd, ligt het voor de hand te veronderstellen dat boeren met veel contact met de rayonassistent meer waardering hebben voor het werk van de voorlichtingsdienst dan boeren met weinig contact. Tabel 32 laat zien dat deze veronderstelling juist is.

Tabel 32

DE WAARDERING VOOR DE VOORLICHTINGSDIENST

	Aantal boeren	Percentage boeren met		
		veel waardering voor de voorlichtingsdienst	matig	weinig
Heeft nooit contact gehad	46	22	13	65
Heeft weleens contact gehad	152	74	14	12

Aantal bedrijfsbezoeken				
0 - 1 x	103	42	16	42
≥ 2 x	95	83	12	5

Totaal	198	62	14	24

Samenhangende factoren

Ook de vier met betrekking tot de voorlichtingsdienst verzamelde gegevens zijn in een schaal samengevoegd, die er als volgt uitziet 1):

1. heeft weleens contact gehad	77%
2. heeft veel waardering voor voorlichtingsdienst	62%
3. heeft adviezen opgevolgd	49%
4. heeft laatste jaar twee of meer bedrijfsbezoeken gehad	48%

Wederom werd voor elk gegeven één punt toegekend. De scores op deze schaal kunnen dus variëren van 0 tot 4. De gemiddelde score voor alle boeren bedraagt 2,35. Wij zullen in het algemeen steeds drie categorieën boeren onderscheiden: de boeren die weinig ontvankelijk zijn voor de voorlichtingsdienst (de scores 0 en 1), de boeren die matig ontvankelijk zijn voor de voorlichtingsdienst (de scores 2 en 3) en de boeren die zeer ontvankelijk zijn voor de voorlichtingsdienst (score 4) 2). Elk van deze drie categorieën omvat ongeveer een derde deel van de boeren.

Op dezelfde wijze als bij de massa- en groepsmedia zullen wij nu ook nagaan welke kenmerken de drie genoemde categorieën boeren vertonen.

- 1) Voor nadere technische details omtrent deze en andere schalen zie bijlage.
- 2) De "ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst" omvat dus zowel de contacten met als de waardering voor de voorlichtingsdienst.

Evenals bij het gebruik maken van massa- en groepsmedia, komen de Rucphense boeren gemiddeld het minst, de Sprundelse boeren gemiddeld het meest gunstig voor de dag, deze laatste weer onmiddellijk gevolgd door de boeren in Schijf en in Zegge. Nu is echter ook het verschil tussen Rucphen en Sprundel juist niet significant ($0,10 > P > 0,05$).

Tabel 33

DE ONTVANKELIJKHEID VOOR DE VOORLICHTINGSDIENST NAAR BEDRIJFSGROOTTE

Bedrijfs- grootte in ha	Aantal boeren	Percentage boeren met			Gem. score
		grote	matige	geringe	
< 10	124	28	35	37	2,20
≥ 10	74	44	28	28	2,61
Totaal	198	34	32	34	2,35

De grotere boeren blijken wat meer positief te staan tegenover de voorlichtingsdienst dan de kleinere boeren. Het verband is juist significant.

Ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst blijkt niet samen te hangen met de leeftijd van de boeren. De verschillen tussen de leeftijdsklassen zijn nl. zo klein dat ze als toevallig moeten worden beschouwd.

Van de boeren met voortgezet onderwijs zijn er ongeveer tweemaal zoveel zeer ontvankelijk voor de voorlichtingsdienst als van de boeren zonder voortgezet onderwijs.

Tabel 34

DE ONTVANKELIJKHEID VOOR DE VOORLICHTINGSDIENST NAAR ONDERWIJS

Onderwijs	Aantal boeren	Percentage boeren met			Gem. score
		grote	matige	geringe	
Zonder voort- gezet onderw.	63	21	25	54	1,75
Met voortge- zet onderw.	135	40	36	24	2,64
Totaal	198	34	32	34	2,35

Van de boeren met een hoge graad van ondernemersschap is een aanzienlijk groter deel zeer ontvankelijk voor de voorlichtingsdienst dan van de boeren met een lage graad van ondernemersschap.

Tabel 35

DE ONTVANKELIJKHEID VOOR DE VOORLICHTINGSDIENST NAAR MATE VAN ONDER-
NEMERSSCHAP

Ondernemers- schap	Aantal boeren	Percentage boeren met			Gem. score
		grote	matige	geringe	
		ontvankelijkheid voor de voorlich- tingsdienst			
Laag	76	14	29	57	1,53
Hoog	107	51	34	15	3,05
Totaal	183	36	32	32	2,42

Samengevat blijken die boeren het meest ontvankelijk voor de voorlichtingsdienst te zijn die:

- a. grotere bedrijven hebben;
- b. voortgezet onderwijs hebben gevolgd;
- c. een hoge graad van ondernemersschap bezitten.

De boeren die het meest positief staan tegenover de voorlichtingsdienst, vertonen dus blijkbaar vrijwel dezelfde kenmerken - alleen de leeftijd vormt een uitzondering - als de boeren die veel gebruik maken van massa- en groepsmedia. Men moet dus aannemen dat er tussen beide factoren een grote mate van samenhang bestaat, zoals tabel 36 ook laat zien. Hoe meer de boeren gebruik maken van massa- en groepsmedia, des te meer ook tonen zij zich ontvankelijk voor voorlichting via de voorlichtingsdienst.

Tabel 36

DE ONTVANKELIJKHEID VOOR DE VOORLICHTINGSDIENST NAAR HET GEBRUIK MAKEN
VAN MASSA- EN GROEPSMEDIA

Gebruik maken van massa- en groepsmedia	Aantal boeren	Percentage boeren met		
		grote	matige	geringe
		ontvankelijkheid voor de voorlich- tingsdienst		
Veel	73	55	31	14
Matig	74	28	34	38
Weinig	51	12	31	57
Totaal	198	34	32	34

De samenhang met de bedrijfsvoering

Ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst hangt ook samen met het niveau van de bedrijfsvoering. Tabel 37 laat deze samenhang zien voor resp. het toepassen van moderne landbouwmethoden en het oordeel over de bedrijfsvoering.

Tabel 37

HET VERBAND TUSSEN DE ONTVANKELIJKHEID VOOR DE VOORLICHTINGSDIENST EN HET PEIL VAN DE BEDRIJFSVOERING

Ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst	Perc. boeren dat veel moderne landbouwmethoden toepast	Gem. aantal moderne landbouwmethoden	Perc. boeren wier bedrijfsvoering hoog beoordeeld wordt	Gem. oordeel
Groot	85	7,85	70	3,88
Matig	62	6,93	48	3,45
Gering	34	5,69	33	3,16
Totaal	61	6,86	51	3,50

De boeren met een grote ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst hebben dus een hoger peil van bedrijfsvoering dan de boeren die minder ontvankelijk voor de voorlichtingsdienst zijn. Evenals wij dat bij de massa- en groepsmedia hebben gedaan, willen wij nu echter ook nagaan of dit verband gehandhaafd blijft, wanneer wij het afzonderlijk bezien voor de kleine en grote boeren, de diverse leeftijdsklassen, voor de boeren zonder en met voortgezet onderwijs en voor de boeren met een lage en met een hoge graad van ondernemersschap.

Tabel 38

HET VERBAND TUSSEN ONTVANKELIJKHEID VOOR DE VOORLICHTINGSDIENST EN BEDRIJFSVOERING BIJ KLEINE EN GROTE BOEREN

Bedrijfs-grootte in ha	Ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst	Perc. boeren dat veel moderne landbouwmethoden toepast	Gem. aantal moderne landbouwmethoden	Perc. boeren wier bedrijfsvoering hoog beoordeeld wordt	Gem. oordeel
< 10	groot	79	7,36	71	3,83
	matig	49	6,49	44	3,42
	gering	26	5,39	32	3,11
	totaal	50	6,37	48	3,43
≥ 10	groot	91	8,38	67	3,94
	matig	86	7,71	57	3,57
	gering	48	6,19	35	3,20
	totaal	76	7,57	56	3,63

Oordeel: ≥ 10 ha: niet sign. (0,05 < P < 0,10)

Zowel bij de kleine als bij de grote boeren maakt het voor hun bedrijfsvoering een groot verschil of zij meer, dan wel matig of weinig ontvankelijk zijn voor de voorlichtingsdienst. Bij de grotere

boeren is het percentage, dat veel moderne landbouwmethoden toepast, van degenen met grote ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst bijna tweemaal zo hoog als dat van degenen met geringe ontvankelijkheid; bij de kleinere boeren is dit percentage zelfs driemaal zo hoog. De tabel laat ook zien, dat van de grote boeren met geringe ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst nog niet de helft veel moderne landbouwmethoden toepast, tegen meer dan driekwart van de kleine boeren met grote ontvankelijkheid. Bij de beoordeling van de bedrijfsvoering zijn de verschillen iets geringer, maar zij wijzen in dezelfde richting. Wij moeten dus concluderen dat het niveau van de bedrijfsvoering, zowel gemeten aan het toepassen van moderne landbouwmethoden als aan het oordeel van de deskundigen, nog meer afhankelijk is van de mate waarin men ontvankelijk is voor de voorlichtingsdienst dan van de bedrijfsgrootte. Bij de kleinere boeren is de invloed van die ontvankelijkheid op de bedrijfsvoering nog sterker dan bij de grotere boeren.

Tabel 39

HET VERBAND TUSSEN ONTVANKELIJKHEID VOOR DE VOORLICHTINGSDIENST EN DE
BEDRIJFSVOERING BIJ JONGERE EN OUDERE BOEREN

Leeftijds- klasse	Ontvankelijk- heid voor de voorlich- tingsdienst	Perc. boeren dat veel moderne land- bouwmethoden toepast	Gem. aantal moderne landbouw- methoden	Perc. boeren wier bedrijfs- voering hoog beoor- deeld wordt	Gem. oor- deel
< 40 jaar	groot	91	7,53	77	3,61
	matig	76	7,61	54	3,92
	klein	46	6,62	67	3,80
	totaal	75	7,34	67	3,79
40 - 55 jaar	groot	91	8,12	70	3,96
	matig	54	6,62	47	3,36
	klein	21	5,87	20	3,00
	totaal	55	6,88	45	3,44
≥ 55 jaar	groot	75	7,90	65	3,76
	matig	58	5,36	44	2,87
	klein	41	6,80	24	3,50
	totaal	61	5,67	41	3,35

Oordeel: < 40 jaar; niet sign.

In alle leeftijdsklassen blijkt het gebruik maken van de voorlichtingsdienst samen te hangen met de mate van gebruik van moderne landbouwmethoden. En in twee van de drie leeftijdsklassen, namelijk alleen niet in die van de boeren jonger dan 40 jaar, hangt het ook samen met de beoordeling. Uit de tabel blijkt ook dat de boeren van 55 jaar en ouder met grote ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst veel meer moderne landbouwmethoden toepassen dan de boeren jonger dan 40 jaar met geringe

ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst. Het contact met de voorlichtingsdienst is dus belangrijker voor het toepassen van moderne methoden dan een jonge leeftijd. Voor de beoordeling geldt dit echter niet. Daarvoor zijn een jonge leeftijd en het contact met de voorlichtingsdienst even belangrijk.

Tabel 40

HET VERBAND TUSSEN ONTVANKELIJKHEID VOOR DE VOORLICHTINGSDIENST EN
BEDRIJFSVOERING BIJ BOEREN ZONDER EN MET VOORTGEZET ONDERWIJS

Onderwijs	Ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst	Perc. boeren dat veel moderne landbouwmethoden toepast	Gem. aant. moderne landbouwmethoden	Perc. boeren wier bedrijfsvoering hoog beoordeeld wordt	Gem. oordeel
Zonder voortgezet onderwijs	groot	69	7,00	58	3,58
	matig	50	6,50	44	3,38
	gering	27	5,40	24	2,91
	totaal	42	6,12	37	3,17
Met voortgezet onderwijs	groot	88	8,08	73	3,95
	matig	65	7,04	50	3,50
	gering	41	5,97	41	3,38
	totaal	69	7,20	57	3,65

Oordeel: zonder voortgezet onderwijs: niet sign. ($P = 0,10$)

Zowel de boeren met als zonder voortgezet onderwijs passen meer moderne landbouwmethoden toe en worden hoger beoordeeld naarmate zij meer ontvankelijk zijn voor de voorlichtingsdienst. Van de boeren zonder voortgezet onderwijs, maar met een grote ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst, past zelfs een vrij veel groter deel veel moderne landbouwmethoden toe en wordt hoog beoordeeld (resp. 69 en 58%) dan van de boeren met voortgezet onderwijs, maar met een geringe ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst (resp. 41 en 41%). Het niveau van de bedrijfsvoering blijkt dus nog meer afhankelijk te zijn van de mate waarin men ontvankelijk is voor de voorlichtingsdienst dan van het gevolgde onderwijs.

Tabel 41

HET VERBAND TUSSEN ONTVANKELIJKHEID VOOR DE VOORLICHTINGSDIENST EN
BEDRIJFSVOERING BIJ BOEREN MET EEN LAGE EN EEN HOGE GRAAD VAN ONDERNEMERSCHAP

Ondernemerschap	Ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst	Perc. boeren dat veel moderne landbouwmethoden toepast	Gem. aant. moderne landbouwmethoden	Perc. boeren wier bedrijfsvoering hoog beoordeeld wordt	Gem. oordeel
Laag	groot	64	6,91	55	3,55
	matig	55	6,55	41	3,32
	gering	25	5,26	12	2,76
	totaal	39	5,94	26	3,04
Hoog	groot	89	8,06	73	3,93
	matig	67	7,17	56	3,56
	gering	56	6,81	63	3,73
	totaal	76	7,42	65	3,77

Oordeel: hoge graad van ondernemersschap: niet sign.

Indien men de boeren met een lage en met een hoge graad van ondernemersschap afzonderlijk beziet, blijft het verband tussen ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst en de mate waarin moderne landbouwmethoden worden toegepast, bij beide categorieën aanwezig, het verband met de beoordeling van de bedrijfsvoering echter alleen bij de boeren met een lage graad van ondernemersschap. Ook blijkt dat bij de boeren met een lage graad van ondernemersschap en een grote ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst een vrijwel gelijk percentage veel moderne landbouwmethoden toepast en hoog beoordeeld wordt, als van de boeren met een hoge graad van ondernemersschap en een geringe ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst. Blijkbaar is het niveau van de bedrijfsvoering dus in ongeveer even sterke mate afhankelijk van de graad van ondernemersschap als van de ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst. Anders gezegd: ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst heeft bij boeren met weinig ondernemersschap meer betekenis voor hun bedrijfsvoering dan bij de boeren met een groot ondernemersschap.

Resumerend kunnen wij zeggen dat de mate van ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst - d.w.z. de mate van contact met en daarmee samenhangende waardering voor de voorlichtingsdienst - van grote betekenis is voor het niveau van de bedrijfsvoering. In tegenstelling tot hetgeen wij bij de massa- en groepsmedia zagen, blijft het positieve verband tussen beide factoren in het algemeen gehandhaafd, ook indien men de bedrijfsgrootte, de leeftijd, het al of niet gevolgd hebben van voortgezet onderwijs en de graad van ondernemersschap constant houdt. De ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst blijkt per saldo meer invloed te hebben op het niveau van de bedrijfsvoering - zoals gemeten aan het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden en het oordeel van de deskundigen - dan de bedrijfsgrootte of het gevolgde onderwijs en ongeveer evenveel als de graad van ondernemersschap.

§ 3. De voorlichting door handelaren

Van de informele informatiebronnen - die bronnen welke niet uitdrukkelijk tot taak hebben landbouwkundige kennis onder de boeren te verspreiden - bespreken wij in deze paragraaf de betekenis van de handelaren, in de volgende paragraaf die van de andere boeren als informatiebron.

De handelaren in de gemeente Rucphen, zoals de mulders en de smeden, bewegen zich op verschillende manieren op het terrein van de voorlichting. Zij verzenden reclamekrantjes, beleggen voorlichtings- en filmavonden en organiseren demonstraties en excursies. De meeste van deze activiteiten verrichten zij onder auspiciën van de fabrieken waarvan zij hun artikelen betrekken. Voorts geven de handelaren veelvuldig allerlei persoonlijke mondelinge adviezen, zoals over zaaizaad, kunstmest, veevoeding of werktuigen.

Laat men de reclameblaadjes (die vrijwel alle boeren in huis krijgen) buiten beschouwing, dan ontvangt 27% van de boeren in een of meer vormen voorlichting van de handelaren.

Mening over voorlichting door handelaren

Aan de boeren is ook gevraagd of zij menen dat een boer aan die voorlichting van handelaren iets heeft. Slecht een kwart van alle boeren heeft die vraag bevestigend beantwoord. Er bleek echter een aanzienlijk verschil te bestaan tussen de boeren die wel en de boeren die geen voorlichting van handelaren ontvingen. Van de eerstgenoemde categorie oordeelde 66% gunstig over die voorlichting, van de tweede categorie slechts 10%.

De boeren die gunstig oordeelden over de voorlichting door handelaren gaven antwoorden zoals:

"Het is betrouwbaar. Ik heb alleen maar goede ervaringen".

"'t Is wel nuttig. Ze houden ook rekening met de boer".

"Voor verschillende verbeteringen erg nuttig, b.v. voor varkenshouderij en veevoer. Ik vind het net zo goed als van de voorlichtingsdienst voor wat betreft berekening van voederrantsoenen".

"Ze weten het heel goed, want ze kunnen de zaak niet benadelen voor hun klanten".

De boeren met een ongunstig oordeel hadden vooral het oog op het primair stellen van het eigenbelang door de handelaren:

"De mulder probeert zoveel mogelijk produkten kwijt te raken".

"'t Heeft niet veel te betekenen. 't Is meer reclame voor een bepaalde fabriek".

"Er komt in de regel niet veel van uit. Of het is naar hun eigen kant, of ze denken: nu zullen we hem dat eens op z'n mouw spelden".

"Mooi praten om te kunnen verkopen. Daar geloof ik niet veel van".

Samenhangende factoren

Met uitzondering van het onderwijs blijkt geen van de factoren significant met het ontvangen van voorlichting via handelaren samen te hangen. Boeren die informatie inwinnen bij handelaren treft men dus waarschijnlijk naar verhouding evenveel aan in elk van de vier dorpen, bij grote en kleine boeren, bij jonge en oude boeren, bij boeren met een hoge en met een lage graad van ondernemersschap. Het verband met het onderwijs is negatief, d.w.z. onder de boeren zonder voortgezet onderwijs zijn er meer die voorlichting bij handelaren inwinnen dan onder de boeren met voortgezet onderwijs (tabel 42).

Tabel 42

HET ONTVANGEN VAN VOORLICHTING VAN HANDELAREN NAAR ONDERWIJS

Onderwijs	Aantal boeren	Percentage boeren dat	
		wel voorlichting van handelaren ontvangt	geen voorlichting van handelaren ontvangt
Zonder voortgezet onderwijs	63	37	63
Met voortgezet onderwijs	135	22	78
Totaal	198	27	73

Het blijkt dus dat de boeren die voorlichting van handelaren ontvangen, geenszins dezelfde kenmerken vertonen als de boeren die gebruik maken van massa- en groepsmedia en ontvankelijk zijn voor de voorlichtingsdienst. Met laatstgenoemde factor bestaat dan ook in het geheel geen verband. Het verband met de massa- en groepsmedia is wederom negatief: van de boeren die weinig gebruik maken van de massa- en groepsmedia winnen er meer voorlichting bij handelaren in dan van de boeren die deze media matig of veel benutten (tabel 43). Wel is het verband tamelijk eenzijdig; immers meer dan de helft van de boeren, die weinig gebruik maken van massa- en groepsmedia, ontvangt ook geen voorlichting van handelaren.

Tabel 43

HET ONTVANGEN VAN VOORLICHTING VAN HANDELAREN NAAR HET GEBRUIK MAKEN VAN MASSA- EN GROEPSMEDIA

Gebruik maken van massa- en groepsmedia	Aantal boeren	Percentage boeren dat	
		wel	geen
		voorlichting van handelaren ontvangt	
Veel	73	25	75
Matig	74	18	82
Weinig	51	43	57
Totaal	198	27	73

De samenhang met de bedrijfsvoering

Tabel 44 laat de samenhang zien tussen het ontvangen van voorlichting van handelaren en de beide indicatoren van de bedrijfsvoering. Het verband met het toepassen van moderne landbouwmethoden is nagenoeg, dat met het oordeel over de bedrijfsvoering is niet significant. Er is een, zij het zwakke, aanwijzing dat de boeren die informatie bij handelaren inwinnen, eerder een minder dan een meer moderne bedrijfsvoering hebben dan de andere boeren.

Tabel 44

HET ONTVANGEN VAN VOORLICHTING VAN HANDELAREN NAAR HET PEIL VAN DE BEDRIJFSVOERING

Ontvangen van voorlichting van handelaren	Perc. boeren dat veel moderne landbouwmethoden toepast	Gem. aantal moderne landbouwmethoden	Perc. boeren wier bedrijfsvoering hoog beoordeeld wordt	Gem. oordeel
Wel	51	6,68	46	3,42
Niet	64	6,92	52	3,52
Totaal	61	6,86	51	3,50

Adoptie: niet sign. (P=0,10)
Oordeel: niet sign.

Specificceert men deze gegevens naar bedrijfsgrootte, onderwijs en ondernemersschap, dan blijkt de tendentie, dat boeren die voorlichting bij handelaren inwinnen, een wat minder moderne bedrijfsvoering hebben, zich alleen voor te doen bij de kleine boeren, de boeren zonder voortgezet onderwijs en de boeren met een lage graad van ondernemersschap. Bij de grote boeren, de boeren met voortgezet onderwijs en de boeren met een hoge graad van ondernemersschap maakt het voor hun bedrijfsvoering geen enkel verschil of zij al dan niet voorlichting van handelaren krijgen.

De voorlichting door handelaren blijkt in de gemeente Rucphen niet al te hoog aangeschreven te staan. Slechts een kwart van de boeren oordeelt er gunstig over, ruim een kwart maakt er gebruik van. Boeren die voorlichting van handelaren ontvangen, komen waarschijnlijk in alle categorieën in ongeveer gelijke mate voor; alleen onder de boeren zonder voortgezet onderwijs telt men er meer dan onder degenen met onderwijs, onder de boeren die weinig gebruik maken van massa- en groepsmedia telt er meer dan onder degenen die deze media veel benutten. Bij de kleine boeren, de boeren zonder voortgezet onderwijs en de boeren met een lage graad van ondernemersschap lijken degenen die voorlichting van handelaren ontvangen, een lager niveau van bedrijfsvoering te hebben dan degenen die niet zulke voorlichting inwinnen. Bij de grote boeren, de boeren met voortgezet onderwijs en de boeren met een hoge graad van ondernemersschap is een dergelijke samenhang met de bedrijfsvoering niet aanwezig.

§ 4. A n d e r e b o e r e n a l s i n f o r m a t i e b r o n

Gaan kijken op andere bedrijven

Op verschillende manieren is onderzocht welke de betekenis is van andere boeren als informatiebron. Voor eerst is aan de boeren gevraagd of zij weleens in de buurt op andere bedrijven gaan kijken. Hiermee werd uitdrukkelijk niet bedoeld het van de weg af min of meer toevallig waarnemen hoe b.v. de gewassen van een ander er voor staan - men mag aannemen dat elke boer dat doet - , maar het opzettelijk op een ander bedrijf gaan bekijken van de gewassen, het vee, een nieuw werktuig e.d. Sommige boeren merkten op dat dit in de streek geen gewoonte was:

"Daar houden de boeren hier niet van".

"Dat kweekt maar afgunst".

"Dan denken ze hier: hij komt de zaak afkijken".

"Dat wordt hier niet goed gevonden".

Toch blijkt 74% van de boeren weleens op het bedrijf van een ander te gaan kijken, voornamelijk als die ander eens iets nieuws heeft aangeschaft of toegepast.

In het dorp Rucphen gaat men het minst op het bedrijf van een ander kijken: 59%, tegen gemiddeld 78% in de andere dorpen ($P < 0,02$).

Geen verschillen van betekenis bleken te bestaan tussen kleine en grote boeren, jonge en oude boeren, boeren met en zonder voortgezet onderwijs, boeren met een hoge en met een lage graad van ondernemersschap.

Evenmin is er enige samenhang met de bedrijfsvoering. Men moet dus concluderen dat de boeren die weleens op andere bedrijven gaan kijken, vrij gelijkmatig over de verschillende categorieën verdeeld zijn.

Bedrijfszaken bespreken met andere boeren

Vervolgens is geïnformeerd of men ook weleens zaken betreffende het bedrijf met andere boeren bespreekt, b.v. inlichtingen of advies aan hen vraagt. Dit bleek bij 52% van de boeren het geval te zijn. Evenmin als bij de vorige vraag is hier onderscheid gemaakt tussen informatieve contacten met familieleden en met vreemden.

Tussen de dorpen, de bedrijfsgrootten en de leeftijden, alsook tussen de boeren met en zonder onderwijs en met een hoge en een lage graad van ondernemersschap konden in dit opzicht geen verschillen van betekenis worden ontdekt. Ook van enig verband met de bedrijfsvoering is geen sprake. Evenals boeren die weleens op andere bedrijven gaan kijken, blijken dus boeren die bedrijfszaken met collega's bespreken, in alle categorieën in ongeveer gelijke mate voor te komen. Het ligt dan ook voor de hand dat tussen deze beide factoren wel enige samenhang bestaat. Van de boeren die op andere bedrijven gaan kijken, bespreken er meer hun bedrijfszaken met andere boeren dan van degenen die nooit op andere bedrijven komen.

Het bespreken van bedrijfszaken met andere boeren hangt ook samen met het gebruik maken van massa- en groepsmedia en met de ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst. Boeren die veel gebruik maken van massa- en groepsmedia en ontvankelijk zijn voor de voorlichtingsdienst, bespreken wat meer hun bedrijfszaken met collega's dan boeren die weinig gebruik maken van massa- en groepsmedia en weinig ontvankelijk zijn voor de voorlichtingsdienst (tabel 45.)

Tabel 45

HET BESPREEKEN VAN BEDRIJFSZAKEN MET ANDERE BOEREN NAAR HET GEBRUIK MAKEN VAN MASSA- EN GROEPSMEDIA EN DE ONTVANKELIJKHEID VOOR DE VOORLICHTINGSDIENST

		Aantal boeren	Percentage boeren dat	
			wel	geen
			bedrijfszaken bespreekt met andere boeren	
Gebruik maken van massa- en groepsmedia	veel	73	62	38
	matig	74	46	54
	weinig	51		
	totaal	198	52	48
Ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst	groot	67	58	42
	matig	64	43	57
	gering	67		
	totaal	198	52	48

Tenslotte blijkt het gaan kijken op andere bedrijven significant en het praten met andere boeren nagenoeg significant samen te hangen met de frequentie van het bezoek aan de markt in Etten. 23% van de boeren bezoekt deze markt ten minste eenmaal per maand, 54% ten minste tweemaal per jaar, 46% minder dan tweemaal per jaar of nooit. Het blijkt nu dat boeren die regelmatig (d.w.z. ten minste tweemaal per jaar) op de markt komen, meer op andere bedrijven gaan kijken en meer met hun collega's over bedrijfszaken praten dan boeren die minder vaak of nooit naar de markt gaan (tabel 46). Men zou hieruit kunnen afleiden dat het bezoek aan de markt - ontmoetingsplaats van vele boeren - een stimulerende werking heeft op het vestigen en onderhouden van informatieve contacten met andere boeren.

Tabel 46

HET GAAN KIJKEN OP ANDERE BEDRIJVEN EN HET BESPREKEN VAN BEDRIJFSZAKEN MET ANDERE BOEREN NAAR FREQUENTIE VAN MARKTBEZOEK IN ETTEN

Marktbezoek in Etten	Aantal boeren	Perc. boeren dat gaat kijken op andere bedrijven	Perc. boeren dat bedrijfszaken bespreekt met andere boeren
Ten minste tweemaal per jaar	107	81	57
Minder dan tweemaal per jaar of nooit	91	66	45
Totaal	198	74	52

Bedrijfszaken bespreken: niet sign. ($0,05 < P < 0,10$)

Samenvattend kan men zeggen dat de betekenis van andere boeren als informatiebron in de gemeente Rucphen relatief groot is: driekwart van de boeren gaat wel eens op het bedrijf van een ander kijken, ruim de helft bespreekt wel eens bedrijfszaken met andere boeren. In tegenstelling tot de boeren die veel gebruik maken van de formele informatiebronnen, vertonen de boeren die informatieve contacten met hun collega's onderhouden, geen duidelijke groepskenmerken; in vrijwel alle onderscheiden categorieën komen zij in ongeveer gelijke mate voor. Evenmin is er enig verband met de bedrijfsvoering.

Kenmerken van de informatieverstrekende boeren

Aan de boeren die wel eens met andere boeren over bedrijfszaken praten, is ook gevraagd met welke boeren zij dit doen. Door 96 respondenten werden in totaal 98 binnen het gebied van onderzoek woonachtige boeren als informatiebron opgegeven, nl. 76 telkens door één respondent, 17 door twee respondenten, 5 door drie of meer. De aangewezen boeren bleken tamelijk gelijkmatig over de vier dorpen verdeeld te zijn.

Afgezien van enkele informatieve contacten met boeren buiten het onderzoekgebied, blijkt men vrijwel uitsluitend over bedrijfszaken te

praten met collega's uit het eigen dorp. In Zegge onderhoudt zelfs geen van de respondenten informatieve relaties in de ene of de andere richting met boeren in de andere dorpen. De rijksweg lijkt hier als een barrière te werken.

Hoewel de contacten zich dus in het algemeen tot het eigen dorp beperken, strekken zij zich daarbinnen soms toch over vrij grote afstand uit. In ieder geval fungeren lang niet altijd de naaste burens als informatiebron en het gaat hier dus veelal om iets anders dan een min of meer toevallig buurpraatje "over de heg". Ook het feit dat slechts weinig informatieve contacten wederkerig zijn (niet meer dan 9% van alle geheel in de steekproef gelegen contacten), vormt een aanwijzing dat het hier niet louter burens- of vriendenrelaties betreft. Veeleer mag men veronderstellen, dat de boeren die als informatiebron worden gezocht, over bepaalde kwaliteiten beschikken, die hen in de ogen van hun collega's voor deze rol bijzonder geschikt maken.

In de nu volgende analyse zullen de kenmerken van de als informatiebron genoemde boeren worden nagegaan. Voor deze analyse kon uiteraard alleen gebruik worden gemaakt van die aangewezen boeren die zelf ook deel uitmaakten van de steekproef. Dit betrof in totaal 54 boeren, die waren aangewezen door 56 respondenten. Bovendien bevat de steekproef waarschijnlijk nog een aantal boeren die als informatiebron fungeren voor niet-geënquêteerde boeren. De analyse is dus niet volledig, maar biedt toch een voldoende basis voor enkele globale conclusies. Men dient daarbij niet zo zeer te letten op de concrete cijfers als wel op de tendenties die uit het materiaal naar voren komen.

De analyse zal achtereenvolgens op twee manieren worden uitgevoerd:

1. door vergelijking van de "noemers" met de door hen als informant genoemde boeren;
2. door vergelijking van de als informant genoemde boeren met de niet als zodanig aangewezen boeren.

Ad 1. De gemiddelde bedrijfsgrootte van de "noemers" bedraagt ongeveer 8,5 ha, die van hun informanten ongeveer 11,3 ha. De boeren die met collega's bedrijfszaken bespreken, blijken dit dus in het algemeen te doen met wat grotere boeren. Een derde van de "noemers" gaat weliswaar voor informatie naar boeren met een kleiner of ongeveer even groot bedrijf als zij zelf hebben, maar twee derde gaat naar boeren met grotere bedrijven; 36% naar boeren met een bedrijf dat minder dan 5 ha groter is, 18% naar collega's wier bedrijf meer dan 10 ha groter is. Hoewel men dus in meerderheid over bedrijfszaken gaat praten met grotere boeren, blijft men daarbij in het algemeen toch binnen zekere oppervlaktegrenzen.

Er is ook een tendentie dat de informatieve contacten in het algemeen lopen naar boeren met een wat hoger peil van bedrijfsvoering. Het gemiddeld aantal moderne landbouwmethoden bedraagt bij de "noemers" en de door hen genoemde informanten resp. 6,65 en 7,82, het gemiddeld oordeel over de bedrijfsvoering resp. 3,59 en 3,91.

Ad 2. De informanten blijken zich in tal van opzichten te onderscheiden van de niet als zodanig aangewezen boeren. Tabel 3.34 geeft hiervan een duidelijk beeld.

Tabel 47

DE KENMERKEN VAN DE ALS INFORMANT FUNGERENDE BOEREN

Kenmerken	Informanten	Overige boeren	Alle boeren	P-waarde
Gem. bedrijfsgrootte in ha	11,32	8,43	9,06	< 0,02
Perc. met voortgezet onderwijs	83	58	63	< 0,001
Gem. score ondernemers- schap	23,31	20,94	21,61	< 0,001
Gem. aantal mod. landbouwmethoden	7,65	6,55	6,86	< 0,01
Gem. oordeel	3,89	3,36	3,50	< 0,01
Gem. score massa- en groepsmedia	4,42	3,43	3,68	< 0,01
Gem. score ontvankelijk- heid voorl. dienst	2,88	2,18	2,35	< 0,01
Gem. score deeln. agr. verenigingsleven	29,96	20,68	23,15	< 0,02
Gem. score deeln. alg. verenigingsleven	7,89	5,53	6,16	< 0,02
Perc. met bestuurs- functies	37	15	21	< 0,001

De als informatiebron fungerende boeren blijken dus in vergelijking met de niet als zodanig aangewezen boeren in het algemeen gekenmerkt te worden door:

- a) grotere bedrijven;
- b) meer voortgezet onderwijs;
- c) een hogere graad van ondernemersschap;
- d) een hoger niveau van bedrijfsvoering, zowel gemeten aan het aantal toegepaste moderne landbouwmethoden als aan de beoordeling van de bedrijfsvoering;
- e) een ruimer gebruik van de massa- en groepsmedia;
- f) grotere ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst;
- g) grotere deelneming zowel aan het agrarische als aan het algemene verenigingsleven;
- h) het bekleden van meer bestuursfuncties.

Slechts ten aanzien van de leeftijd kon tussen de informanten en de overige boeren geen significant verschil worden ontdekt.

Voert men vorenstaande analyse afzonderlijk uit voor de boeren die door twee of meer anderen als informatiebron zijn aangewezen (in totaal 22 boeren, van wie er 10 deel uitmaken van de steekproef), dan blijken deze in een aantal opzichten nog sterker boven het gemiddelde uit te komen: zij hebben op één na allen voortgezet onderwijs gehad, zij hebben een nog hogere graad van ondernemersschap (gemiddelde score 24,10), nemen nog meer deel aan het agrarische en het algemene verenigingsleven (gemiddelde scores resp. 32,70 en 8,78) en bekleden voor een aanzienlijk groter deel een of meer bestuursfuncties (67%). Ten aanzien van de

overige kenmerken komen zij vrijwel met de ten minste eenmaal genoemden overeen.

Op grond van de uitgevoerde analyses kan men nu het volgende concluderen:

1. de als informatiebron fungerende boeren onderscheiden zich in zoveel belangrijke opzichten, dat men wel moet aannemen dat zij niet als zodanig worden gezocht louter als gevolg van een toevallige bureau- of vriendenrelatie, maar op grond van hun - in de ogen van hun collega's - bijzondere competentie inlichtingen te verschaffen of van advies te dienen;
2. zij onderscheiden zich niet alleen door hun hoedanigheden als boer op hun bedrijf, maar ook door een bijzondere activiteit in het openbare en verenigingsleven;
3. zij staan in nauwer contact met de formele informatiebronnen, zoals de massa- en groepsmedia en de voorlichtingsdienst, en dragen er dus belangrijk toe bij de door deze bronnen geboden voorlichting te verspreiden onder de boeren die daarvan rechtstreeks weinig of geen gebruik maken.

Deskundigen

Tenslotte is nog gevraagd of in de omgeving wellicht bepaalde boeren bekend staan als deskundigen op een bepaald gebied en als zodanig door anderen worden geraadpleegd. Achtereenvolgens werd geïnformeerd naar deskundigen op het gebied van rundveeziekten, veeverloskunde, varkenshouderij en paarden. Zoals te verwachten was, bestond er bij het aanwijzen van deze speciale deskundigen een veel grotere eenstemmigheid onder de respondenten dan bij het noemen van de meer algemene informanten die in het voorgaande zijn behandeld. In totaal werden 36 boeren genoemd, van wie er sommige deskundig werden geacht op meer dan één van de genoemde gebieden. Op het gebied van rundveeziekten werden 6 deskundigen aangewezen, van wie één door 18 respondenten; op het gebied van veeverloskunde 9 deskundigen, van wie twee niet minder dan resp. 54 en 52 maal; op het gebied van de varkenshouderij 15 deskundigen, van wie vier door 10 tot 12 respondenten; als paardendeskundigen eveneens 15 boeren, van wie één door 17 respondenten.

Evenals dat bij de meer algemene informanten het geval bleek, worden de deskundigen vrijwel uitsluitend geraadpleegd door boeren in hun eigen dorp. Zelfs bij de twee zeer frequent aangewezen veeverloskundigen was resp. 83% en 65% van de opgaven afkomstig van dorpsgenoten. Een ander opmerkelijk feit is, dat in het dorp Zegge deskundigen vrijwel ontbreken.

Van de als deskundigen aangewezen boeren was juist de helft ook als meer algemene informatiebron opgegeven. De overige deskundigen zullen dus waarschijnlijk minder frequent worden geraadpleegd of misschien ook beperkt hun invloed zich meer tot het terrein waarop zij deskundig worden geacht. Toch moet ook hun betekenis als informatiebron, gezien het feit dat sommige van hen met vrij veel andere boeren contact hebben, niet worden onderschat.

S a m e n v a t t i n g

Overzien wij tenslotte nog eens de mate waarin de boeren in Rucphen van de verschillende informatiebronnen gebruik maken, dan komen wij tot de volgende rangorde:

1. luistert naar radio	93%
2. leest regelmatig landbouwbladen	82%
3. gaat weleens op bedrijf van andere boeren kijken	74%
4. heeft contact met assistent voorlichtingsdienst op bedrijf	70%
5. bespreekt bedrijfszaken met andere boeren	52%
6. bezoekt landbouwtentoonstellingen	39%
7. bezoekt demonstraties	30%
8. vraagt voorlichting aan handelaren	27%

Het meest wordt dus gebruik gemaakt van de massamedia (radio en landbouwbladen), gevolgd door de persoonlijke voorlichting via voorlichtingsdienst en collega-boeren, vervolgens van de groepsmedia (tentoonstellingen en demonstraties) en tenslotte van de persoonlijke voorlichting door handelaren.

Zowel wat het gebruik maken van massa- en groepsmedia als wat de ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst betreft, blijken - op basis van de in dit hoofdstuk gebezigde indicatoren - de volgende categorieën boeren zich duidelijk gunstig te onderscheiden:

- a. de boeren met grotere bedrijven;
- b. de boeren met voortgezet onderwijs;
- c. de boeren met een hoge graad van ondernemersschap.

Alleen voor het gebruik maken van massa- en groepsmedia geldt bovendien, dat de jongere boeren hun oudere collega's overtreffen.

Ten aanzien van de voorlichting door handelaren en door andere boeren ontbreken vrijwel alle verschillen. Het inwinnen van adviezen bij handelaren en bij andere boeren komt dus waarschijnlijk in ongeveer gelijke mate voor in elk van de vier dorpen, bij grote en kleine boeren, jonge en oude boeren, boeren met en zonder voortgezet onderwijs (dit laatste alleen wat betreft de voorlichting via andere boeren), boeren met een hoge en met een lage graad van ondernemersschap. Er is een negatief verband tussen het ontvangen van voorlichting via handelaren en het gevolgde onderwijs, d.w.z. boeren zonder voortgezet onderwijs winnen meer informatie in bij handelaren dan boeren met voortgezet onderwijs.

Van de besproken voorlichtingsbronnen blijkt de ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst de grootste betekenis te hebben voor de bedrijfsvoering. Ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst heeft meer invloed op het niveau van de bedrijfsvoering dan de bedrijfsgrootte, de leeftijd of het gevolgde onderwijs en ongeveer evenveel als de graad van ondernemersschap.

Het gebruik maken van massa- en groepsmedia heeft echter geen aantoonbare betekenis voor de bedrijfsvoering. In ieder geval wordt het verband dat in eerste instantie werd geconstateerd tussen het gebruik maken van massa- en groepsmedia en het niveau van bedrijfsvoering vooral veroorzaakt door de graad van ondernemersschap en wel doordat dit beide beïnvloedt.

Het inwinnen van informatie bij andere boeren vertoont in het geheel geen samenhang met de bedrijfsvoering. Waarschijnlijk gebeurt dit door boeren met een goede en een minder goede bedrijfsvoering in ongeveer gelijke mate.

Het ontvangen van voorlichting van handelaren tenslotte lijkt eerder met een minder dan met een meer moderne bedrijfsvoering samen te hangen. Dit geldt met name voor de kleine boeren, de boeren zonder voortgezet onderwijs en de boeren met een lage graad van ondernemersschap.

HOOFDSTUK IV

ENKELE ASPECTEN VAN HET AGRARISCHE GEZIN

Het boerengezin neemt niet alleen in sociaal, maar ook in economisch opzicht een belangrijke plaats in. Dit geldt in het bijzonder voor die gebieden waar, zoals in de gemeente Rucphen het landbouwbedrijf als gezinsbedrijf wordt beoefend. In dit hoofdstuk zullen nu een aantal aspecten van het agrarisch gezin in het gebied van onderzoek worden bekeken. Het is echter niet mogelijk dit onderwerp uitputtend te behandelen, daar een diepgaand onderzoek naar de situatie in het agrarische gezin in dit gebied en naar de samenhang tussen gezin en bedrijf niet kon worden ingesteld.

In de eerste twee paragrafen wordt een aantal gegevens verschaft met betrekking tot de echtgenoten van de boeren en tuinders, alsmede de zoons en dochters. Het grootste deel van deze gegevens is afkomstig van de eerste fase van het onderzoek, nl. de sociaal-economische enquête. Voor nadere details zij derhalve verwezen naar het eerste deel van het rapport¹⁾. Alleen de gegevens met betrekking tot het medebeslissen van echtgenote en medewerkende zoons, het op de hoogte zijn van de financiële positie van het bedrijf, alsmede van de mening van de boeren over een agrarisch beroep van hun zoons zijn afkomstig van de sociologische enquête.

In de derde paragraaf wordt ingegaan op de communicatie met de buitenwereld en de belangstelling voor zaken buiten het eigen bedrijf, als uitingsvormen van de levensstijl van het agrarische gezin. Door middel van een schaal voor de levensstijl zal verband worden gelegd met een aantal kenmerken van de bedrijfshoofden, alsmede met het niveau van de bedrijfsvoering. Deze paragraaf is gebaseerd op gegevens verkregen bij het sociologisch onderzoek.

In de laatste paragraaf zal aandacht worden besteed aan de veranderingen, die momenteel plaatshebben in de structuur, de cultuur en de functies van het agrarisch gezin in de gemeente Rucphen. Dit overzicht steunt slechts ten dele op bij het onderzoek verkregen gegevens en moest voor een groot deel worden gebaseerd op de beschikbare kennis over met de agrarische gezinnen in de gemeente Rucphen vergelijkbare gezinnen.

§ 1. De echtgenote

Van de echtgenoten van de landbouwers is 94% van boeren- of tuindersafkomst; 2% is dochter van een landarbeider. De huwelijkskeuze van de boeren heeft dus overwegend plaats in het eigen sociale milieu. Voor de echtgenoten van de tuinders bedragen de overeenkomstige cijfers 76% en 5%. Hier is dus 19% van niet-agrarische herkomst. Onder de kleine boeren

1) "De landbouw in Rucphen" Sociaal-economische gezichtspunten.

bevinden zich relatief meer personen, die met een vrouw van niet-agrarische herkomst zijn getrouwd dan onder de boeren met een wat groter bedrijf. De tuinders vertonen dus ook in dit opzicht overeenkomst met de kleine boeren.

De boerin en ook de tuindersvrouw neemt niet alleen een centrale plaats in het gezin in, maar levert ook een belangrijke bijdrage in het bedrijf.

Op de landbouwbedrijven wordt 11% van het arbeidsaanbod geleverd door de echtgenoten en door de vrouwelijke bedrijfshoofden. Het aandeel van de echtgenoten in de werkzaamheden wordt uiteraard beïnvloed door de bedrijfsomvang, door de samenstelling van het gezin en door de omvang van de arbeidsbezetting. Het varieert van 17% op de bedrijven kleiner dan 5 ha tot 11% op de bedrijven van 10-15 ha en 6% op de bedrijven van 15 ha en groter. Op de bedrijven kleiner dan 15 ha komt de prestatie van de boerin gemiddeld overeen met die van bijna een vierde volwaardige arbeidskracht.

Bij de tuinders neemt de echtgenote 19% van het arbeidsaanbod voor haar rekening. Bij de eenmansbedrijven 1) is het aandeel van de echtgenote uiteraard het hoogst. Opmerkelijk is ook het aandeel van de vrouwen bij de groep bedrijven waar nog vreemd personeel aanwezig is. Het aantal bedrijven in deze groep, waar vrouwen en dochters meewerken is relatief hoog; men tracht blijkbaar zoveel mogelijk op de dure, vreemde arbeid uit te sparen.

De echtgenote werkt niet alleen mee in het bedrijf, maar zij heeft over het algemeen ook een aandeel in belangrijke bedrijfsbeslissingen. Een groot aantal noeren houdt bij de beslissing over de aankoop van een nieuw werktuig rekening met de mening van zijn vrouw. Ook bij de aan- en verkoop van vee is dit het geval, zij het in mindere mate dan bij het aanschaffen van een werktuig. Van veel minder betekenis is de stem van de echtgenote in het vaststellen van het bouwplan en nog minder bij het bepalen van het tijdstip van zaaien, kunstmest strooien en oogsten. De verschillen tussen de grootteklassen en de dorpen zijn tamelijk gering en laten geen conclusies toe.

Veel vrouwen zijn vervolgens verantwoordelijk voor het tijdig betalen van rekeningen, contributies e.d. Op de vraag wie hiervoor zorgde, werd in 113 van de 206 gevallen de echtgenote aangewezen; in 36 het bedrijfshoofd en in 3 andere gezinsleden. In 33 gevallen was er niemand, die er speciaal voor zorgde.

Uit deze gegevens mag worden geconcludeerd, dat de boerin over het algemeen in belangrijke mate bij het bedrijf betrokken is. Het aandeel in de werkzaamheden heeft vooral betrekking op de meer specifieke werkzaamheden als melken, het vee voeren, melkbussen schoonmaken e.d. Hierdoor heeft de boerin ook kwalitatief een belangrijk aandeel in de arbeidsvoorziening van het bedrijf. Ook bij de belangrijkste bedrijfsbeslissingen is de invloed van de boerin groot. Zij neemt op veel bedrijven dan ook een centrale positie in.

Tenslotte zij nog opgemerkt dat van de echtgenoten en de vrouwelijke bedrijfshoofden 27% een huishoudschool heeft bezocht en dat 49% geen voortgezet onderwijs heeft genoten.

1) D.w.z. bedrijven waar buiten het bedrijfshoofd geen andere mannelijke arbeidskracht aanwezig is.

§ 2. De kinderen

Het aantal kinderen per gezin bedraagt gemiddeld 4,5; het gemiddelde kindertal is op de kleine bedrijven lager dan op de grotere. De overigens geringe verschillen, die er tussen de gebiedsdelen bestaan, zijn dan ook vooral een gevolg van verschillen in de verdeling van de bedrijven over de grootteklassen, en van verschillen in de ouderdom van de gezinnen.

De zoons

De zoons kunnen in twee groepen worden verdeeld namelijk de zoons van 0-14 jaar, die in de komende 15 jaar voor de keuze van een beroep of schoolopleiding komen te staan enerzijds en de zoons van 15 jaar en ouder, die deze keuze reeds hebben moeten doen, anderzijds. Op deze laatste groep zal hier onze aandacht zijn gericht. Tabel 48 geeft een eerste indruk van de beroepskeuze van de zoons van 15 jaar en ouder.

Tabel 48

DE BEROEPEN VAN DE BOEREN- EN TUINDERSZOOM (1959)

	Zoons van 15 jaar en ouder				
	aantal	percentage werkend		percentage alleen studerend	percentage beroep onbekend, niet werkend e.d.
		in de land- of tuinbouw	buiten de land- of tuinbouw		
<u>Landbouw</u>					
<u>Grootteklasse</u>					
1- 5 ha	37	46	38	11	5
5- 7 ha	62	52	35	14	2
7-10 ha	72	57	29	14	-
10-15 ha	88	66	20	17	-
> 15 ha	106	72	8	17	3
Alle bedrijven	365	61	23	14	2
<u>Dorp, gebied</u>					
Rucphen	62	58	27	13	2
Sprundel	147	67	18	12	3
Schijf	89	55	32	13	-
Zegge	30	50	20	30	-
Onder Roosendaal	37	67	16	14	3
Tuinbouw	106	29	68	3	-

Van de boerenzoons van 15 jaar en ouder bleek in 1959 61% in de land- en tuinbouw en 23% buiten de agrarisch sector werkzaam te zijn; 14% gaat nog naar school.

Het percentage in de land- en tuinbouw werkende zoons neemt toe, naarmate de bedrijven groter zijn. De studerenden zijn hoofdzakelijk boerenzoons die een niet-agrarische vakopleiding of algemeen vormend

dagonderwijs volgen. De zoons die een of andere vorm van land- of tuinbouwonderwijs volgen, werkten veelal ook enige tijd in het ouderlijk bedrijf mee. Daarom zijn zij hier tot de in de landbouw werkzame zoons gerekend.

Een groot deel van de boerenzoons blijkt in een ondergeschikte functie in de landbouw werkzaam te zijn. Van deze zoons kan worden vastgesteld, dat een tamelijk groot aantal geen zelfstandig boer zal kunnen worden. Zij zullen vroeger of later noodgedwongen de landbouw moeten verlaten, zoals vele thans buiten de landbouw werkzame boerenzoons in het verleden hebben gedaan.

Van deze laatste groep heeft immers 28% landbouwonderwijs gevolgd, hetgeen erop wijst dat zij eerst een tijd in de landbouw hebben gewerkt. Slechts 35% heeft onderwijs gevolgd dat kan worden beschouwd als een voorbereiding op hun huidige beroep. Het zal duidelijk zijn, dat deze gang van zaken niet bevorderlijk is voor het verkrijgen van een goede positie buiten de landbouw.

Dit alles is terug te voeren tot de traditionele beroepskeuze in de landbouw, die primair op deze bedrijfstak was gericht. Bij de beroepskeuze van de zoons bleek onvoldoende rekening te zijn gehouden met de toekomstmogelijkheden in de landbouw. Opmerkelijk is, dat de beroepskeuze van de 15-19 jarige zoons niet beter is geweest dan bij de andere boerenzoons.

Tussen de grootteklassen zijn er niet onbelangrijke verschillen. Op de bedrijven kleiner dan 5 ha was van een opvolgingsdruk geen sprake; op de grotere bedrijven, in het bijzonder bij de bedrijven van 15 ha en groter waren er aanzienlijk meer potentiële opvolgers dan vrijkomende bedrijven.

In verband met de omstandigheid, dat gezien de grote beroepscontinuïteit in de agrarische sector de toekomstige bedrijfshoofden in eerste instantie voornamelijk onder de boerenzoons in de gemeente Rucphen moeten worden gezocht, werd aan de respondenten in de steekproef gevraagd, wat zij ervan zouden denken, als hun zoons een beroep buiten de landbouw zouden kiezen. Van de 146 bedrijfshoofden voor wie deze vraag relevant was - 60 hadden (nog) geen zoon - hadden er 67 een onvoorwaardelijke voorkeur voor een agrarisch beroep voor ten minste één van hun zoons. Bij 18 andere bedrijfshoofden hing een dergelijke voorkeur af van de omstandigheden. Zij zagen gaarne minstens één zoon boer, maar alleen wanneer het agrarische beroep, vergeleken met de andere beroepen, een redelijk bestaan opleverde. Van de overige boeren die over dit onderwerp een mening hadden, toonden er 11 een voorkeur voor een beroep buiten de landbouw; 38 bedrijfshoofden had geen voorkeur voor een bepaald beroep voor hun zoons. Tenslotte waren er twee bedrijfshoofden, van wie geen voorkeur bekend was of die geen bepaalde mening hadden. Uit deze cijfers mag o.i. wel worden geconcludeerd, dat er wel enige verandering is gekomen in de houding van de boeren ten opzichte van een beroep van hun zoons in of buiten de landbouw.

Het zal duidelijk zijn, dat op de bedrijven, waar medewerkende zoons aanwezig zijn, deze zoons een belangrijk aandeel hebben in de werkzaamheden. Op 32% van de bedrijven werken een of meer zoons mee.

Bij de grotere bedrijven is dit percentage hoger dan bij de kleinere bedrijven.

De medewerkende zoons worden in een aantal gevallen ook betrokken bij de bedrijfsbeslissingen. Van de 77 bedrijfshoofden met medewerkende zoons betrekken er 60 deze zoons bij de beslissing over de aankoop van een nieuw werktuig, 53 bedrijfshoofden doen dit ook bij de aan- en verkoop van vee. In de meeste gevallen wordt ook de echtgenote bij de beslissing betrokken. Bij het vaststellen van het bouwplan en bij het bepalen van het tijdstip van zaaien e.d. overleggen resp. 60 en 57 van de 77 bedrijfshoofden met hun zoons. Wanneer er medewerkende zoons aanwezig zijn, dan is er hier nog maar in enkele gevallen sprake van het medebeslissen van de boerin. Ook bij het medebeslissen van de zoons zijn de verschillen tussen grootteklassen en dorpen van weinig betekenis.

Van de in de landbouw werkzame zoons heeft 80% een of andere vorm van agrarisch onderwijs, nl. 16% middelbaar, 26% lager landbouwonderwijs en 38% cursusonderwijs. Tussen de diverse grootteklassen bestaan er enkele verschillen in kwantitatief opzicht. Over het algemeen kan worden gezegd, dat op de grotere bedrijven meer zoons agrarisch onderwijs hebben gevolgd dan op de kleinere bedrijven. Ten aanzien van de aard van het onderwijs blijken de verschillen tussen de grootteklassen niet zo groot te zijn. Op de grotere bedrijven hebben echter relatief meer zoons een lagere landbouwschool bezocht. Dit verschil is vooral de oorzaak voor het verschil in het percentage zoons met agrarisch onderwijs. In Sprundel en in Schijf blijft het niveau van het genoten onderwijs achter bij het gebiedsgemiddelde.

In praktisch alle grootteklassen en gebiedsonderdelen hebben relatief meer zoons dan bedrijfshoofden landbouwonderwijs gevolgd. Bovendien is het genoten onderwijs ook minder elementair; de zoons hebben namelijk meer middelbaar en lager agrarisch onderwijs en minder cursusonderwijs gevolgd dan de bedrijfshoofden.

Bij de beoordeling van de cijfers over het land- en tuinbouwonderwijs van de in de agrarische sector werkzame boeren- en tuinderszoons dient rekening te worden gehouden met het feit, dat er op latere leeftijd nog zoons uit het agrarische beroep zullen treden. Het is zeer goed mogelijk, dat dit vooral het geval zal zijn bij zoons zonder landbouwonderwijs. De veronderstelling, dat de groep toekomstige bedrijfshoofden uiteindelijk voor meer dan 90% de een of andere vorm van landbouwonderwijs zal hebben gevolgd, lijkt dan ook niet te gewaagd.

Tenslotte kan in dit verband nog iets worden gezegd van de beloning van de in het bedrijf medewerkende zoons en het op de hoogte zijn van de financiële toestand op het bedrijf. Van de 77 bedrijfshoofden met medewerkende zoons, die betrokken waren bij de sociologische enquête gaven er 63 een vergoeding aan de zoons in de vorm van zakgeld, 3 gaven een vast loon en in de overige gevallen werd de beloning op een andere wijze geregeld. Van de 57 in het onderzoek betrokken bedrijfshoofden met medewerkende zoons van 18 jaar of ouder, zijn in 51 gevallen deze zoons op de hoogte van de financiële positie van het bedrijf.

De niet thuis medewerkende kinderen zijn in mindere mate op de hoogte van de financiële positie van het bedrijf. Van de bedrijfs-
hoofden met niet thuis medewerkende kinderen van 18 jaar of ouder zijn er 45 wier kinderen wel en 30 wier kinderen niet op de hoogte zijn met de financiële situatie. Er is vrijwel geen verschil in dit opzicht tussen de kleine en de grote bedrijven. Ook tussen de dorpen zijn er geen verschillen. In Sprundel zijn in 45% van de gevallen de niet thuis werkende kinderen niet op de hoogte van de financiële situatie tegen 33% in de andere dorpen tezamen. Dit verschil blijkt echter niet significant te zijn ($0,30 > P > 0,20$).

Het overgrote deel van de buiten de agrarische sector werkzame boeren- en tuinderszoons blijkt handarbeider te zijn. Slechts 6% van deze boerenzoons is zelfstandig en 14% hoofdarbeider; voor de tuinderszoon bedragen deze percentages 4 en 3%.

Het aantal boerenzoons dat tot de categorie van de handarbeiders behoort, neemt relatief af, naarmate de bedrijven groter zijn. Tussen de diverse gebiedsonderdelen bestaan slechts geringe verschillen.

Van de boerenzoons die als handarbeider werkzaam zijn, oefent slechts een derde een geschoold beroep uit. Bij de desbetreffende tuinderszoons is dit slechts met een vijfde het geval.

Deze ongunstige situatie hangt samen met het reeds in het voorgaande gesignaleerde verschijnsel, dat veel van deze zoons pas op latere leeftijd de agrarische sector hebben verlaten. Van de buiten de landbouw werkende zoons die in hetzelfde gebiedsonderdeel wonen als hun vader, blijkt ruim een vierde werkzaam te zijn in het geboortedorp, de andere werken of wel in een ander dorp, of wel in een aangrenzende gemeente. Ongeveer 10% werkt in gemeenten binnen een afstand van 15 km en 3% in gemeenten verder dan 15 km. Voorts blijkt, dat de thuiswonende zoons dooreengenomen wat dichterbij huis blijven werken dan de uitwonende. Ook bij de tuinderszoons komen dezelfde verschillen voor tussen de in- en uitwonende zoons. Opmerkelijk is, dat relatief minder tuinderszoons in aangrenzende gemeenten werken en relatief meer in gemeenten verder dan 15 km. Onder de laatsten treft men veel oudere tuinderszoons aan, die in de Rotterdamse havens werken. Hun vader is veelal eerst ook als los arbeider werkzaam geweest en heeft zich op latere leeftijd een tuinbouwbedrijfje verworven.

Tenslotte kan nog worden opgemerkt, dat er de afgelopen jaren een niet onbelangrijke verbetering is gekomen in het zich voorbereiden op een niet-agrarisch beroep. Immers het aantal zoons met niet-agrarisch onderwijs stijgt naarmate de zoons jonger zijn.

De dochters

Van de ongehuwde boerendochters bleek het overgrote deel huishoudelijke werkzaamheden thuis te verrichten en tevens mee te werken in het bedrijf, nl. 74%. Dit percentage neemt toe, naarmate de bedrijven groter zijn. De verschillen tussen de gebiedsonderdelen houden verband met het verschil in bedrijfsgroottestructuur. De thuis meewerkende dochters nemen 9% van het arbeidsaanbod voor hun rekening. De verschillen tussen de grootteklassen en de gebieden zijn betrekkelijk gering.

Het verrichten van huishoudelijke werkzaamheden elders komt weinig voor, nl. 8%. Dit is ook het geval met het uitsluitend thuis in de huishouding werken (7%). Voorts werkte nog 11% van de ongehuwde boerendochters in andere beroepen.

Van de tuindersdochters werkte 38% thuis in de huishouding en op het bedrijf. Zij namen 7% van het arbeidsaanbod op de tuinbouwbedrijven voor hun rekening. Eveneens 38% werkte in overige beroepen; 18% verricht elders huishoudelijke werkzaamheden. Tenslotte was 6% van hen uitsluitend in de huishouding werkzaam.

Van alle boeren- en tuindersdochters heeft 22% geen voortgezet onderwijs gevolgd. Voor de tuindersdochters ligt dit cijfer hoger dan voor de boerendochters. Het percentage boerendochters zonder voortgezet onderwijs neemt af naarmate de bedrijven groter zijn.

Van de boeren- en tuindersdochters had 42% een huishoudschool gevolgd of was hiermee nog bezig, terwijl 10% ander onderwijs volgde of had gevolgd. Het volgen van een huishoudschool komt onder de boerendochters aanzienlijk meer voor dan onder de tuindersdochters. Ook de dochters van grotere boeren hebben meer de huishoudschool bezocht dan de dochters van de kleinere boeren.

In Schijf lag het percentage boerendochters zonder voortgezet onderwijs boven het gemiddelde van het gehele gebied, terwijl het percentage boerendochters met huishoudschool slechts de helft was van het gebiedsgemiddelde. Het percentage boerendochters met huishoudcursus lag echter aanzienlijk boven het gebiedsgemiddelde. Waarschijnlijk zal de min of meer ongunstige ligging ten opzichte van de inrichtingen voor voortgezet onderwijs voor meisjes niet vreemd zijn aan dit verschijnsel.

Uit de cijfers over de indeling van het onderwijs naar leeftijdsclassen blijkt, dat de onderwijssituatie van de meisjes zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve zin een aanzienlijke verbetering heeft ondergaan.

Een interessant aspect is vervolgens de keuze van de huwelijkspartner door de dochters. Het blijkt, dat 40% van de gehuwde boerendochters met een zelfstandige boer of tuinder is getrouwd, 9% met iemand die een ondergeschikte positie in de land- en tuinbouw inneemt en 51% met iemand werkend buiten de land- en tuinbouw. De dochters van grotere boeren zijn relatief meer met een zelfstandige boer en tuinder getrouwd en minder met iemand met een niet-agrarisch beroep dan de dochters van kleine boeren.

Van de gehuwde tuindersdochters is 95% met iemand werkend buiten de land- of tuinbouw getrouwd en 5% met iemand die in loondienst in de land- en tuinbouw werkt. De tuinders vormen dus kennelijk een minder gesloten groep dan de boeren. Dit blijkt tevens uit de beroepen van de schoonvaders van de gehuwde dochters. Van de schoonvaders van gehuwde boerendochters blijkt 79% in de land- of tuinbouw werkzaam te zijn of te zijn geweest; voor de tuindersdochters bedraagt dit cijfer slechts 12%.

Ten aanzien van de beroepskeuze en de opleiding van de boerendochters kan tenslotte samenvattend nog worden opgemerkt, dat deze naar onze indruk nog te veel zijn afgestemd op het agrarische milieu

en dat nog niet voldoende rekening wordt gehouden met de omstandigheid, dat lang niet alle boerenmeisjes boerin worden. Vooral de boerendochter die niet trouwt, ondervindt van het een en ander de nadelige gevolgen.

§ 3. De levensstijl

In de vorige paragrafen werden een aantal gegevens over het agrarische gezin in de gemeente Rucphen verschaft. Hierbij kon een indruk worden verkregen van enkele structurele aspecten van het agrarische gezin. Het is echter ook gewenst aandacht te besteden aan de levensstijl van de agrarische bevolking.

Bij de bestudering van de levensstijl is ervan uitgegaan, dat de levensstijl van de agrarische bevolking hier alleen van belang is in zoverre ze tot uiting komt in de belangstelling voor zaken buiten het eigen bedrijf en het onderhoud van contacten met de buitenwereld. Voor het meten van de communicatie met de buitenwereld en om het vaststellen van verbanden met een aantal andere kenmerken van de boeren te vergemakkelijken is een aantal gegevens samengevoegd in een z.g. schaal voor de levensstijl. Deze schaal heeft weliswaar betrekking op de mannelijke bedrijfs- hoofden, maar zij geeft, naar mag worden aangenomen, ook een indruk van de levensstijl van het agrarisch gezin.

De schaal voor de levensstijl bestaat nu uit de volgende elementen:1)

1. leest landelijke en/of gewestelijke kranten	93%
2. leest week- of maandbladen	29%
3. leest boeken	26%
4. bezoekt uitvoeringen in het dorp	58%
5. bezoekt uitvoeringen elders	10%
6. bezoekt boeren elders	31%
7. gaat op vakantie	9%
8. bezit een auto	19%
9. heeft telefoon	35%
10. is lid van een niet-agrarische vereniging	67%

Voor elk element, dat bij een boer voorkomt, krijgt hij een punt toegekend. Het aantal punten, de score, die elk van de bedrijfshoofden op de schaal kan behalen, kan dus variëren van 0 tot 10. Hoe hoger zijn score, des te meer belangstelling hij aan de dag legt voor zaken buiten het eigen bedrijf.

In het nu volgende worden twee categorieën bedrijfshoofden onderscheiden: de boeren met weinig contact met de buitenwereld, dus de boeren met een traditionele levensstijl - score van 0 tot en met 3 - en de boeren met een moderne levensstijl - score 4 tot en met 10 - . De eerstgenoemde groep omvat 49%, de andere 51% van het aantal mannelijke bedrijfshoofden. De gemiddelde score bedraagt 3,7.

Achtereenvolgens zullen wij nu de samenhang onderzoeken met het woondorp, de bedrijfsgroote, de leeftijd, het gevolgde landbouwonderwijs en de mate van ondernemersschap.

- 1) Bij elk van de elementen is het percentage bedrijfshoofden vermeld, op wie het betreffende element van toepassing is.

Er kunnen wat de woondorpen betreft geen significante verschillen in de levensstijl worden aangetoond. Wel hebben de boeren met een bedrijf van minder dan 10 ha een minder moderne levensstijl dan de boeren met een bedrijf van 10 ha of meer.

Tabel 49

LEVENSSTIJL NAAR BEDRIJFSGROOTTE

Bedrijfs- grootte	Aantal bedrijfs- hoofden	Percentage bedrijfshoofden met		Gem. score
		traditionele	moderne	
		levensstijl		
< 10 ha	120	64	36	3,1
≥ 10 ha	71	24	76	4,8
Totaal	191	49	51	3,7

De factoren leeftijd en ondernemersschap blijken voorts niet, doch het landbouwonderwijs wel van betekenis te zijn voor de communicatie met de buitenwereld.

Tabel 50

LEVENSSTIJL EN ONDERWIJS

Landbouw- onderwijs	Aantal bedrijfs- hoofden	Percentage bedrijfshoofden met		Gem. score
		traditionele	moderne	
		levensstijl		
Met onderwijs	133	44	56	4,0
Zonder onderwijs	58	62	38	3,1
Totaal	191	49	51	3,7

De boeren met landbouwonderwijs tonen significant meer belangstelling voor de buitenwereld dan de boeren die dit onderwijs niet gevolgd hebben. Bij de leeftijd en het ondernemersschap kunnen geen significante verschillen worden geconstateerd.

Uit het voorgaande blijkt dus, dat de boeren met een moderne levensstijl vooral worden gevonden onder de boeren, die:

- a. een bedrijf hebben groter dan 10 ha;
- b. landbouwonderwijs hebben gevolgd.

Samenhang met het niveau van de bedrijfsvoering

Vervolgens kunnen wij ons afvragen, of de levensstijl van betekenis is voor de bedrijfsvoering. M.a.w., staat de bedrijfsvoering bij de boeren met een moderne levensstijl op een hoger niveau dan bij de boeren met een traditionele levensstijl? Om een antwoord op deze vraag te krijgen

is de levensstijl in verband gebracht met het toepassen van nieuwe landbouwmethoden en met de beoordeling van de bedrijfsvoering door de deskundigen.

De boeren met een moderne levensstijl passen significant meer aanbevolen landbouwmethoden toe dan de boeren met een traditionele levensstijl. Bij de beoordeling van de bedrijfsvoering is er een nagenoeg significant verschil ten gunste van de boeren met een moderne levensstijl. Wij moeten dan ook voorlopig concluderen, dat de levensstijl samenhangt met het niveau van de bedrijfsvoering.

Tabel 51

DE LEVENSSSTIJL EN HET PEIL VAN DE BEDRIJFSVOERING

Levensstijl	Perc. boeren, dat wel moderne landbouwmethoden toepast	Gem. aantal moderne methoden	Perc. boeren met gunstige beoordeling	Gem. oordeel
Traditionele levensstijl	49	6,4	45	3,4
Moderne levensstijl	74	7,3	59	3,6
Totaal	62	6,7	52	3,5

Oordeel: niet sign. ($0,05 < P < 0,10$)

Met deze vaststelling kunnen wij echter niet volstaan. Het feit, dat de levensstijl zowel verband houdt met de bedrijfsvoering als met enkele in het voorgaande behandelde factoren, met name bedrijfsgrootte en landbouwonderwijs, maakt het wenselijk de betekenis van de levensstijl voor de bedrijfsvoering nader te analyseren.

Wij zullen derhalve nagaan, of het positieve verband tussen levensstijl en bedrijfsvoering gehandhaafd blijft, wanneer achtereenvolgens de invloed van de bedrijfsgrootte, de leeftijd, het landbouwonderwijs en het ondernemerschap wordt uitgeschakeld. Bij constant houden van de bedrijfsgrootte blijft het significante verschil bij het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden tussen de boeren met een traditionele en de boeren met een moderne levensstijl alleen t.a.v. de kleine boeren gehandhaafd.

Tabel 52

DE BEDRIJFSVOERING EN LEVENSSSTIJL BIJ GROTE EN KLEINE BOEREN

Bedrijfs-grootte	Levensstijl	Perc. boeren met moderne landbouwmethoden	Gem. aant. methoden	Perc. boeren met gunstige beoordeling	Gem. oordeel
< 10 ha	traditioneel	41	6,18	44	3,19
	modern	68	6,97	56	3,46
≥ 10 ha	traditioneel	82	7,61	47	3,73
	modern	78	7,39	60	3,58

Adoptie: ≥ 10 ha: niet sign.

Oordeel: < 10 ha: niet sign.

≥ 10 ha: idem.

Bij de grote boeren verdwijnt het significante verschil. Bij de beoordeling van de bedrijfsvoering kan er zowel bij de kleine als bij de grote boeren geen invloed van de levensstijl worden aangetoond. Bij uitschakeling van de invloed van de bedrijfsgrootte kan dus geen duidelijk positief verband tussen de levensstijl en het niveau van de bedrijfsvoering worden vastgesteld. Wel blijkt, dat bij de kleine boeren de levensstijl van betekenis is bij het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden.

Tabel 53

HET VERBAND TUSSEN BEDRIJFSVOERING EN LEVENSTIJL NAAR LEEFTIJDKlassen

Leeftijd	Levensstijl	Perc. boeren met moderne methoden	Gem. moderne methoden	Perc. met gunstig oordeel	Gem. oordeel
<40 jaar	traditioneel	61	6,71	59	3,63
	modern	86	7,81	75	3,96
40-55 jaar	traditioneel	42	6,33	35	3,27
	modern	64	6,78	51	3,44
≥55 jaar	traditioneel	42	6,13	39	3,25
	modern	79	7,48	50	3,47

Adoptie: <40 jaar: niet sign. ($0,05 < P < 0,10$)

Oordeel: <40 jaar: niet sign.

40-55 jaar: idem.

≥ 55 jaar: idem.

In de leeftijdsklassen 40-55 jaar en 55 jaar en ouder passen de boeren met een moderne levensstijl significant meer aanbevolen landbouwmethoden toe dan de boeren met een traditionele levensstijl. Bij de boeren jonger dan 40 jaar is er een bijna significant verband ten gunste van de boeren met een moderne levensstijl. Wij menen nu te mogen aannemen, dat de invloed van de levensstijl op het toepassen van moderne landbouwmethoden ook aanwezig is na het constant houden van de factor leeftijd.

De bedrijfsvoering van de boeren met een moderne levensstijl wordt daarentegen in geen der leeftijdsklassen significant gunstiger beoordeeld dan die van de boeren met een traditionele levensstijl.

Wanneer wij het verband tussen levensstijl en het toepassen van moderne landbouwmethoden afzonderlijk bezien naar boeren met en boeren zonder landbouwonderwijs, dan kunnen wij constateren, dat alleen bij boeren met landbouwonderwijs de boeren met een moderne levensstijl significant meer aanbevolen landbouwmethoden toepassen dan de boeren met een traditionele levensstijl.

Tabel 54

HET VERBAND TUSSEN LEVENSSTIJL EN BEDRIJFSVOERING BIJ BOEREN MET EN BOEREN ZONDER LANDBOUWONDERWIJS

Landbouw- onderwijs	Levensstijl	Perc. boeren met	gem. aantal	Perc. boeren met gunstig oordeel	Gem. oor- deel
		moderne landbouwmethoden			
Zonder	traditioneel	37	5,69	33	3,06
	modern	57	6,62	40	3,35
Met	traditioneel	55	6,91	52	3,64
	modern	79	7,48	64	3,74

Adoptie: zonder landbouwonderwijs: niet sign.

Oordeel: met landbouwonderwijs: idem ($0,05 < P < 0,10$)

zonder " : niet sign.

Bij de beoordeling van de bedrijfsvoering is er bij de boeren met landbouwonderwijs een bijna significant verschil ten gunste van de boeren met een moderne levensstijl. Bij de boeren zonder landbouwonderwijs kan ook hier geen significant verschil worden geconstateerd. Alleen bij de boeren met landbouwonderwijs blijkt de levensstijl van het bedrijfshoofd enige invloed te hebben op het niveau van de bedrijfsvoering.

Zowel in de groep met een laag als in de groep met een hoog niveau van ondernemersschap passen de boeren met een moderne levensstijl significant meer aanbevolen landbouwmethoden toe dan de boeren met een traditionele levensstijl. Het positieve verband tussen levensstijl en het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden blijft dus bij constant houden van de factor ondernemersschap gehandhaafd. Bij de beoordeling van de bedrijfsvoering blijkt er daarentegen geen significant verschil aanwezig te zijn. Het bijna significante verschil ten gunste van de boeren met een moderne levensstijl verdwijnt hier dus.

Tabel 55

HET VERBAND TUSSEN LEVENSSTIJL EN BEDRIJFSVOERING BIJ BOEREN MET EEN HOOG EN BOEREN MET EEN LAAG NIVEAU VAN ONDERNEMERSSCHAP

Ondernemers- schap	Levensstijl	Perc. boeren met	gem. aantal	Perc. boeren met gunstig oordeel	Gem. oor- deel
		moderne landbouwmethoden			
Laag niveau	traditioneel	29	5,56	27	2,98
	modern	55	6,57	33	3,00
Hoog niveau	traditioneel	67	7,05	59	3,63
	modern	85	7,88	69	3,80

Oordeel: laag niveau en hoog niveau: niet sign.

Daar bovendien uit tabel 55 kan worden geconcludeerd, dat de bedrijfsvoering bij de boeren met een traditionele levensstijl, maar met een hoge mate van ondernemersschap, op een hoger niveau ligt dan bij de boeren met een moderne levensstijl, maar met een lage graad van ondernemerskwaliteiten, mogen wij aannemen, dat het ondernemersschap van meer betekenis is voor de bedrijfsvoering dan de levensstijl.

Uit de resultaten van deze nadere analyse van de samenhang van de levensstijl met het niveau van bedrijfsvoering blijkt het volgende. De levensstijl vertoont geen onafhankelijk verband met de beoordeling. Het verband verdwijnt zelfs bij het constant houden van alle vier de gehanteerde andere variabelen. Met het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden vertoont de levensstijl wel verband, echter niet bij de boeren zonder landbouwonderwijs en bij de grote boeren.

§ 4. De positie van het agrarische gezin in de gemeente Rucphen

In het voorgaande hebben wij ons beziggehouden met een aantal elementen en kenmerken van het agrarische gezin in de gemeente Rucphen. Zonder meer zeggen zij nog onvoldoende over de positie, waarin het boerengezin in het gebied van onderzoek verkeert. Hoewel de diverse aspecten van het gezin en het gezinsleven moeilijk te benaderen zijn - veel van de verschijnselen in het gezin onttrekken zich immers aan de directe waarneming -, lijkt het toch, mede aan de hand van de gegevens in de voorgaande paragrafen, mogelijk iets meer te zeggen over de huidige positie van het boerengezin in het gebied van onderzoek. Hierbij kan echter slechts ten dele worden gesteund op de resultaten van het onderzoek; wij moeten derhalve ook gebruik maken van de beschikbare kennis over met de agrarische gezinnen in de gemeente Rucphen vergelijkbare gezinnen.

Er zijn aanwijzingen, ook in het bij het onderzoek verkregen materiaal, dat het boerengezin in de gemeente Rucphen zich in een overgangsfase bevindt van een gezinstype met nog veel kenmerken van het gezin in de agrarische traditionele plattelandssamenleving naar het gezinstype van een meer dynamische, stedelijk georiënteerde samenleving. Deze overgangssituatie, alsmede het naast elkaar voorkomen van traditionele en moderne elementen kan aanleiding geven tot spanningen en moeilijkheden in het agrarische gezin. Vandaar dat hier, mede in verband met de agrarisch-sociale voorlichting bij de streekverbetering, nader op deze materie moet worden ingegaan.

Daartoe zal eerst een uiteraard beknopt overzicht worden gegeven van de belangrijkste kenmerken van het gezin in de oude, traditionele agrarische samenleving. Daarna zullen wij ons bezighouden met de vraag welke kenmerken van het traditionele gezin aan betekenis inboeten en welke wijzigingen er in het agrarische gezin plaatshebben. Tenslotte zal worden nagegaan, welke consequenties deze veranderingen met zich mee kunnen brengen en op welke punten zij aanleiding kunnen geven tot wrijving en moeilijkheden in het gezin. Uiteraard zal hierbij zoveel mogelijk worden aangeknoopt bij de situatie in het gebied van onderzoek.

Het traditionele agrarische gezin

Het traditionele gezinstype kan niet los worden gezien van de samenleving van het vroegere, overwegend agrarische platteland. Deze samenleving kan worden getypeerd als een traditionele, collectieve en gesloten samenleving. Traditie en milieu oefenen een grote invloed uit op het denken en handelen van de plattelander. De voornamelijk uit het verleden afkomstige en door de samenleving min of meer dwingend opgelegde gedragsregels geven, mede door de geringe contacten met de wereld buiten het dorp, het aanschijn aan een vrij uniforme levensstijl. Door de z.g. openheid van het gezin ten opzichte van de dorpsamenleving ondergaat het gezin sterk de invloed van deze samenleving. Van gezin tot gezin zijn er weinig verschillen in levenswijze.

Dit traditionele gezin vormt een hechte sociaal-economische eenheid. De gezinsleden zijn ook wat de voorziening in de materiele behoeften betreft sterk op het bedrijf en het gezin aangewezen. Er is dan ook een nauwe samenhang tussen het bedrijf en het gezin en wel zo, dat de belangen van het gezin ondergeschikt worden gemaakt aan die van het bedrijf. Het een en ander geeft aanleiding tot een sterk betrokken zijn van de gezinsleden bij het bedrijf, tot een sterke onderlinge band en tot een gelijkgerichte belangstelling binnen het gezin.

Het is in deze produktieve-consumptieve eenheid moeilijk de grens te trekken tussen de produktieve en de consumptieve functies van het gezin. Het traditionele gezin is bovendien het belangrijkste medium voor de cultuuroverdracht. In het gezin leert de jongere generatie niet alleen de normen en de gedragsregels die in de samenleving gelden, maar ontvangt zij ook een groot deel van de beroepsopleiding. De oudere generatie draagt hierbij de vrij uniforme cultuur in de ook structureel nog weinig gedifferentieerde samenleving over aan de jongere generatie. Dit verklaart mede het sterke ouderlijke gezag in het gezin en het overwicht van de oudere generatie in de samenleving.

Het zal duidelijk zijn, dat er bij deze sociale constellatie weinig ruimte is voor zelfstandigheid in denken en handelen, zowel in het gezin als in het persoonlijke leven van de plattelander. Men conformeert zich zoveel mogelijk aan het algemeen aanvaarde gedragspatroon; men is op de eerste plaats lid van de samenleving en van het gezin en als zodanig dient men zijn leven in overeenstemming te brengen met en ondergeschikt te maken aan de belangen van gezin en samenleving. Dit wordt over het algemeen niet als een bezwaar gevoeld, daar men als gevolg van de geslotenheid naar buiten weinig gelegenheid heeft met andere omstandigheden in aanraking te komen; het behoefde ook geen bezwaar te zijn, omdat in een dergelijke samenleving een andere houding niet op zijn plaats was.

Het uniforme en weinig gedifferentieerde gedragspatroon, alsmede de aan het verleden ontleende en algemeen aanvaarde gedragsregels, dragen niet alleen bij tot het handhaven van een sterk ouderlijk gezag, maar zij zorgen er tevens voor, dat de uitoefening van dit gezag en ook de opvoeding in beginsel niet op grote moeilijkheden stuiten.

Tot zover een beknopt en schematisch overzicht van de voornaamste kenmerken van het traditionele agrarische gezin. In de hier geschetste verschijningsvorm is dit gezinstype weliswaar reeds lang verdwenen, maar er zijn nog altijd belangrijke elementen van aanwezig, ook bij het agrarische gezin in het gebied van onderzoek.

Het agrarische gezin in de moderne tijd

In de loop der jaren is er, aanvankelijk meer geleidelijk, later - vooral na 1950 - echter in een sneller tempo, verandering gekomen in de samenleving in het gebied van onderzoek. De communicatie met de meer stedelijk georiënteerde buitenwereld is aanzienlijk groter geworden en er is een sterkere differentiatie in de structuur en de cultuur van de plattelandssamenleving opgetreden. Het gezin heeft als medium voor cultuuroverdracht sterk aan betekenis ingeboet. Deze ontwikkeling, alsmede de veranderingen in het landbouwbedrijf, hebben het agrarische gezin uiteraard niet onberoerd gelaten.

Steeds meer kinderen vinden een bezigheid buiten het bedrijf en gezin of volgen niet-agrarisch voortgezet onderwijs. Hierdoor komt er niet alleen een wijziging in de samenhang tussen bedrijf en gezin, maar ook in de onderlinge verhoudingen tussen de gezinsleden. Deze zijn niet meer in dezelfde mate afhankelijk van het bedrijf; hun belangen en hun belangstelling liggen veelal elders. Het uiteenvallen van het gezin als arbeidseenheid brengt met zich mee, dat de gezinsleden in verschillende werelden komen te verkeren.

De veranderingen in het agrarische gezin beperken zich niet tot de structurele aspecten. Met de buiten het gezinsbedrijf werkzame of voortgezet onderwijs volgende kinderen dringen nieuwe, vreemde invloeden uit de meer gedifferentieerde en stedelijk georiënteerde samenleving tot het agrarische gezin door. De veranderingen die zich voordoen in de levenswijze van de plattelander kunnen aldus ook invloed uitoefenen op het boerengezin en leiden ook binnen dit gezin tot een differentiëring van het gedragspatroon.

Het een en ander betekent een individualisering van de gezinscultuur en geeft aanleiding tot grotere verschillen van gezin tot gezin. De differentiëring van de plattelandssamenleving zet zich aldus voort in het agrarische gezin. Het gevolg van deze ontwikkeling is een verzwakking van het ouderlijke gezag en een grotere tegenstelling tussen de veelal nog sterk op het traditionele leefpatroon betrokken oudere generatie en de meer onder invloed van de moderne levensstijl komende jongere generatie.

Het gezin fungeert vervolgens niet meer als vrijwel het enige medium voor cultuuroverdracht. Met de sterk verminderde betekenis van de traditie hebben andere instituten in sterke mate de functie van cultuuroverdrager van het gezin overgenomen. De opleiding voor het toekomstige beroep heeft thans merendeels buiten het gezin plaats.

Met deze ontwikkeling gaat gepaard een individualisering en een zelfstandiger worden van de plattelander. Hij is niet meer zo bereid - en is overigens ook niet meer in staat - zich te conformeren aan de opvattingen en de belangen van het gezin en van de samenleving. Hij wil meer gevolg geven aan zijn eigen opvattingen en verlangens, ook wat zijn ontspanning en zijn behoeften in het algemeen betreft. Hij is meer geneigd zijn toekomst in eigen hand te nemen.

Wij menen te mogen aannemen, dat de hier geschetste ontwikkeling zich ook voordoet in de plattelandssamenleving in de gemeente Rucphen. Hier hebben zich de afgelopen jaren grote veranderingen voorgedaan en is de invloed van de buitenwereld op het denken en handelen van de plattelander groter geworden.

Bekijkt men het agrarische gezin in deze gemeente, dan kan niet worden ontkend, dat er nog elementen van het zojuist geschetste traditionele gezinstype aanwezig zijn. Zo kan b.v. worden gewezen op de omstandigheid, dat er over het algemeen geen scheiding tussen de financiën van het bedrijf en van het gezin aanwezig is en verder op de aard van de beloning van de in het bedrijf of huishouden meewerkende kinderen. In het traditionele agrarische gezin was er geen aanleiding een arbeidsloon uit te betalen, ook afgezien van de omstandigheid, dat er minder geld in omloop was. Er kon worden volstaan met het geven van wat zakgeld.

Ook andere kenmerken zijn nog wel aanwezig, maar hier is meestal duidelijk waar te nemen, dat hun betekenis minder wordt. Dit is o.m. het geval bij het meewerken van de gezinsleden in het gezin, bij de gerichtheid van de gezinsleden op het bedrijf, bij het ondergeschikt maken van het gezin aan de belangen van het bedrijf en wellicht ook bij het sterke ouderlijke gezag.

De primaire gerichtheid op het agrarische beroep is bij de jongere generatie doorbroken. Een toenemend aantal gezinsleden bereidt zich voor op een toekomst buiten de landbouw. Uit het voorgaande bleek, dat veel boeren zich reeds bij deze situatie hebben neergelegd. De belangstelling voor en de contacten met de buitenwereld blijven niet beperkt tot de dorpsamenleving, maar strekken zich ook uit tot de wereld daarbuiten. Hierbij zijn, zoals bij de behandeling van de levensstijl bleek, nogal wat verschillen van gezin tot gezin.

Wij menen dan ook te mogen concluderen, dat het agrarische gezin in het gebied van onderzoek duidelijk in een overgangsstadium verkeert. Er is een ontwikkeling gaande van het traditionele gezinstype naar het meer moderne gezin. Naast elkaar komen er in hetzelfde gezin elementen van beide gezinstypen voor. Het ene gezin is bovendien bij dit proces verder gevorderd dan het andere. Op een aantal van de moeilijkheden, waartoe dit proces aanleiding kan geven, zal thans nader worden ingegaan.

Allereerst kan hier worden genoemd het algemeen voorkomend verschijnsel, dat veel ouders in het agrarische milieu moeilijk een houding kunnen vinden ten opzichte van het nieuwe. Zij zijn opgegroeid in een tijd, toen er in veel sterkere mate dan thans kon worden gesproken van een traditionele samenleving en van traditionele gezinsverhoudingen. Het valt voor deze ouders niet mee al het nieuwe dat door de jongere generatie aan opvattingen, gewoonten en dergelijke in het gezin wordt gebracht, op hun waarde te toetsen. Dit te meer, daar zij bij het bepalen van hun houding onvoldoende steun kunnen vinden in de vroegere verhoudingen en veelal ook niet in het voorbeeld van anderen.

Het zal voor veel ouders niet gemakkelijk te accepteren zijn dat, nu de eenheid in opvattingen, belangen en interessen in het boerengezin is doorbroken, de aandacht van de kinderen niet meer primair op het bedrijf is gericht en dat de kinderen, of althans een groot deel van hen, meer belangstelling hebben voor andere zaken.

Doordat de belangen van ouders en kinderen, en ook wel van de kinderen onderling, veel meer uiteenlopen dan vroeger, is er meer kans, dat er een tegenstelling ontstaat tussen de eisen en de belangen van het gezin enerzijds en die van het bedrijf anderzijds. Bij het doen van uitgaven is de oudere generatie geneigd voorrang te verlenen aan het

bedrijf, terwijl de jongere generatie, voor een deel niet meer bij het bedrijf betrokken, de voorkeur geeft aan uitgaven in de consumptieve gezinssfeer. De kans op wrijving wordt nog vergroot, doordat er zowel in het bedrijf als in het gezin een tendentie tot verhoging van de uitgaven aanwezig is. Men denke aan de studie van de kinderen, aan de uitgaven, die voortvloeien uit de veranderde levenswijze en verder aan de financiële middelen, die beschikbaar moeten zijn om het bedrijf aan te passen aan de nieuwe ontwikkelingen in de agrarische produktietechniek.

Moeilijkheden kunnen zich ook voordoen rond de vraag of de niet meer thuis werkende kinderen ook nog in het bedrijf moeten meewerken. Vooral de nog in de sfeer van het traditionele gezinsbedrijf levende boer zal het moeilijk kunnen verwerken, dat de niet meer thuiswerkende zoons niet bereid zijn in het bedrijf mee te werken. Hier kan ook conflictstof liggen voor de thuiswerkende kinderen en de andere kinderen. Dit te meer, daar de buiten het bedrijf en het huishouden werkende kinderen eerder met hun werk klaar zijn en over meer vrije tijd beschikken dan bij de thuis werkzame kinderen veelal het geval is.

De veranderende omstandigheden kunnen de ouders vervolgens voor een aantal lastige problemen plaatsen. Deze kunnen voortvloeien uit meningsverschillen over de hoogte van het zakgeld, over het al dan niet afdragen van het elders verdiende loon - vanzelfsprekend in de sfeer van het traditionele, patriarchale gezin - het hiermee samenhangend betalen van kostgeld, verder over het al dan niet uitbetalen of reserveren van een arbeidsloon voor de thuis werkende kinderen.

Deze vraagstukken hangen nauw samen met fundamentele veranderingen die in het gezin plaatshebben, in het bijzonder met de overgang naar een meer modern gezinstype, waar het zwaartepunt van de gezinsfuncties niet meer ligt op de voorziening in de materiële behoeften en op het verschaffen van zekerheid aan de gezinsleden, m.a.w. op de sociaal-economische functies, maar op de overige functies van het gezin, met name de sociaal-culturele, waaronder vooral de opvoeding en de ontspanning en de sociaal-psychologische functie, het verstevigen van de onderlinge genegenheid. Bij deze overgang is een situatie ontstaan, waarbij de kansen op misverstanden en een verkeerd begripen van de ouders enerzijds en de kinderen anderzijds en wellicht ook bij de kinderen onderling, veel groter is dan in het verleden.

De functieverschuiving en het functieverlies leggen meer het accent op de eigenlijke functies van het gezin en doen deze meer naar voren komen. Deze functies vervulde het gezin vroeger uiteraard ook, maar zij traden toen minder duidelijk naar voren. De economische functie domineerde en de meer wezenlijke functie van het gezin vloeide uit deze economische functie voort, die ook de onderlinge binding tussen de gezinsleden kleur gaf en bepaalde. De veranderingen in het gezin, in het bijzonder de verminderde betekenis van de economische functie, brengen nu met zich mede, dat de opvoeding en de andere meer essentiële functies van het gezin meer op zichzelf komen te staan. De band tussen de gezinsleden en de onderlinge genegenheid komen los te staan van de functie die men in bedrijf en gezin vervult, maar worden meer toegespitst op de persoon. Het een en ander betekent, dat er een andere inhoud moet worden gegeven aan de beleving van de meer essentiële gezinsfuncties. Hier kunnen inderdaad problemen liggen. Men kan zich

afvragen, of deze nieuwe taken wel voldoende tot hun recht komen. Er is wel enige reden om hieraan te twijfelen, te meer daar veel ouders op deze taak eigenlijk onvoldoende zijn voorbereid.

Bovendien is de opvoeding thans veel moeilijker geworden, niet alleen omdat hierbij een verschuiving heeft plaatsgehad van het sociaal-economische aspect naar het sociaal-culturele, maar ook en vooral vanwege de sterke differentiëring van het cultuurpatroon en de omstandigheid, dat de gezinsleden in verschillende "werelden" leven en al deze "werelden" het agrarische gezin beïnvloeden. Het een en ander komt duidelijk tot uiting bij de school- en beroepskeuze van de kinderen. De ouders kunnen hierbij weinig of geen steun aan hun kinderen verlenen. Maar ook wanneer deze kinderen niet-agrarisch voortgezet onderwijs volgen, ondervinden zij soms weinig steun en belangstelling van de zijde van hun ouders.

Tenslotte kan nog worden gewezen op de functie van het gezin als schakel tussen samenleving en individu. In de traditionele samenleving en bij het open gezinstype - het moderne gezin is meer gesloten voor de buitenwereld - leverde deze functie over het algemeen geen probleem op. Het kwam er toen op neer de kinderen datgene te leren en te laten aanvaarden, wat de ouders vroeger hadden geleerd en aanvaard. Nu is dit anders; er is een breuk in de ontwikkeling, de continuïteit is verdwenen. Dit heeft tot gevolg, dat het gezin de functie van schakel tussen individu en samenleving minder goed kan vervullen en wel des te minder, naarmate de ouders meer leven in de sfeer van het traditionele gezin, en naarmate er meer en snellere veranderingen in de plattelandssamenleving plaatshebben.

S a m e n v a t t i n g

In een onderzoek naar de samenhang tussen het technisch-economisch handelen en een aantal sociale factoren kan het gezin uiteraard niet buiten beschouwing blijven. Dit te meer niet, daar er in het gebied van onderzoek een nauwe samenhang bestaat tussen gezin en bedrijf. In het kader van dit onderzoek was het echter niet mogelijk diepgaand op de situatie in het agrarische gezin in de gemeente Rucphen in te gaan. Het onderzoek leverde echter voldoende aanknopingspunten op voor een beschouwing over een aantal belangrijke aspecten van de samenhang tussen gezin en bedrijf.

Er bestaat inderdaad nog een nauwe samenhang tussen gezin en bedrijf. Ruim 10% van het arbeidsaanbod wordt geleverd door de boerin. Zij werkt niet alleen mee in het bedrijf, maar zij heeft ook een belangrijk aandeel in de bedrijfsbeslissingen. De thuis medewerkende dochters nemen bijna 10% van het arbeidsaanbod voor hun rekening.

Op ongeveer 30% van de bedrijven werkten een of meer zoons mee; zij vormden 20% van het arbeidsaanbod. Zij worden dikwijls nauw bij het nemen van beslissingen over het bedrijf betrokken. Vele zijn ook op de hoogte van de financiële positie van het bedrijf.

Uit de situatie bij de boerenzoons blijkt echter ook, dat er verandering komt in de verhouding tussen bedrijf en gezin. Een toenemend aantal boerenzoons is niet meer bij het bedrijf betrokken en heeft een beroep of bezigheid buiten de landbouw. Veel van deze boerenzoons zijn echter pas tot een niet-agrarisch beroep overgegaan, toen bleek, dat er voor hen geen mogelijkheid bestond zelfstandig boer of tuinder te worden. Ten tijde van het onderzoek bleek het aantal kandidaat-opvolgers nog groter te zijn dan het aantal vrijkomende bedrijven. Inmiddels kan hierin meer wijziging zijn gekomen. Dit neemt niet weg, dat de wijze waarop de beroepskeuze van de boerenzoons en hun afvloeiing uit de landbouw plaatsheeft nog veel te wensen overlaat. Dit geldt in het bijzonder ten aanzien van de voorbereiding op een niet-agrarisch beroep.

Bij de afvloeiing uit de landbouw van de boerenzoons is er nog een ander belangrijk aspect in het geding, nl. de verhoudingen tussen de gezinsleden onderling en de mogelijkheden, dat invloeden van buiten het agrarische milieu het gezin binnendringen, hetgeen mede zal bijdragen tot een sterkere communicatie met de buitenwereld en voor zaken buiten het bedrijf. Het een en ander geldt ook voor de dochters die in andere beroepen buiten het gezin werkzaam zijn.

Voor het in verband brengen van de communicatie met de buitenwereld met een aantal kenmerken van de bedrijfshoofden is een z.g. schaal voor de levensstijl ontworpen. Boeren met een moderne levensstijl blijken vooral te worden gevonden onder de boeren wier bedrijf groter is dan 10 ha en onder degenen, die landbouwonderwijs hebben gevolgd. De levensstijl vertoont echter weinig verband met het niveau van de bedrijfsvoering. Let men alleen op het toepassen van nieuwe landbouwmethoden, dan is de levensstijl van meer betekenis, namelijk alleen niet bij de grote boeren en de boeren zonder landbouwonderwijs.

Er zijn voldoende aanwijzingen, ook in het beschikbare materiaal - men denke aan de kinderen met een beroep of bezigheid buiten het bedrijf en het gezin en aan de verschillen in de levensstijl -, dat het boerengezin in de gemeente Rucphen zich in een overgangsfase bevindt van een traditioneel, agrarisch gezinstype naar een meer modern gezinstype. Dit betekent, dat er verandering, alsmede een differentiëring komt in de primair op het bedrijf gerichte belangstelling en in de onderlinge verhoudingen van de gezinsleden. Het gezin vormt niet meer de hechte sociaal-economische eenheid van vroeger, toen een groter deel van het gezin was aangewezen op het bedrijf als basis van zijn bestaan. Het gezin komt meer open te staan voor invloeden van buiten. De veranderingen, die zich voordoen in de levenswijze en in de houding van de plattelander, kunnen aldus ook invloed uitoefenen op het boerengezin en leiden ook binnen dit gezin tot een differentiëring van het gedragspatroon.

De omstandigheid, dat het agrarische gezin in de gemeente Rucphen zich in een overgangsstadium bevindt, betekent dat naast elkaar in het gezin elementen van het oude en elementen van het nieuwe gezinstype voorkomen. Dit vormt een bron van moeilijkheden, wrijving en misver-

standen in het agrarische gezin, welke niet alleen de verhoudingen in het gezin kunnen vertroebelen, maar die ook een negatieve invloed op het bedrijf kunnen uitoefenen. Een probleem is ook gelegen in de verschuiving van de gezinsfuncties, nl. van de economische functies, naar de meer essentiële functies van het gezin, nl. de opvoeding, de ontspanning en de versteviging van de onderlinge genegenheid.

HOOFDSTUK V

DE AGRARISCHE SAMENLEVING

In het kader van dit onderzoek vormt de structuur, alsmede het functioneren van de agrarische samenleving een zeer belangrijk onderwerp. Het gedrag van de agrarische bevolking en daarmee ook de bedrijfsvoering, wordt immers in sterke mate beïnvloed door de relaties, die men onderhoudt en door de positie, die men in de samenleving inneemt.

Een enigszins volledige beschrijving van deze samenleving is echter niet mogelijk. Wij zullen ons dienen te beperken tot de meest karakteristieke kenmerken en tot die aspecten ten aanzien waarvan het onderzoek aanknopingspunten heeft opgeleverd.

In het hoofdstuk over de agrarische samenleving zullen nu de volgende onderwerpen aan de orde worden gesteld. In de eerste paragraaf zal worden ingegaan op de groepsverhoudingen binnen de agrarische samenleving, in het bijzonder op de houding van de kleine boeren ten opzichte van de grote boeren. De tweede paragraaf gaat over de informele contacten, dus de onderlinge contacten van boeren en tuinders buiten verenigingsverband. In de derde paragraaf volgt een behandeling van de deelneming aan het verenigingsleven, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen de deelneming aan het agrarische en aan het niet-agrarische verenigingsleven. In deze paragraaf wordt dus ingegaan op de formele relaties.

Als gevolg van de in het eerste hoofdstuk beschreven economische en sociale structuurveranderingen in de gemeente Rucphen wordt de agrarische bevolking steeds meer geconfronteerd met niet-agrarische bevolkingsgroepen, waarvan de arbeiders het grootste deel uitmaken. Vandaar dat in de vierde paragraaf aandacht wordt besteed aan de houding van de boeren ten opzichte van de industrie en van de industriearbeider.

§ 1. De groepsverhoudingen binnen de agrarische samenleving

Voor een goed begrip van de huidige groepsverhoudingen in de agrarische samenleving in de gemeente Rucphen is het wenselijk een inzicht te hebben in de samenstelling van de agrarische bevolking aan het begin van deze eeuw en in de ontwikkeling, die sindsdien ten aanzien van deze samenstelling heeft plaatsgehad. Er is, wat de opbouw van de agrarische samenleving betreft, in de afgelopen halve eeuw zeer veel veranderd, maar het is desalniettemin zeer waarschijnlijk dat de in die tijd gegroeide verhoudingen tussen de diverse groepen in de agrarische samenleving momenteel nog niet geheel verdwenen zijn.

De agrarische samenleving bestond omstreeks de eeuwwisseling, zoals in hoofdstuk I werd uiteengezet, uit een kleine bovenlaag van gezeten, grotere boeren en een grote groep kleine boeren, boeren-arbeiders en

dagloners. De grote boeren hadden de leiding van de samenleving in handen; de kleine boeren en de andere groepen waren in diverse opzichten afhankelijk van de grotere boeren. Door de uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond, de intensivering van het landbouwbedrijf en de opkomst en uitgroei van het agrarische verenigings- en coöperatiewezen is er in dit samenlevingspatroon een grondige verandering gekomen, zij het dan ook, dat de macht en de leiding in de samenleving, zowel wat het bestuur van de gemeente als wat het agrarische verenigingsleven betreft, nog lang in handen van de gezeten boeren hebben berust. In hoeverre hun invloed thans nog aanwezig is, is moeilijk vast te stellen, maar geheel verdwenen lijkt die niet.

De opmerkingen die thans over de verhoudingen in de agrarische samenleving worden gemaakt, dient men dan ook te zien tegen de achtergrond van deze machtsverhoudingen. Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat de verschillen in de recente historische ontwikkeling in de dorpen ook hebben geleid tot verschillen in de sociale verhoudingen, in het bijzonder ten aanzien van de situatie in Schijf en Zegge enerzijds en in Rucphen en Sprundel anderzijds.

In Schijf, waar in het verleden geen sprake was van een verdeling van de agrarische bevolking in grote gezeten boeren enerzijds en kleine boeren en dagloners anderzijds, is van tegenstelling en partijvorming binnen de agrarische samenleving waarschijnlijk nauwelijks sprake. Ernstige tegenstellingen en conflictsituaties konden tijdens het onderzoek dan ook niet worden ontdekt. In de boerenbond zou van oppositie niets te bespeuren zijn en de standverschillen zijn weinig geprononceerd. Het verband tussen de structuur van de agrarische samenleving omstreeks de eeuwwisseling en de huidige groepsverhoudingen staat uiteraard niet zonder meer vast, maar kan toch wel aanwezig worden geacht.

In Zegge zouden de tegenstellingen binnen de agrarische samenleving niet geheel afwezig zijn; zij treden in ieder geval weinig naar buiten en zijn waarschijnlijk niet van ernstige aard. In hoeverre het ontbreken van tegenstellingen in het verleden hierbij een rol speelt kon niet worden vastgesteld. Voor zover kon worden nagegaan waren er een halve eeuw geleden meer grotere boeren dan nu, maar was het aantal kleine boeren e.d. relatief gering. Hierbij dient ook rekening te worden gehouden met de geringe omvang van het dorp Zegge.

In de beide andere dorpen, met name Rucphen en Sprundel, liggen de verhoudingen enigszins anders. Vooral in deze beide dorpen was omstreeks de eeuwwisseling sprake van de aan het begin van deze paragraaf gesignaleerde opbouw van de agrarische samenleving in een klein aantal grotere boeren en een grote groep kleine boeren en agrarische arbeiders. De overheersende positie van de grotere boeren heeft naar alle waarschijnlijkheid bij de kleinere geleid tot gevoelens van wantrouwen ten opzichte van de grotere boeren. Ondanks de economische emancipatie van de kleine boeren bleef de leiding van de agrarische samenleving berusten bij de gezeten boeren en bleven er sterk geprononceerde standverschillen aanwezig. Bovendien hebben zich in beide dorpen, maar vooral in Sprundel, in het recente verleden enkele gebeurtenissen voorgedaan, welke hebben bijgedragen tot het ontstaan of wel voortbestaan van tegenstellingen in de agrarische samenleving.

In Rucphen is in beginsel de tegenstelling tussen de grote en kleine boeren wat geprononceerder kunnen blijven bestaan, mede omdat de kleine boeren in dit dorp in mindere mate dan in Sprundel in de gelegenheid zijn geweest hun bedrijven met ontginningsgrond te vergroten. De opheffing van het zelfstandige pakhuis van de boerenbond in Rucphen in de jaren vijftig heeft de tegenstelling tussen de kleine en grotere boeren, in het bijzonder de achterdocht van de kleine boeren, nog enigszins versterkt. De kleine boeren zagen hun belangen door, wat zij noemden, het drijven van de grotere boeren benadeeld. Intussen zijn de gemoederen weer gekalmeerd, maar het is nog niet zeker of de nadelige gevolgen van de opheffing voor de groepsverhoudingen reeds geheel verdwenen zijn. Tenslotte kan in dit verband nog worden opgemerkt, dat er in Rucphen twee tuinbouwverenigingen aanwezig zijn, hetgeen erop zou kunnen wijzen, dat er nog andere tegenstellingen zijn dan die tussen kleine en grote boeren.

In Sprundel zijn zelfs verschillende scheidingslijnen aan te wijzen. Zo kan er vanouds een scheidingslijn worden getrokken tussen de boeren, die hun bedrijfsbehoeften overwegend kopen bij het pakhuis van de boerenbond en de boeren, die hetgeen zij voor hun bedrijf nodig hebben overwegend van de particuliere handel betrekken. Deze laatste groep wordt op diverse manieren aangeduid, zoals de "anti-groep", de "anti-boerenbonders", de "neutrale boeren" en de "vrije boeren" - niet te verwarren met de boeren, die lid zijn van de Vereniging voor Bedrijfsvrijheid in de Landbouw. Vroeger vond men deze boeren voornamelijk onder de niet-leden van de boerenbond. Tegenwoordig zijn veel boeren uit de genoemde groep vooral vanwege de materiële voordelen - bijvoorbeeld vermindering van de heffing van het Landbouwschap en goedkope ziekteverzekering - lid van de boerenbond geworden. Zij behoren dan tot de groep "slappe boerenbonders".

Een andere scheidingslijn zou samenhangen met de omstandigheid dat de van oudsher leidinggevende boeren een belangrijk deel van de leiding in de agrarische samenleving zouden hebben moeten afstaan aan enkele van elders - voornamelijk uit de naaste omgeving - afkomstige boeren. Dat dit kon gebeuren was waarschijnlijk een gevolg van reeds bestaande meningsverschillen in de vroeger leidinggevende groep. Bij deze meningsverschillen zouden moeilijkheden rondom het pakhuis van de boerenbond in de jaren na 1945 een belangrijke rol hebben gespeeld. Tegenstellingen kwamen ook tot uiting bij de opheffing van de zuivelfabriek een aantal jaren geleden. De noodzakelijke modernisering zou volgens de voorstanders van de opheffing - en van de aansluiting bij de zuivelfabriek in Roosendaal - hoge kosten meebrengen, zodat bij de relatief geringe omzet geen rendabele produktie zou kunnen worden bereikt. Onder de autochtone gezeten boeren, maar vooral onder de kleine boeren en de zogenaamde "anti-groep" vond men echter veel tegenstanders van de opheffing. Omdat veel boeren - onder het motto: "Wij komen er toch niet aan te pas" - niet aan de stemming deelnamen en omdat het stemrecht gekoppeld was aan het aantal koeien, kon de liquidatie van de zuivelfabriek doorgang vinden.

Deze gang van zaken schijnt vooral onder de kleine boeren maar ook

bij anderen veel kwaad bloed te hebben gezet. Er mag dan ook worden aangenomen dat het een en ander het reeds aanwezige wantrouwen van de kleine boeren ten opzichte van de grotere boeren niet heeft verminderd. Inmiddels zullen de door deze affaire ontstane en verscherpte tegenstellingen wel weer zijn afgezwakt, maar geheel verdwenen zullen zij nog wel niet zijn.

Dat er in Sprundel in meer opzichten sprake is van tegenstellingen in de agrarische samenleving, kan vervolgens ook worden afgeleid uit de aanwezigheid van twee tuinbouwverenigingen, twee veeverzekeringen en twee paardenverzekeringen. Tenslotte kan nog worden opgemerkt, dat bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1958 er ook in 1962 verschillende boerengroeperingen optraden.

Uit dit globale overzicht over de groepsverhoudingen in de agrarische samenleving in de gemeente Rucphen blijkt wel dat er, vooral in de dorpen Rucphen en Sprundel, een historisch gegroeide scheidingslijn of tegenstelling tussen kleine en grote boeren aanwezig is. Men mag dan ook veronderstellen, dat veel kleine boeren door een negatieve of wel ongunstige houding ten opzichte van de grotere boeren worden gekenmerkt.

Om deze houding in verband te kunnen brengen met een aantal andere kenmerken van de kleine boeren is een zogenaamde houdingsschaal geconstrueerd. Aan de boeren met een bedrijf kleiner dan 10 ha werden een aantal positieve en negatieve uitspraken over de grotere boeren (> 15 ha) voorgelegd. De kleine boeren werd gevraagd of zij het met deze uitspraken eens of oneens waren. Aan de hand van hun antwoorden kon aan de kleine boeren een zogenaamde score voor hun houding ten opzichte van de grote boeren worden toegekend. Naarmate hun houding ten opzichte van de grotere boeren gunstiger was, kregen zij een hogere score op de schaal 1).

Aan de hand van de verkregen scores zijn de kleine boeren in twee groepen verdeeld: de kleine boeren met een score 1 tot en met 3 - beneden de gemiddelde score van 4,0 - en de kleine boeren met een score van 4 tot 10. De boeren uit de eerste groep noemen wij kleine boeren met een relatief meer negatieve houding ten opzichte van de grote boeren, die uit de andere groep boeren met een relatief meer positieve houding. De eerstgenoemde categorie telt 53% van de kleine boeren, de laatstgenoemde 47%.

Wij zullen nu trachten na te gaan door welke kenmerken de kleine boeren, die een meer negatieve houding of een relatief meer positieve houding ten opzichte van de grote boeren aan de dag leggen, zich nog meer van hun collega's onderscheiden, m.a.w. welke factoren van invloed kunnen zijn op de houding van de kleine boeren. Daartoe zal achtereenvolgens de samenhang met het woondorp, de bedrijfsgrootte, de leeftijd, het landbouwonderwijs en het ondernemersschap worden onderzocht.

1) Zie voor een nadere toelichting de bijlage.

Tabel 56

DE HOUDING VAN DE KLEINE BOEREN T.O.V. DE GROTE BOEREN NAAR WOONDORP

	Aantal bedrijfs- hoofden met bedrijven < 10ha	Perc. boeren met		Gem. score
		meer nega- tieve	meer positieve	
		houding t.o.v. grote boeren		
Rucphen	23	48	52	4,1
Sprundel	48	56	44	3,7
Schijf	26	42	58	4,5
Zegge	14	71	29	3,8
Totaal	111	53	47	4,0

Verschillen tussen de dorpen niet sign.

Laten wij Zegge buiten beschouwing - het aantal kleine boeren in de steekproef is hier te gering -, dan wijzen de cijfers erop, hetgeen na het voorgaande te verwachten was, dat er in Rucphen en Sprundel relatief meer kleine boeren met een negatieve houding ten opzichte van de grote boeren aanwezig zijn dan in Schijf. De verschillen tussen de dorpen zijn echter niet significant.

Het is vervolgens zinvol een onderscheid te maken tussen de boeren met een bedrijf kleiner dan 5 ha en de boeren met een bedrijf groter dan 5 ha. Tabel 57 geeft een beeld van dit verschil.

Tabel 57

DE HOUDING VAN DE KLEINE BOEREN TEN OPZICHTE VAN DE GROTE BOEREN NAAR
BEDRIJFSGROOTTE

	Aantal bedrijfs- hoofden < 10 ha	Perc. boeren met een		Gem. score
		meer negatieve	meer positieve	
		houding t.o.v. grote boeren		
1- 5 ha	46	65	35	3,7
5-10 ha	65	45	55	4,2
Totaal	111	53	47	4,0

Er blijkt een significant verschil te bestaan tussen de beide onderscheiden groepen kleine boeren. De bedrijfshoofden in de grootste-klasse 5-10 ha hebben een gunstiger houding ten opzichte van de grote boeren dan de bedrijfshoofden met een bedrijf kleiner dan 5 ha.

Uit hetgeen in deze paragraaf over de groepsverhoudingen in de agrarische samenleving werd gezegd, mag worden opgemaakt dat diverse verschijnselen en gebeurtenissen in het verleden van invloed zijn geweest op de houding van de kleine boeren ten opzichte van de grote boeren. In tabel 72 is daarom verband gelegd tussen de leeftijd van de kleine boeren en hun houding ten opzichte van de grote boeren.

Tabel 58

DE HOUDING VAN DE KLEINE BOEREN NAAR LEEFTIJD

Leeftijd	Aantal bedrijfs- hoofden met bedrijf < 10 ha	Perc. boeren met een		Gem. score
		meer negatieve houding t.o.v. de grote boeren	meer positieve	
<40 jaar	39	54	46	3,7
40-55 jaar	38	39	61	4,6
≥55 jaar	34	68	32	3,8
Totaal	111	53	47	4,0

Verschillen tussen leeftijdsklassen niet sign. ($0,05 < P < 0,10$)
< 55 jaar en \geq 55 jaar wel sign.

De leeftijd blijkt inderdaad, zij het niet in het algemeen, van invloed te zijn op de houding van de kleine boeren. De kleine boeren van 55 jaar en ouder zijn negatiever ingesteld ten opzichte van de grote boeren dan de boeren jonger dan 55 jaar. Het verschil tussen de leeftijdsklassen jonger dan 40 jaar en 40-55 jaar blijkt niet significant te zijn.

De factoren landbouwonderwijs en ondernemersschap blijken geen van beide van betekenis te zijn voor de houding van de kleine boeren ten opzichte van de grote boeren. Er is in dit opzicht vrijwel geen verschil tussen de kleine boeren met en de kleine boeren zonder landbouwonderwijs. Bij het ondernemersschap is er een iets groter verschil, maar aan dit verschil kan geen betekenis worden toegekend.

Resumerend kan nu worden gezegd, dat vooral die kleine boeren worden gekenmerkt door een negatieve houding ten opzichte van de grote boeren, welke:

- a. een bedrijf hebben kleiner dan 5 ha;
- b. 55 jaar of ouder zijn.

De samenhang met de bedrijfsvoering

Vervolgens kunnen wij ons afvragen of het niveau van de bedrijfsvoering bij de kleine boeren afhankelijk is van hun houding ten opzichte van de grote boeren. Het antwoord op deze vraag is te vinden in tabel 74 waar de houding van de kleine boeren in verband is gebracht met het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden en met de beoordeling van de bedrijfsvoering door de deskundigen.

Noch het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden, noch de beoordeling van de bedrijfsvoering blijkt duidelijk samen te hangen met de houding van de kleine boeren ten opzichte van de grote boeren. Deze houding schijnt derhalve van geen betekenis voor het niveau van de bedrijfsvoering bij de kleine boeren.

Daar het echter niet uitgesloten is, dat door het samenspel van verschillende factoren de invloed van de houding op de bedrijfsvoering niet

tot uiting kan komen, hebben wij het eventuele verband van de houding met het niveau van de bedrijfsvoering nader geanalyseerd.

Hieruit blijkt, dat ook na uitschakeling van de factoren bedrijfs-grootte, leeftijd en landbouwonderwijs, noch bij het toepassen van aan-bevolen landbouwmethoden, noch bij de beoordeling van de bedrijfsvoe-ring, een significant verschil tussen de kleine boeren met een uitgesproken negatieve, en de kleine boeren met een minder negatieve houding kon worden geconstateerd. Ook na een nadere analyse naar bedrijfsgroot-te, leeftijd en landbouwonderwijs kan dus geen positief verband tussen de houding van de kleine boeren en hun bedrijfsvoering worden aangetoond.

Bezien wij het verband echter afzonderlijk naar boeren met een laag en met een hoog niveau van ondernemersschap, dan ligt de zaak enigszins anders.

Tabel 59

HET NIVEAU VAN DE BEDRIJFSVOERING VAN DE KLEINE BOEREN NAAR HOUDING EN ONDERNEMERSCHAP

Onder-nemers-schap	Houding	Perc. boeren met veel moderne land-bouwmethoden	Gem. aantal methoden	Perc. boeren met gunstige beoordeling	Gem. oordeel
Laag	meer negatief	13	5,00	17	2,21
niveau	meer positief	42	5,89	74	2,65
Hoog	meer negatief	67	7,78	68	3,78
niveau	meer positief	68	7,75	68	4,20

Adoptie: laag niveau:niet sign. (0,05 < P < 0,10)
 hoog niveau:niet sign.
 Oordeel: laag niveau:niet sign.
 hoog niveau:niet sign.

Bij de kleine boeren met een hoog niveau van ondernemersschap is er geen verschil wat het niveau van de bedrijfsvoering betreft tussen de kleine boeren met een uitgesproken en de kleine boeren met een minder negatieve houding ten opzichte van de grote boeren.

Bij de kleine boeren met een laag niveau van ondernemerskwalitei-ten blijkt de bedrijfsvoering wel enigszins afhankelijk te zijn van de houding van de kleine boeren. Als enige uitzondering moet dit echter aan het toeval worden toegeschreven.

Samenvattend kunnen wij dus concluderen dat de houding van de kleine boeren ten opzichte van de grote boeren geen betekenis heeft voor het niveau van bedrijfsvoering.

§ 2. D e i n f o r m e l e r e l a t i e s

In de vorige paragraaf werden, met het in het eerste hoofdstuk ge-gevevenglobale overzicht van de opbouw van de agrarische samenleving als uitgangspunt, enkele aspecten van de verhoudingen tussen de belang-rijkste groeperingen in de agrarische samenleving behandeld. In deze

paragraaf zal op een ander aspect van de agrarische samenleving worden ingegaan, nl. de informele relaties tussen de bedrijfshoofden onderling.

Hiermee worden die relaties bedoeld, die als het ware vanzelf en spontaan ontstaan en niet het gevolg zijn van een uitdrukkelijke regeling. De informele contacten staan los van en vloeien niet direct voort uit de omstandigheid dat men lid is van een of andere vereniging.

Met de formele relaties, met name de deelneming aan het verenigingsleven, zullen wij ons in de volgende paragraaf bezighouden.

In een samenleving vormen zich bepaalde relatiepatronen en ontstaan er, naar omvang en interne samenhang uiteenlopende groepen, waarbinnen een groot deel van de onderlinge contacten, bezoeken en gesprekken zich afspelen. Deze groepen bestaan dus uit personen, die meer contacten onderhouden met hun "medeleden" dan met personen buiten de groep. De agrarische samenleving in de gemeente Rucphen vormt in dit opzicht geen uitzondering. Dergelijke verdichtingen in de onderlinge relaties kunnen b.v. goed worden geconstateerd bij vergaderingen en excursies, waar meestal steeds dezelfde personen in elkaars gezelschap worden aangetroffen. De agrarische samenleving in de gemeente Rucphen valt in een aantal subgroepen uiteen. Om misverstand te voorkomen zij hier opgemerkt, dat met deze groepen niet zijn bedoeld de in de vorige paragraaf genoemde groeperingen als kleine en grote boeren, "vrije boeren" e.d. Bedrijfs-grootte en regionale herkomst kunnen, zoals wij nog zullen zien, de onderlinge contacten wel beïnvloeden, maar daarmee is nog niet gezegd dat bijvoorbeeld alle kleine boeren met elkaar omgaan en dat geen kleine boeren contact zouden kunnen hebben met grote boeren. Binnen de groep van de kleine boeren zullen naar alle waarschijnlijkheid verschillende informele groepen en relatiepatronen aanwezig zijn.

Men neme het uiteenvallen in subgroepen overigens niet al te letterlijk. Van een strikte scheiding tussen de informele groepen is uiteraard geen sprake. Men onderhoudt niet alleen relaties binnen de eigen groep, maar ook, zij het natuurlijk in mindere mate, met personen daarbuiten. Iedereen heeft wel eens contact met een ander buiten de eigen informele groep. Van een sociaal isolerement van bepaalde boeren is - behoudens wellicht een enkele uitzondering - geen sprake. Wel kunnen er boeren zijn, die moeilijk in een bepaald net van informele relaties zijn onder te brengen.

In deze paragraaf zal nu worden getracht een indruk te krijgen van het voorkomen van de informele relatiepatronen. Hierbij zij er uitdrukkelijk op gewezen, dat het niet mogelijk is een concrete, volledige beschrijving te geven van de in de agrarische samenleving in het gebied van onderzoek aanwezige informele groeperingen. Daarvoor zou een moeilijk uit te voeren diepgaand onderzoek moeten worden ingesteld. Een dergelijk deelonderzoek was in de opzet van het onderhavige onderzoek niet uitvoerbaar.

Er is echter wel getracht een indruk te krijgen van enkele aspecten van de informele relaties, met name de vraag welke boeren vooral met elkaar omgaan. Hierbij is het in beginsel mogelijk na te gaan in hoeverre bedrijfshoofden met dezelfde kenmerken met elkaar omgaan om aldus te weten te komen, welke factoren vooral van invloed zijn op het

onderhouden van informele relaties. Wij beperken ons hier echter tot een bestudering van de betekenis van de buurt en de bedrijfsgrootte voor de informele relaties. Verder leek het ons ook van belang een indruk te krijgen van de contacten tussen de boeren met een goede bedrijfsvoering en de boeren met een laag niveau van bedrijfsvoering.

De informele relaties zijn gemeten met behulp van de antwoorden op de onderstaande vragen. Tevens is het percentage van de bedrijfs-
hoofden vermeld, welke bij de betrokken vraag namen hebben genoemd.

Met welke boeren hier in de omgeving vindt U het vooral
nuttig eens over dingen van Uw bedrijf te spreken? 47%

Als het druk is in Uw bedrijf krijgt U waarschijnlijk
weleens hulp van andere boeren hier in de buurt of in
de omgeving.

Van welke boeren krijgt U die hulp meestal? 48%

U leent misschien ook weleens een werktuig van een
andere boer. Van wie leent U dat werktuig meestal? 45%

U gaat waarschijnlijk ook weleens een avondje kaarten
met andere boeren. Met welke boeren kaart U dan meestal? 25%

U kent natuurlijk wel alle boeren hier in het dorp en in
de omgeving. Maar wie beschouwt U nu als Uw beste vrienden? 34%

Wij zijn ons er bewust van, dat aldus slechts een globaal en on-
volledig beeld van de informele relaties kan worden verkregen. Daar
hier met een steekproef is gewerkt, kunnen zich onder de niet-genoem-
den potentiële genoemden bevinden. Ook hebben niet alle boeren in de
steekproef op vorenstaande vragen geantwoord. Er zijn bovendien nog
vele andere vormen van informele contacten denkbaar dan de hier ge-
noemde. Wij menen echter te mogen aannemen, dat de boeren, die bij
het praten over bedrijfszaken, bij het lenen van werktuigen, het vra-
gen van hulp, bij het kaarten en bij het onderhouden van vriendschaps-
relaties een voorkeur voor bepaalde collega's aan de dag leggen, met
deze collega's meer informele relaties onderhouden dan met andere col-
lega's. Verder gaan wij ervan uit, dat de in feite genoemde bedrijfs-
hoofden representatief zijn voor allen, die genoemd zouden zijn, wan-
neer alle boeren bij het onderzoek betrokken waren geweest.

Met betrekking tot het noemen van "beste vrienden" kan nog het
volgende worden opgemerkt. Uit de uitlatingen van veel boeren bij de
desbetreffende vraag bleek, dat veel boeren het hebben van beste
vrienden als iets vreemds beschouwden. Zij hielden er geen beste
vrienden op na. Voor hen was iedereen gelijk. Uitlatingen als de vol-
gende zijn hier wel typerend:

"Ik hou er geen lieve vriendjes op na".

"Iedereen is me even lief".

"Vandaag komen wij hier, morgen daar".

"Ze zijn me allemaal eender".

"Ik ben met iedereen goed bevriend".

Deze uitspraken zouden erop kunnen wijzen, dat in een agrarische
samenleving, zoals die in het gebied van onderzoek voorkomt, uitge-
sproken vriendenrelaties nog weinig te betekenen hebben. Het hebben
van vrienden, van kennissen is in de oude traditionele agrarische samen-

leving een onbekend verschijnsel. Hieruit blijkt, dat niet alleen in het agrarische gezin, maar ook in de samenleving nog elementen uit de oude traditionele samenleving aanwezig zijn. In deze samenleving gaat iedereen met iedereen om. Het onderhouden van specifieke vriendschapsrelaties, het hebben van kennissen, hetgeen dus een selectie inhoudt, is veel meer een kenmerk van de moderne samenleving.

Achtereenvolgens zullen nu de betekenis van de buurt, de bedrijfs-grootte en het niveau van de bedrijfsvoering voor de informele relaties worden nagegaan.

De buurt

Om een indruk te krijgen van de betekenis van de buurt voor het informele relatiepatroon werden de contacten welke betrekking hebben op het lenen van werktuigen, het krijgen van hulp van andere boeren, het kaarten met andere boeren en de vriendenrelaties, op een kaart van de gemeente Rucphen uitgezet. Deze (niet bij het rapport gevoegde) kaart geeft ruimtelijk een indruk van de onderlinge contacten tussen de bedrijfshoofden.

Bij de contacten die samenhangen met het lenen van werktuigen en het krijgen van hulp, is de buurt nog van grote betekenis. Dit blijkt duidelijk in Zegge, waar twee buurten aan te wijzen zijn, waar de boeren die bij het onderzoek werden betrokken, geen werktuigen lenen en geen hulp krijgen van boeren buiten de buurt. Evenmin lenen zij werktuigen of verlenen zij hulp aan bedrijfshoofden buiten de buurt. In Sprundel zijn er twee, wat grotere, buurten aan te wijzen waar het lenen van werktuigen en het verkrijgen van hulp vrijwel geheel binnen de buurt geschiedt.

Toch worden er ook veel werktuigen geleend en wordt er hulp verkregen buiten de buurt, waarbij kan worden opgemerkt, dat het krijgen van hulp over een grotere afstand plaatsheeft dan het lenen van werktuigen. Dit neemt niet weg dat het krijgen en verlenen van hulp nog altijd overwegend het karakter van burenhulp heeft. De hier bedoelde contacten overschrijden echter zelden de dorpsgrenzen. Zo zijn er, bij de boeren in de steekproef, geen contacten tussen Sprundel en Rucphen en tussen Rucphen en Zegge. De contacten tussen Rucphen en Schijf en tussen Sprundel en Schijf beperken zich tot enkele gevallen.

Bij het kaarten met andere boeren en bij het noemen van "beste vrienden" is de betekenis van de buurt aanmerkelijk minder, zij het met uitzondering van Zegge, waar de hier bedoelde contacten zich nog voor een belangrijk deel binnen de eigen buurt afspelen. Bij de beide in het voorgaande genoemde buurten in Sprundel is het aantal relaties met personen buiten de buurt nu veel groter. Toch is de buurt hier nog van betekenis, vooral in Sprundel en in buurten met een dichte bebouwing.

Er zijn bij het kaarten en bij de vriendenrelaties niet alleen meer contacten met personen buiten de eigen buurt, maar de contacten hebben ook over een grotere afstand dan bij het lenen van werktuigen en bij het verlenen van hulp plaats. Dit komt vooral in Sprundel duidelijk naar voren. Het is mogelijk aan de hand van de gegevens uit de

steekproef verschillen te constateren tussen het kaarten en het noemen van "beste vrienden". Ook het aantal contacten tussen Rucphen en Schijf en tussen Sprundel en Schijf is groter dan bij het lenen van werktuigen en het krijgen van hulp. Tussen Zegge en Rucphen en tussen Rucphen en Sprundel worden echter ook hier geen contacten vermeld.

De bedrijfsgrootte

Om een indruk te krijgen van de betekenis van de bedrijfsgrootte voor de informele relaties zal als volgt te werk worden gegaan. Eerst zal een direct verband worden gelegd tussen de bedrijfsgrootte van de noemer en de bedrijfsgrootte van het bedrijfshoofd, dat genoemd wordt en vervolgens zullen de noemers, wat de bedrijfsgrootte betreft, worden vergeleken met de genoemde bedrijfshoofden. De eerste benadering geeft antwoord op de vraag of b.v. kleine boeren meer kleine dan grote boeren noemen. De tweede benadering zegt iets over verschillen in bedrijfsgrootte tussen noemers en genoemden.

Tabel 60

DE BEDRIJFSGROOTTE EN DE INFORMELE RELATIES

	Noemers	Genoemden			totaal
		< 10 ha	≥ 10 ha	beide	
		in procenten			
Praten over bedrijfszaken	< 10 ha	57	27	16	37
	≥ 10 ha	32	63	5	19
Krijgen van hulp	< 10 ha	63	31	6	35
	≥ 10 ha	25	70	5	20
Lenen van werktuigen	< 10 ha	43	55	2	40
	≥ 10 ha	44	56	-	9
Kaarten	< 10 ha	59	24	17	17
	≥ 10 ha	21	58	21	14
"Beste vrienden"	< 10 ha	68	20	12	25
	≥ 10 ha	22	56	22	9

Kolom "beide" niet in berekening betrokken.
 "Werktuigen": niet sign.

De kleine boeren noemen bij het praten over bedrijfszaken, bij het krijgen van hulp, bij het kaarten en bij het aanwijzen van "beste vrienden" significant meer kleine boeren dan grote boeren dat doen. Grote boeren noemen significant meer grote boeren dan kleine boeren dat doen. Bij het lenen van werktuigen kan een dergelijk significant verband niet worden aangetoond. Dit ligt voor de hand, omdat de grote boeren meer werktuigen en machines hebben dan de kleine boeren.

Bij de vergelijking van de noemers en de genoemden blijkt alleen bij het lenen van werktuigen een significant verschil aanwezig te zijn.

Tabel 61

DE BEDRIJFSGROOTTE VAN DE "NOEMERS" EN "GENOEMDEN" BIJ HET LENEN VAN WERKTUIGEN

	< 10 ha	≥ 10 ha	Totaal
	in procenten		
Noemers	82	18	49
Genoemden	44	56	48
Totaal	63	37	97

De boeren die de werktuigen lenen hebben significant een kleiner bedrijf dan de boeren bij wie ze deze werktuigen lenen. Bij de andere vormen van relaties kan niet worden aangetoond, dat de genoemden grotere bedrijven hebben dan de noemers, of dat het omgekeerde het geval is.

Resumerend kunnen wij concluderen, dat de bedrijfsgrootte een rol speelt bij de informele relaties. Grote boeren gaan meer om met grote boeren dan met kleine boeren en kleine boeren meer met kleine dan met grote boeren. Dat het lenen van werktuigen een uitzondering vormt, is een gevolg van de omstandigheid, dat de kleine boeren hiervoor meer op de grotere boeren zijn aangewezen dan op hun collega's met een bedrijf kleiner dan 10 ha.

Het niveau van de bedrijfsvoering

Voor de bedrijfsvoering kan het van betekenis zijn te weten of de boeren met een goede bedrijfsvoering overwegend omgaan met boeren, wier bedrijfsvoering eveneens op een hoog niveau ligt, m.à.w. of goede boeren overwegend informele relaties onderhouden met goede boeren en slechte boeren met slechte boeren.

Om op deze vraag een antwoord te krijgen is dezelfde procedure gevolgd als bij de bedrijfsgrootte. Eerst wordt er een direct verband gelegd tussen het niveau van de bedrijfsvoering van de noemers en dat van de bedrijfshoofden die door hen genoemd worden en vervolgens wordt het niveau van de bedrijfsvoering van de noemers vergeleken met dat van de genoemden.

Boeren die weinig aanbevolen landbouwmethoden toepassen, noemen niet significant meer boeren die weinig nieuwe methoden toepassen, dan boeren die veel moderne methoden toepassen, dat doen. De bedrijfshoofden met een ongunstige beoordeling noemen ook niet significant meer bedrijfshoofden met een ongunstig oordeel dan bedrijfshoofden met een ongunstige beoordeling dat doen. Er kan dus niet worden geconstateerd, dat bij het praten over onderwerpen, die met het bedrijf samenhangen, slechte boeren alleen contact zoeken met slechte boeren en dat er minder relaties zouden bestaan tussen boeren met een goede bedrijfsvoering en boeren, wier bedrijfsvoering op een laag niveau ligt. Hetzelfde kan worden vastgesteld bij het krijgen van hulp, het lenen van werktuigen, het kaarten en het onderhouden van vriendschapsrelaties. Hier kunnen evenmin significante verschillen bij het noemen van de partners worden geconstateerd.

Wel blijkt, dat boeren met een hoog niveau van de bedrijfsvoering meer als gesprekspartners worden gezocht dan boeren met een bedrijfsvoering, die op een laag niveau ligt. Ook bij de andere vormen van informele relaties worden de boeren met een goede bedrijfsvoering meer genoemd dan de boeren met een slechte bedrijfsvoering.

Daarom is ook nagegaan, in hoeverre de noemers zich naar het niveau van de bedrijfsvoering onderscheiden van de genoemden. Daarbij bleek, dat er alleen bij het praten over bedrijfszaken en bij het lenen van werktuigen een significant verschil in niveau van bedrijfsvoering aanwezig was.

Tabel 62

HET NIVEAU VAN DE BEDRIJFSVOERING VAN NOEMERS EN GENOEMDEN BIJ HET PRATEN OVER BEDRIJFSZAKEN EN HET LENEN VAN WERKTUIGEN

		Perc. boeren met veel nieuwe landbouwmethoden	Perc. boeren met gunstige beoordeling
Praten over	noemers	59	72
bedrijfszaken	genoemden	82	54
Lenen van	noemers	55	47
werktuigen	genoemden	83	76

Oordeel: "praten": niet sign. ($0,05 < P < 0,10$)

Bij het praten over onderwerpen, die met het bedrijf samenhangen treft men onder degenen, die als gesprekspartner worden gezocht, significant meer boeren met een goede bedrijfsvoering aan dan onder degenen, die het initiatief nemen tot het contact. Dit is verklaarbaar, daar men eerder met een goede boer dan met een slechte boer over het bedrijf zal gaan praten.

Opmerkelijk is dat bij de boeren, die de werktuigen uitlenen de bedrijfsvoering op een hoger niveau ligt dan bij de boeren, die ze lenen. De omstandigheid dat de grote boeren meer werktuigen hebben dan de kleine vormt daarvoor slechts een gedeeltelijke verklaring.

Bij het krijgen van hulp, bij het kaarten en bij de vriendschapsrelaties konden, zoals gezegd, geen significante verschillen in niveau van de bedrijfsvoering worden geconstateerd.

Resumerend kunnen wij nu zeggen, dat de informele relaties van de goede boeren zich niet overwegend afspelen binnen de groep boeren met een goede bedrijfsvoering. Ook blijven de relaties die de boeren met een ongunstige bedrijfsvoering onderhouden niet beperkt tot de boeren, wier bedrijfsvoering op een laag niveau ligt. Wel bleek, dat bij het praten over bedrijfszaken en bij het lenen van werktuigen de genoemde bedrijfshoofden een betere bedrijfsvoering hebben dan de bedrijfshoofden, die hen aanwezen.

§.3. De formele sociale participatie

Na de bespreking van enkele aspecten van de informele relaties zullen wij ons nu gaan bezighouden met de deelneming van de bedrijfs-
hoofden aan het verenigingsleven. In de loop der jaren heeft dit ver-
enigingsleven ook in de samenleving in het gebied van onderzoek
steeds meer betekenis gekregen.

Alvorens nader in te gaan op de formele relaties zullen eerst
enkele aspecten van het verenigingsleven worden behandeld. Hierbij
kan onderscheid worden gemaakt tussen de z.g. agrarische vereni-
gingen, d.w.z. de verenigingen, die op de een of andere wijze samen-
hangen met de omstandigheid, dat de leden boer of tuinder zijn, en de
meer algemene verenigingen, waar het beroep van de leden als zodanig
van geen betekenis is.

A. Het agrarische verenigingsleven

De Boerenbond

Bij de agrarische verenigingen kan onderscheid worden gemaakt
tussen de z.g. standsorganisaties - hierde boerenbonden - welke de
meer algemene zedelijke en stoffelijke belangen van de boeren en
tuinders behartigen enerzijds en de meer specifieke, veelal op be-
paalde bedrijfsonderdelen gerichte verenigingen anderzijds.

De belangrijkste zijn wel de boerenbonden. In tabel 63 volgen
enkele gegevens over het aantal leden en het bezoeken van vergade-
ringen per dorp.

Tabel 63

LIDMAATSCHAP EN VERGADERBEZOEK BIJ DE BOERENBOND NAAR DORP

	Aantal bedrijfshoofden	Perc. bedrijfshoofden, dat	
		lid is van de boerenbond	vergaderingen bezoekt
Rucphen	42	69	67
Sprundel	84	80	75
Schijf	52	77	75
Zegge	28	93	86
Totaal	206	79	75

Rucphen t.o.v. de andere dorpen: niet sign. ($0,05 < P < 0,10$)

Van de 206 boeren en tuinders, die bij het onderzoek werden be-
trokken, blijkt er 21% geen lid te zijn van de boerenbond. Dit is
vergeleken met andere gebieden in Noordbrabant een tamelijk hoog
percentage. Dooreengenomen is in deze provincie ongeveer 6% van de
bedrijfshoofden geen lid van een standsorganisatie. In Rucphen treft
men relatief het grootste aantal niet-leden van de boerenbond aan.
Het verschil ten opzichte van de overige dorpen is echter niet

significant. Wat het vergaderbezoek betreft zijn de verschillen tussen de dorpen van geen betekenis. Bijna alle leden van de boerenbond bezoeken ook de vergaderingen.

De niet-leden van de boerenbond treft men vooral aan bij de kleine boeren. Hier is 28% geen lid tegen bij de grote boeren 10%. Het hoge percentage bedrijfshoofden met een bedrijf kleiner dan 10 ha, dat geen lid is van de boerenbond, is voornamelijk een gevolg van de verhoudingen in Rucphen en Sprundel, waar respectievelijk 44% en 29% van de kleine boeren geen lid is van de boerenbond. Van de 8 grote boeren in de steekproef, die geen lid zijn van de boerenbond, wonen er 6 in Schijf. Hier telt men onder de grote boeren relatief iets meer niet-leden van de boerenbond dan onder de kleine boeren, maar dit verschil moet aan het toeval worden toegeschreven ($X^2 = 0,36$; v.g. = 1; $0,70 > P > 0,50$).

Men kan zich afvragen of er een samenhang bestaat tussen het lidmaatschap van de boerenbond en het niveau van de bedrijfsvoering. Tabel 81 geeft een beeld van de verschillen in het toepassen van nieuwe landbouwmethoden en in de beoordeling van de bedrijfsvoering tussen de leden en de niet-leden van de boerenbond.

Tabel 64

HET VERBAND TUSSEN DE BEDRIJFSVOERING EN HET LIDMAATSCHAP VAN DE BOERENBOND

Lidmaatschap boerenbond	Perc. boeren met veel moderne landbouwmethoden	Gem. aantal moderne methoden	Perc. boeren met gunstige beoordeling	Gem. oordeel
Geen lid	29	5,71	29	2,97
Wel lid	67	7,06	56	3,62
Totaal	61	6,86	51	

De bedrijfsvoering blijkt bij de leden van de boerenbond significant op een hoger niveau te liggen dan bij de bedrijfshoofden die geen lid zijn van de boerenbond. Wat het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden betreft, kan dit samenhangen met het feit, dat de niet-leden van de boerenbond vooral worden gevonden onder de kleine boeren. Bij de beoordeling speelt waarschijnlijk het ondernemerschap een rol. Bij de leden van de boerenbond blijkt het ondernemerschap significant op een hoger niveau te liggen dan bij de bedrijfshoofden die geen lid zijn. Dit laatste kan uiteraard ook van invloed zijn op de samenhang bij het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden.

Een nauw met het lidmaatschap van de boerenbond samenhangend en in dit verband interessant verschijnsel is het al dan niet kopen van bedrijfsbenodigdheden bij het pakhuis van de boerenbond.

Ruim een kwart van de bedrijfshoofden koopt de kunstmest overwegend bij de handelaren; iets meer dan de helft gaat daarvoor meestal naar het pakhuis van de boerenbond. Bij het kopen van veevoer zijn de verhoudingen ongeveer hetzelfde. Bij het kopen van zaaizaad en poot-

goed gaat men wat meer naar de handelaren dan bij het kopen van kunstmest en veevoeder. Zaaizaad en pootgoed koopt 36% van de bedrijfshoofden overwegend bij de "particuliere handel". De verschillen tussen de dorpen zijn van geen betekenis.

Uit deze cijfers over het kopen van bedrijfsbenodigdheden kan worden opgemaakt, dat ook veel leden van de boerenbond hun benodigdheden bij de "particuliere" handel kopen. Waarschijnlijk is dit vooral in Sprundel het geval, en wel onder de boeren die de laatste jaren lid zijn geworden van de boerenbond.

Tabel 65 geeft een indruk van de verschillen tussen de grootteklassen bij het kopen van kunstmest bij boerenbond of particuliere handel.

Tabel 65

HET KOPEN VAN KUNSTMEST NAAR GROOTTEKLASSE

Grootteklasse	Aantal bedrijfs- hoofden	Perc. bedrijfshoofden dat		
		merendeels bij boeren- bond	merendeels bij handelaren	half om half
		de kunstmest koopt		
< 5 ha	54	35	48	17
5-10 ha	74	63	21	16
10-15 ha	45	67	20	13
≥ 15 ha	32	56	19	25
Totaal	205	56	28	16

De bedrijfshoofden met een bedrijf kleiner dan 5 ha kopen de kunstmest significant meer bij de handelaren dan bij het pakhuis van de boerenbond. In de andere grootteklassen zijn de onderlinge verschillen van weinig betekenis. Van de boeren met bedrijven van 15 ha en meer blijkt nog een vijfde voor het kopen van de kunstmest overwegend naar de handelaren te gaan.

Bij het kopen van veevoer en van zaaizaad en pootgoed ziet men soortgelijke verhoudingen: weinig verschil tussen de grootteklassen boven 5 ha en een significant verschil tussen de bedrijfshoofden met een bedrijf kleiner dan 5 ha en die met een bedrijf groter dan 5 ha.

Ook hier zal nog even worden ingegaan op het verband van het al dan niet kopen bij de boerenbond en het niveau van de bedrijfsvoering. Aan de hand van de antwoorden van de bedrijfshoofden op de vragen, waar zij hun kunstmest, veevoeder, zaaizaad en pootgoed kopen, zijn de bedrijfshoofden in drie groepen ingedeeld: niets of weinig, half om half en bijna alles bij het pakhuis van de boerenbond.

HET KOPEN BIJ DE BOERENBOND EN HET NIVEAU VAN DE BEDRIJFSVOERING

	Perc. boeren met veel moderne landbouwmethoden	Gem. aantal moderne methoden	Perc. boeren met gunstige beoordeling	Gem. oordeel
Weinig of niets ¹⁾	41	5,79	32	3,14
Half om half	72	7,23	61	3,63
Bijna alles	69	7,29	59	3,69
Totaal	61	6,86	50	3,50

1) De indeling is als volgt tot stand gekomen. De bedrijfshoofden krijgen voor elk van de drie groepen benodigdheden een puntenwaardering:

overwegend handelaar 0, half om half $\frac{1}{2}$, en overwegend pakhuis van de boerenbond 1. Dan wordt de score-indeling: weinig of niets 0 t/m 1, half om half $1\frac{1}{2}$ en 2, bijna alles $2\frac{1}{2}$ en 3.

De boeren die weinig of niets van hun benodigdheden bij het pakhuis van de boerenbond kopen, blijken significant minder moderne landbouwmethoden toe te passen en worden significant minder gunstig beoordeeld dan de overige bedrijfshoofden. Wellicht ten overvloede zij hier opgemerkt, dat hieruit niet kan worden geconcludeerd, dat er een causaal verband bestaat tussen het kopen bij het pakhuis van de boerenbond en het niveau van de bedrijfsvoering en dat er van het kopen bij de boerenbond een directe gunstige invloed op de bedrijfsvoering zou uitgaan. Naar uit het voorgaande bleek, bevinden zich onder de kopers bij de particuliere handel relatief veel kleine boeren. Waarschijnlijk hebben ook verschillen in theoretische geschooldheid en ondernemerschap hier invloed.

Overige agrarische verenigingen

Met betrekking tot de deelneming aan de meer gespecialiseerde organisaties kan worden verwezen naar tabel 15 in hoofdstuk II. In het gehele gebied van onderzoek bleek de belangstelling voor deze organisaties, met uitzondering van de K.I.-vereniging, niet bijzonder groot. Naarmate de bedrijven groter zijn, zijn relatief meer boeren lid van de hier bedoelde verenigingen. Vooral Rucphen en in mindere mate Sprundel blijven over de gehele linie achter bij het gebiedsgemiddelde.

Andere belangrijke agrarische verenigingen en instellingen zijn de boerenleenbank, de veeverzekering, de paardenverzekering, de varkensfokvereniging en de zuivelfabriek. Verder dient in dit verband nog de in het derde hoofdstuk besproken studieclub te worden genoemd.

De twee in Sprundel aanwezige veeverzekeringen hebben beide ongeveer evenveel leden. De paardenverzekering van de boerenbond, eveneens in Sprundel, telt aanmerkelijk minder leden dan de andere, waarvan vooral boeren met een bedrijf kleiner dan 10 ha lid zijn.

Bij de tuinbouwverenigingen is eveneens nogal wat variatie. In Rucphen en Sprundel zijn er twee. In Rucphen is bovendien een aantal bedrijfshoofden nog lid van een tuinbouwvereniging in Zundert, Roosendaal en Oudenbosch. In Schijf treft men ook leden van verschillende tuinbouwverenigingen aan, maar hier is eigenlijk maar één tuinbouwvereniging van betekenis. Dit geldt ook wel voor Zegge.

De deelneming van de boeren en tuinders aan het agrarische verenigingsleven

Na deze beschrijving van enkele aspecten van het agrarische verenigingsleven zal thans worden nagegaan welke kenmerken van de boeren en tuinders van betekenis zijn voor de deelneming aan dit verenigingsleven en welke samenhang er bestaat tussen de deelneming en het niveau van de bedrijfsvoering.

Voor het vaststellen van de mate waarin de bedrijfshoofden aan het verenigingsleven deelnemen, is een z.g. participatieschaal geconstrueerd, waarin als elementen zijn opgenomen: het lidmaatschap, het bezoeken van vergaderingen en het vervullen van bestuursfuncties. Ieder bedrijfshoofd kan per vereniging, waarvan hij lid is, maximaal 9 punten behalen: 1 voor het lidmaatschap, 3 voor het bezoeken van de bijeenkomsten en 5, wanneer hij tevens bestuurslid is. Naarmate een bedrijfshoofd lid is van meer verenigingen, meer vergaderingen bezoekt en meer bestuursfuncties vervult, krijgt hij een hogere score op de schaal voor de sociale participatie. Deze schaal is berekend zowel voor het agrarische verenigingsleven, als voor het deelnemen aan de algemene verenigingen.

Met betrekking tot hun participatie aan het agrarische verenigingsleven zijn de bedrijfshoofden in twee groepen ingedeeld, nl. een groep, die relatief weinig (score minder dan 24) en een groep, die veel deelneemt aan het agrarische verenigingsleven (score 24 of meer). De eerste groep telt 47%, de tweede 53% van het aantal bedrijfshoofden.

Wij zullen nu trachten te achterhalen, in welke opzichten de boeren die veel aan het agrarische verenigingsleven deelnemen, zich nog meer onderscheiden van hun collega's die dit in mindere mate doen, m.a.w. met welke factoren het deelnemen aan het agrarische verenigingsleven vooral samenhangt. Daartoe zullen wij achtereenvolgens de samenhang met het woondorp, de bedrijfsgrootte, de leeftijd, het landbouwonderwijs en het ondernemersschap onderzoeken.

Tussen de dorpen onderling is er vrijwel geen verschil in het deelnemen aan het agrarische verenigingsleven.

De grote boeren nemen significant meer aan het agrarische verenigingsleven deel dan de kleine boeren.

HET KOPEN BIJ DE BOERENBOND EN HET NIVEAU VAN DE BEDRIJFSVOERING

	Perc. boeren met veel moderne landbouwmethoden	Gem. aantal moderne methoden	Perc. boeren met gunstige beoordeling	Gem. oordeel
Weinig of niets ¹⁾	41	5,79	32	3,14
Half om half	72	7,23	61	3,63
Bijna alles	69	7,29	59	3,69
Totaal	61	6,86	50	3,50

- 1) De indeling is als volgt tot stand gekomen. De bedrijfshoofden krijgen voor elk van de drie groepen benodigdheden een puntenwaardering:
overwegend handelaar 0, half om half $\frac{1}{2}$, en overwegend pakhuis van de boerenbond 1. Dan wordt de score-indeling: weinig of niets 0 t/m 1, half om half $1\frac{1}{2}$ en 2, bijna alles $2\frac{1}{2}$ en 3.

De boeren die weinig of niets van hun benodigdheden bij het pakhuis van de boerenbond kopen, blijken significant minder moderne landbouwmethoden toe te passen en worden significant minder gunstig beoordeeld dan de overige bedrijfshoofden. Wellicht ten overvloede zij hier opgemerkt, dat hieruit niet kan worden geconcludeerd, dat er een causaal verband bestaat tussen het kopen bij het pakhuis van de boerenbond en het niveau van de bedrijfsvoering en dat er van het kopen bij de boerenbond een directe gunstige invloed op de bedrijfsvoering zou uitgaan. Naar uit het voorgaande bleek, bevinden zich onder de kopers bij de particuliere handel relatief veel kleine boeren. Waarschijnlijk hebben ook verschillen in theoretische geschooldheid en ondernemerschap hier invloed.

Overige agrarische verenigingen

Met betrekking tot de deelneming aan de meer gespecialiseerde organisaties kan worden verwezen naar tabel 15 in hoofdstuk II. In het gehele gebied van onderzoek bleek de belangstelling voor deze organisaties, met uitzondering van de K.I.-vereniging, niet bijzonder groot. Naarmate de bedrijven groter zijn, zijn relatief meer boeren lid van de hier bedoelde verenigingen. Vooral Rucphen en in mindere mate Sprundel blijven over de gehele linie achter bij het gebiedsgemiddelde.

Andere belangrijke agrarische verenigingen en instellingen zijn de boerenleenbank, de veeverzekering, de paardenverzekering, de varkensfokvereniging en de zuivelfabriek. Verder dient in dit verband nog de in het derde hoofdstuk besproken studieclub te worden genoemd.

De twee in Sprundel aanwezige veeverzekeringen hebben beide ongeveer evenveel leden. De paardenverzekering van de boerenbond, eveneens in Sprundel, telt aanmerkelijk minder leden dan de andere, waarvan vooral boeren met een bedrijf kleiner dan 10 ha lid zijn.

Bij de tuinbouwverenigingen is eveneens nogal wat variatie. In Rucphen en Sprundel zijn er twee. In Rucphen is bovendien een aantal bedrijfshoofden nog lid van een tuinbouwvereniging in Zundert, Roosendaal en Oudenbosch. In Schijf treft men ook leden van verschillende tuinbouwverenigingen aan, maar hier is eigenlijk maar één tuinbouwvereniging van betekenis. Dit geldt ook wel voor Zegge.

De deelneming van de boeren en tuinders aan het agrarische verenigingsleven

Na deze beschrijving van enkele aspecten van het agrarische verenigingsleven zal thans worden nagegaan welke kenmerken van de boeren en tuinders van betekenis zijn voor de deelneming aan dit verenigingsleven en welke samenhang er bestaat tussen de deelneming en het niveau van de bedrijfsvoering.

Voor het vaststellen van de mate waarin de bedrijfshoofden aan het verenigingsleven deelnemen, is een z.g. participatieschaal geconstrueerd, waarin als elementen zijn opgenomen: het lidmaatschap, het bezoeken van vergaderingen en het vervullen van bestuursfuncties. Ieder bedrijfshoofd kan per vereniging, waarvan hij lid is, maximaal 9 punten behalen: 1 voor het lidmaatschap, 3 voor het bezoeken van de bijeenkomsten en 5, wanneer hij tevens bestuurslid is. Naarmate een bedrijfshoofd lid is van meer verenigingen, meer vergaderingen bezoekt en meer bestuursfuncties vervult, krijgt hij een hogere score op de schaal voor de sociale participatie. Deze schaal is berekend zowel voor het agrarische verenigingsleven, als voor het deelnemen aan de algemene verenigingen.

Met betrekking tot hun participatie aan het agrarische verenigingsleven zijn de bedrijfshoofden in twee groepen ingedeeld, nl. een groep, die relatief weinig (score minder dan 24) en een groep, die veel deelneemt aan het agrarische verenigingsleven (score 24 of meer). De eerste groep telt 47%, de tweede 53% van het aantal bedrijfshoofden.

Wij zullen nu trachten te achterhalen, in welke opzichten de boeren die veel aan het agrarische verenigingsleven deelnemen, zich nog meer onderscheiden van hun collega's die dit in mindere mate doen, m.a.w. met welke factoren het deelnemen aan het agrarische verenigingsleven vooral samenhangt. Daartoe zullen wij achtereenvolgens de samenhang met het woondorp, de bedrijfsgrootte, de leeftijd, het landbouwonderwijs en het ondernemersschap onderzoeken.

Tussen de dorpen onderling is er vrijwel geen verschil in het deelnemen aan het agrarische verenigingsleven.

De grote boeren nemen significant meer aan het agrarische verenigingsleven deel dan de kleine boeren.

Tabel 67

DE DEELNEMING AAN HET AGRARISCHE VERENIGINGSLEVEN NAAR BEDRIJFSGROOTTE

Bedrijfs-grootte	Aantal bedrijfs- hoofden	Perc. bedrijfshoofden, dat		Gem. score
		weinig	veel	
participeert				
< 10 ha	128	53	47	20,6
≥ 10 ha	76	37	63	27,2
Totaal	203	47	53	23,1

Een nadere analyse naar bedrijfs-grootte en woondorp leert, dat dit voornamelijk in Rucphen en Sprundel het geval is. Hier is er een significant verschil ten gunste van de grote boeren. In Schijf en Zegge kon geen verschil worden geconstateerd.

Bij de leeftijd bleken er geen significante verschillen tussen de leeftijds-
klassen te kunnen worden vastgesteld. Bij het landbouw-
onderwijs en het ondernemers-
schap daarentegen weer wel.

Tabel 68

HET VERBAND TUSSEN DE DEELNEMING AAN HET AGRARISCHE VERENIGINGSLEVEN EN HET LANDBOUWONDERWIJS

Landbouwonderwijs	Aantal bedrijfs- hoofden	Perc. bedrijfshoofden, dat		Gem. score
		weinig	veel	
participeert				
Zonder landbouw- onderwijs	138	64	36	25,9
Met landbouw- onderwijs	66	39	61	17,3
Totaal	204	47	53	23,1

De bedrijfshoofden die landbouwonderwijs hebben gevolgd, blijken aanzienlijk meer aan het agrarische verenigingsleven deel te nemen dan hun collega's, die dit onderwijs niet hebben gevolgd.

Een duidelijk positief verband bestaat er ook met het ondernemers-
schap. De boeren met een hoog niveau van ondernemerskwaliteiten parti-
ciperen significant meer dan de boeren met een hoge graad van onderne-
merschap.

Tabel 69

HET VERBAND TUSSEN ONDERNEMERSSCHAP EN HET DEELNEMEN AAN HET AGRARISCHE VERENIGINGSLEVEN

Ondernemers- schap	Aantal bedrijfshoofden	Perc. boeren, dat		Gem. score
		weinig	veel	
		participeert		
Laag niveau	79	57	43	19,3
Hoog niveau	110	34	66	27,9
Totaal	189	43	57	24,3

Samenvattend kunnen wij zeggen, dat vooral die boeren aan het agrarische verenigingsleven deelnemen, die

- grote bedrijven hebben (speciaal in Rucphen en Sprundel);
- landbouwonderwijs hebben gevolgd;
- een hoge graad van ondernemersschap bezitten.

Samenhang met de bedrijfsvoering

Vervolgens kunnen wij ons afvragen, welk verband er bestaat tussen het deelnemen aan het agrarische verenigingsleven en het niveau van de bedrijfsvoering.

De bedrijfshoofden die veel aan het agrarische verenigingsleven deelnemen, passen meer aanbevolen landbouwmethoden toe en worden wat hun bedrijfsvoering betreft gunstiger beoordeeld dan hun collega's, die weinig aan dit verenigingsleven deelnemen.

Tabel 70

HET VERBAND TUSSEN HET DEELNEMEN AAN HET AGRARISCHE VERENIGINGSLEVEN EN DE BEDRIJFSVOERING

Participatie	Perc. boeren met veel moderne land- bouwmethoden	Gem. aantal methoden	Perc. boeren met gunstige beoordeling	Gem. oordeel
Weinig participatie	46	6,19	36	3,22
Veel participatie	73	7,33	65	3,77
Totaal	61	6,86	51	3,50

Wij zullen nu nagaan, of dit verschil gehandhaafd blijft, wanneer achtereenvolgens de factoren bedrijfsgrootte, leeftijd, landbouwonderwijs en ondernemersschap constant worden gehouden.

Inderdaad geldt het verband tussen de deelneming aan het agrarische verenigingsleven en het niveau van bedrijfsvoering over het algemeen ook voor de kleine en grote boeren afzonderlijk, voor de boeren met en zonder landbouwonderwijs afzonderlijk, en voor de boeren in de drie leeftijdsklassen afzonderlijk. Doch wanneer wij het nagaan voor

de boeren met een laag en een hoog niveau van ondernemersschap, vervalt het. Dit betekent dat de oorzaak van het verband tussen de deelneming aan het agrarische verenigingsleven en het niveau van bedrijfsvoering veroorzaakt wordt door het niveau van ondernemersschap, dat zowel hoog is bij de boeren die meer aan het verenigingsleven deelnemen, als bij de boeren met een hoog niveau van bedrijfsvoering. Het is dus niet aantoonbaar dat het deelnemen aan het verenigingsleven een zelfstandige invloed heeft op het niveau van bedrijfsvoering, terwijl wel het ondernemersschap, zowel met de deelneming als met het niveau van de bedrijfsvoering verband bleek te vertonen.

B. De deelneming aan het algemene verenigingsleven

Het niet-agrarische verenigingsleven heeft voor de boeren en tuinders in de gemeente Rucphen over het algemeen nog weinig te betekenen. Het betreft bovendien vooral verenigingen, waarvan weinig vergaderingen of bijeenkomsten worden gehouden of waarvan de vergaderingen weinig worden bezocht. Zo zijn bijvoorbeeld veel bedrijfsvoerden lid van het Wit-Gele Kruis, welke organisatie voor de sociale participatie weinig te betekenen heeft. Dit geldt ook voor de K.V.P., waarvan veel boeren lid zijn. De overige verenigingen tellen slechts enkele leden onder de zelfstandige boeren en tuinders. Wij zullen hier dan ook slechts in het kort op deze materie ingaan.

Over het algemeen treffen wij er dezelfde verhoudingen aan als bij het agrarische verenigingsleven. De verschillen tussen de dorpen zijn echter groter.

Tabel 71

DE DEELNEMING AAN HET ALGEMENE VERENIGINGSLEVEN NAAR DORP

Dorp	Aantal bedrijfsvoerden	Percentage bedrijfshoofden, dat		Gem. score
		weinig	veel	
		participeert		
Rucphen	41	56	44	5,6
Sprundel	83	47	53	5,5
Schijf	52	29	71	7,9
Zegge	28	39	61	5,6
Alle dorpen	204	43	57	6,2

In Schijf nemen de agrarische bedrijfshoofden significant in grotere mate aan het algemene verenigingsleven deel dan in Rucphen en Sprundel. Dit verschil is geen gevolg van de omstandigheid, dat er in Schijf meer algemene verenigingen zouden zijn dan in de andere dorpen. Neemt men enerzijds Rucphen en Sprundel en anderzijds Schijf en Zegge tezamen, dan is er sprake van een significant verschil ten gunste van Schijf en Zegge.

Voor het gehele gebied kan er geen significant verschil tussen de kleine en de grote boeren worden vastgesteld. Uit een nadere analyse naar dorp en bedrijfsgrootte blijkt echter, dat in Rucphen de

grote boeren significant meer aan het algemene verenigingsleven deelnemen dan de kleine boeren, terwijl in Schijf het omgekeerde het geval is. In de beide andere dorpen kon geen significant verschil worden geconstateerd.

Tussen de leeftijdsklassen blijken er geen significante verschillen in het deelnemen aan het algemene verenigingsleven aanwezig te zijn. Er is evenmin een significant verschil tussen de boeren met en de boeren zonder landbouwonderwijs. Het ondernemersschap is daarentegen wel van betekenis. De bedrijfshoofden met een hoog niveau van ondernemerskwaliteiten nemen significant in sterkere mate aan het algemene verenigingsleven deel dan de bedrijfshoofden met een laag niveau.

Resumerend kunnen wij nu zeggen, dat vooral die boeren veel aan het algemene verenigingsleven deelnemen, die:

- a. in Schijf wonen;
- b. een hoog niveau van ondernemersschap hebben.

Het verband met de bedrijfsvoering

Hoewel het deelnemen aan het algemene verenigingsleven over het algemeen weinig te betekenen heeft, willen wij hier toch even ingaan op het verband met het niveau van de bedrijfsvoering.

Tabel 72

HET DEELNEMEN AAN HET ALGEMENE VERENIGINGSLEVEN EN DE BEDRIJFSVOERING

Participatie	Perc. boeren met veel moderne methoden	Gem. aantal moderne methoden	Perc. boeren met gunstig oordeel	Gem. oordeel
Weinig	49	6,34	42	3,30
Veel	70	7,29	58	3,68
Totaal	60	6,88	51	3,51

Bij de boeren die meer participeren dan hun collega's, blijkt de bedrijfsvoering op een hoger niveau te liggen. Ondanks de betrekkelijk geringe betekenis van het deelnemen aan het algemene verenigingsleven, hangt dit dus toch samen met de bedrijfsvoering.

Bij een verdere analyse komen grotendeels dezelfde resultaten als bij de deelneming aan het agrarische verenigingsleven te voorschijn. Het positieve verband tussen het deelnemen aan het algemene verenigingsleven en het niveau van de bedrijfsvoering blijft bij constant houden van de factoren bedrijfsgrootte, leeftijd en landbouwonderwijs in het algemeen gehandhaafd.

Bij het constant houden van de factor ondernemersschap is, zowel bij het toepassen van aanbevolen landbouwmethode als bij de beoordeling van de bedrijfsvoering, alleen bij de bedrijfshoofden met een lage graad van ondernemersschap het deelnemen aan het algemene verenigingsleven van betekenis.

Er blijkt dus, behalve bij de bedrijfshoofden met een hoge graad van ondernemersschap, een positieve samenhang te bestaan tussen het

deelnemen aan het algemene verenigingsleven en het niveau van de bedrijfsvoering.

C. Het vervullen van bestuursfuncties

Aan het slot van deze paragraaf zal, om een indruk te krijgen van de kenmerken van de formele leiders, in het kort nog worden ingegaan op het vervullen van bestuursfuncties. Hiertoe zijn de bedrijfshoofden in twee groepen ingedeeld, nl. een groep boeren die geen bestuursfuncties vervult - 79% van de bedrijfshoofden - en een groep met minstens één bestuursfunctie. Hierbij is geen onderscheid gemaakt tussen agrarische en algemene verenigingen. Het aantal boeren, dat bestuursfuncties in algemene verenigingen vervult, is gering. Op de 206 bedrijfshoofden in de steekproef werden 30 bestuursfuncties in algemene verenigingen vervuld.

De grote boeren blijken significant meer bestuursfuncties te vervullen dan de kleine boeren. Dit is in alle dorpen, met uitzondering van Schijf, het geval.

Er is eveneens een significant verschil tussen de boeren jonger en de boeren ouder dan 40 jaar.

Tabel 73

HET VERBAND TUSSEN LEEFTIJD EN BESTUURSFUNCTIES

Leeftijd	Aantal bedrijfs- hoofden	Percentage boeren	
		zonder	met
		bestuursfuncties	
<40 jaar	58	90	10
40-55 jaar	80	75	25
≥55 jaar	66	74	26
Totaal	204	79	21

De boeren van 40 jaar en ouder vervullen dus meer bestuursfuncties dan de boeren jonger dan 40 jaar, hetgeen wel voor de hand ligt.

Van betekenis zijn ook de factoren landbouwonderwijs en ondernemerschap. Onder de boeren met landbouwonderwijs, alsmede onder de boeren met een hoog niveau van ondernemerskwaliteiten worden significant meer bestuursleden dan onder de boeren zonder landbouwonderwijs of met een lage graad van ondernemersschap.

Tabel 74

HET VERVULLEN VAN BESTUURSFUNCTIES NAAR LANDBOUWONDERWIJS, ALSMEDE
NAAR ONDERNEMERSSCHAP

Landbouwonderwijs Ondernemersschap	Aantal bedrijfshoofden	Perc. boeren		Gem. aantal functies
		zonder bestuursfuncties	met	
Zonder onderwijs	66	89	11	0,12
Met onderwijs	138	74	26	0,67
Laag niveau	79	90	10	0,11
Hoog niveau	110	70	33	0,73

De factoren bedrijfs grootte, leeftijd, landbouwonderwijs en ondernemersschap blijken dus alle samen te hangen met het vervullen van bestuursfuncties.

Tenslotte kan ook hier worden gevraagd naar het verband tussen het vervullen van bestuursfuncties en het niveau van de bedrijfsvoering.

Ten aanzien van het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden kan er geen significant verschil worden vastgesteld. De boeren met bestuursfuncties worden wat hun bedrijfsvoering betreft bijna significant gunstiger beoordeeld dan de boeren zonder bestuursfuncties.

Uit een nadere analyse blijkt, dat bij constant houden van de factoren bedrijfs grootte, leeftijd, landbouwonderwijs en ondernemersschap, op een enkele uitzondering na, eveneens geen significant verschil in het niveau van de bedrijfsvoering aanwezig is bij de bedrijfshoofden die wel en de bedrijfshoofden die geen bestuursfuncties vervullen. De uitzondering wordt gevormd door de beoordeling van de bedrijfsvoering bij de kleine boeren; hier is er een bijna significant verschil ten gunste van de boeren met bestuursfuncties.

Wij menen derhalve te mogen concluderen, dat het niveau van de bedrijfsvoering niet afhankelijk is van het vervullen van bestuursfuncties door het bedrijfshoofd.

§ 4. De houding van de boeren ten opzichte van de industrie en de industrie-arbeiders

In de loop der jaren is er ook in de gemeente Rucphen een ingrijpende verandering gekomen in het aandeel van de agrarische bevolking in de dorpsbevolking. In 1930 was nog 66% van de mannelijke beroepsbevolking werkzaam in de landbouw. Sindsdien is de niet-agrarische bevolking sterk toegenomen; bovendien is na 1947 het aantal in de landbouw werkzame mannen gedaald. De boerenbevolking staat tegenover een groter wordend aantal niet-agrariërs. In 1960 was nog slechts 19% van de mannelijke beroepsbevolking werkzaam in de landbouw. Onder de niet-agrariërs nemen de industriearbeiders een belangrijke plaats in. Het ligt in de lijn der verwachting, dat het aantal industriearbeiders de

komende periode nog groter zal worden en dat het aandeel van de boerenbevolking verder zal afnemen. Voor deze bevolking, die altijd een dominerende positie in het dorp heeft ingenomen, betekent het een en ander een ingrijpende verandering. In verband hiermee zal hier in het kort worden ingegaan op de houding van de boeren ten opzichte van de industriearbeider en de industrie.

Het contact van de boeren met de fabrieksarbeiders is over het algemeen nog niet groot. Ten tijde van het onderzoek zeiden slechts 32 van de 206 boeren en tuinders omgang te hebben met industriearbeiders, in 18 van deze gevallen had dit contact bovendien betrekking op familieleden.

De boeren blijken vrijwel algemeen overtuigd te zijn van de noodzaak tot uitbreiding van de industrie: 78% van de bedrijfshoofden vindt de industrie zonder meer noodzakelijk en nuttig voor de streek, 11% gunstig voor de arbeider, maar nadelig voor de boer en 3,5% acht de industrie zonder meer ongunstig. Slechts 8% van de bij het onderzoek betrokken bedrijfshoofden heeft geen mening over deze kwestie. Tussen de dorpen en de leeftijdsklassen kunnen geen verschillen worden geconstateerd. Bij de boeren met een bedrijf kleiner dan 5 ha is het percentage dat de industrie zonder meer gunstig vindt, iets hoger dan bij hun collega's, maar dit verschil is van weinig betekenis.

Bij het onderzoek is aan de boeren ook gevraagd hun mening te geven over de invloed van de industrie op de gezelligheid van het dorpsleven.

Tabel 75 geeft een overzicht van de antwoorden op deze vraag.

Tabel 75

DE MENING VAN DE BEDRIJFSHOOFDEN OVER DE INVLOED VAN DE INDUSTRIE OP DE GEZELLIGHEID VAN HET DORPSLEVEN

Deelgroep	Aantal bedrijfshoofden	Perc. bedrijfshoofden, dat denkt, dat door de industrie het leven			Perc. bedrijfshoofden, dat hierover geen mening heeft
		in het dorp ongezelliger wordt	gezelliger wordt	gelijk blijft	
Rucphen	40	17,1	24,4	19,5	39,0
Sprundel	78	17,1	17,1	23,1	42,7
Schijf	50	28,0	12,0	18,0	42,0
Zegge	27	20,8	20,8	20,8	37,6
Totaal	195	20,3	17,8	20,8	41,1
< 5 ha	49	16,3	28,6	22,4	32,7
5-10 ha	73	21,9	15,1	20,5	42,5
10-15 ha	44	25,0	11,4	15,9	47,7
≥15 ha	31	16,1	16,1	25,8	42,0
<40 jaar	55	18,1	10,9	25,5	45,5
40-55 jaar	78	26,9	16,7	19,2	37,2
≥55 jaar	64	14,1	25,0	18,7	42,2

Opmerkelijk is het hoge percentage bedrijfshoofden, dat geen mening heeft over deze kwestie. Dit wijst erop, dat dit verschijnsel voor veel boeren nog niet veel te betekenen heeft. De kwestie is voor veel boeren bovendien niet van belang, omdat zij weinig in aanraking komen met het algemene dorpsleven.

Een vijfde van de ondervraagde boeren was van mening, dat het dorpsleven onder invloed van de industrie ongezelliger zou worden; eveneens een vijfde vindt dat er niets verandert en bijna 18% ziet de gezelligheid in het dorp erop vooruitgaan. De meningen zijn dus vrij gelijkmatig verdeeld.

Er zijn enige verschillen tussen de dorpen en de grootteklassen, maar hieraan mag geen betekenis worden toegekend. Wel is er een significant verschil tussen de boeren jonger dan en de boeren van 55 jaar en ouder. Deze laatste zijn in sterkere mate van mening, dat het dorpsleven onder invloed van de industrie ongezelliger wordt.

De toeneming van het aantal fabrieksarbeiders kan ook gevolgen meebrengen voor de zeggenschap van de agrarische bevolking in het dorp. Ook hierover werd de boeren gevraagd hun mening te geven. Gevraagd werd, of zij van oordeel waren, dat de boeren minder te vertellen krijgen, als er meer industriearbeiders in het dorp komen, en zo ja, of zij dit dan gunstig of ongunstig vinden.

Tabel 76

DE MENING VAN DE BOEREN OVER DE INVLOED VAN DE INDUSTRIE OP DE ZEGGENSCHAP VAN DE BOEREN IN HET DORP

Deelgroep	Aantal boeren	Perc. boeren, dat vindt, dat de boeren minder te vertellen krijgen, als er meer fabrieksarbeiders in het dorp komen		Perc. boeren dat vindt, dat de boeren niet minder te vertellen krijgen bij meer fabrieksarbeiders	Perc. boeren zonder mening
		vindt dit gunstig	vindt dit ongunstig		
Rucphen	40	17,5	22,5	32,5	27,5
Sprundel	78	7,7	23,1	44,9	24,3
Schijf	50	2,0	22,0	50,0	26,0
Zegge	27	11,1	14,8	51,9	22,2
Totaal	195	8,7	21,5	44,6	25,2
< 5 ha	52	3,8	19,2	44,3	32,7
5-10 ha	71	9,9	18,3	52,1	19,7
10-15 ha	40	7,5	27,5	32,5	32,5
≥ 15 ha	32	15,6	25,0	43,8	15,6
< 40 jaar	55	9,2	20,0	47,2	23,6
40-55 jaar	76	9,2	26,3	39,5	25,0
≥ 55 jaar	64	7,8	17,2	48,4	16,6

Ruim 30% van de bedrijfshoofden is van mening, dat de boeren minder te vertellen krijgen, wanneer er meer industriearbeiders in het dorp komen. Ruim twee derde van hen vindt dit ongunstig. Een groter percentage, nl. 45%, verwacht niet, dat de boeren minder zeggenschap zullen hebben in het dorp bij een toeneming van het aantal fabrieksarbeiders. Een vierde heeft geen mening over deze kwestie.

In Rucphen en Sprundel tezamen zijn bijna significant meer boeren van oordeel, dat zij minder te vertellen krijgen bij een uitbreiding van het aantal industriearbeiders dan in Schijf en Zegge tezamen. Bij de vraag, of een geringere invloed van de boeren gunstig dan wel ongunstig moet worden geacht kan geen significant verschil tussen de dorpen worden vastgesteld.

Bij de boeren met een bedrijf kleiner dan 10 ha is twee derde van hen, die over deze materie een mening hebben, van oordeel, dat de boeren niet minder te vertellen krijgen; bij de boeren met een bedrijf van 10 ha of meer de helft. Dit verschil is nagenoeg significant. Ten aanzien van de vraag of een geringere invloed van de boeren gunstig of ongunstig is kon geen significant verschil tussen de kleine en grote boeren worden geconstateerd. De leeftijd bleek niet van invloed te zijn op de mening van de bedrijfshoofden over de ontwikkeling van de invloed van de boeren in het dorp.

Tenslotte is aan de boeren nog gevraagd of zij een mogelijke uitbreiding van de industrie ter plaatse een gunstig of een ongunstig verschijnsel vonden. In tabel 77 wordt een beeld gegeven van de antwoorden op deze vraag.

Tabel 77

DE MENING VAN DE BOEREN OVER EEN MOGELIJKE UITBREIDING VAN DE PLAATSELIJKE INDUSTRIE

Deelgroep	Aantal bedrijfshoofden	Perc. bedrijfshoofden, dat een mogelijke uitbreiding van de plaatselijke industrie			Perc. bedrijfshoofden dat hierover geen mening heeft
		zonder meer gunstig	gunstig voor de arbeider, maar ongunstig voor de boer	zonder meer ongunstig	
Rucphen	42	45,2	26,2	16,7	11,9
Sprundel	83	56,6	15,7	10,8	16,9
Schijf	52	46,2	13,5	15,3	25,0
Zegge	28	57,1	14,3	25,0	3,6
Totaal	205	51,7	17,1	15,1	16,1
< 5 ha	54	68,6	13,0	3,7	14,8
5-10 ha	74	50,0	9,5	18,9	21,6
10-15 ha	45	42,2	26,7	20,0	11,1
≥15 ha	32	40,6	28,1	18,8	12,5
<40 jaar	58	46,5	22,4	17,2	13,9
40-55 jaar	79	53,2	16,5	15,2	15,1
≥55 jaar	68	54,4	13,2	13,2	19,2

Hier is het percentage boeren dat geen mening heeft geringer dan bij de twee vorige vragen. Iets meer dan de helft van de bedrijfshoofden vindt de uitbreiding van de industrie ter plaatse zonder meer gunstig, 17% gunstig voor de arbeiders, maar ongunstig voor de boeren en 15% zonder meer ongunstig.

Er is een bijna significant verschil tussen Rucphen en Sprundel ten aanzien van de verhouding tussen "zonder meer gunstig" en "ongunstig voor de boeren". In Rucphen schijnt het aantal boeren, dat de verdere industrialisatie zonder meer gunstig vindt ongeveer gelijk aan het aantal dat uitbreiding van de industrie voor de boer vindt. In Sprundel schijnt de eerste groep meer dan tweemaal zo groot als de tweede.

De boeren met een bedrijf kleiner dan 10 ha zijn significant meer geneigd een mogelijke uitbreiding van de plaatselijke industrie zonder meer gunstig te noemen dan de boeren met een bedrijf van 10 ha of meer. De kleine boeren zullen waarschijnlijk meer denken aan de werkgelegenheid voor hun zoons en de grote boeren meer aan het mogelijke verlies aan cultuurgrond en aan het tekort aan arbeidskrachten. Tussen de leeftijdsklassen kunnen geen significante verschillen worden geconstateerd.

Samenvatting

In de opbouw van de agrarische samenleving in de gemeente Rucphen is sinds het einde van de vorige eeuw veel veranderd. Door de intensivering en rationalisering van het landbouwbedrijf en de opkomst van het agrarische verenigings- en coöperatiewezen is de economische en sociale positie van de kleine boeren niet onaanzienlijk verbeterd. De sporen van hun vroegere afhankelijkheid ten opzichte van de grote boeren zijn echter nog niet geheel verdwenen, in het bijzonder niet in Rucphen en Sprundel. Hier hebben zich bovendien na de Tweede Wereldoorlog enkele gebeurtenissen voorgedaan, kwesties rondom pakhuis van de boerenbond en zuivelfabriek, waarbij de verhouding tussen kleine en grote boeren mede in het geding was. In deze beide dorpen bleven dan ook ondanks de emancipatie van de kleine boeren sinds de eeuwwisseling enige tegenstellingen tussen de kleine en grote boeren bestaan. Mede vanwege de juist gereleveerde gebeurtenissen is er hier nog sprake van wantrouwen bij de kleine boeren ten opzichte van de grote boeren. In Sprundel zijn bovendien nog andere scheidingslijnen aan te wijzen.

De houding van de kleine boeren ten opzichte van de grote boeren werd met behulp van een z.g. houdingschaal in verband gebracht met een aantal andere kenmerken van de kleine boeren. Hierbij konden geen significante verschillen tussen de dorpen worden geconstateerd. De kleine boeren met een relatief meer negatieve houding bevonden zich vooral onder de boeren met een bedrijf kleiner dan 5 ha en onder de kleine boeren van 55 jaar en ouder. De houding van de kleine boeren bleek echter niet van invloed te zijn op het niveau van de bedrijfsvoering.

Vervolgens werd getracht een indruk te krijgen van de betekenis van de buurt, de bedrijfsgrootte en het niveau van de bedrijfsvoering voor de informele relaties tussen de boeren en tuinders onderling.

De informele relaties werden gemeten aan de hand van het praten over bedrijfszaken, het krijgen van hulp, het lenen van werktuigen, het kaarten met andere boeren en het onderhouden van vriendschapsrelaties.

De buurt blijkt nog steeds van betekenis te zijn, al moet worden vastgesteld, dat er ook veel relaties zijn met boeren buiten de buurt. Het krijgen en verlenen van hulp heeft nog altijd overwegend het karakter van burenhulp. Ook het lenen van werktuigen heeft nog veel binnen de buurt plaats.

Wat de bedrijfsgrootte betreft kan worden geconstateerd, dat de grote boeren meer omgaan met grote boeren en de kleine boeren meer met kleine. Alleen bij het lenen van werktuigen lag de situatie enigszins anders. Hier bleken de bedrijven van de genoemde boeren groter te zijn dan die van de noemers. In de overige gevallen was er geen significant verschil tussen de bedrijfsgrootte van de noemers en de genoemden.

Bij het onderzoek naar de betekenis van het niveau van de bedrijfsvoering voor de informele relaties kon niet worden geconstateerd, dat boeren met een goede bedrijfsvoering overwegend omgaan met boeren, wier bedrijfsvoering eveneens op een hoog niveau ligt. Een soortgelijke vaststelling kon worden gedaan bij de boeren met een minder goede bedrijfsvoering. Opmerkelijk is, dat bij het praten over bedrijfszaken onder degenen, die als gesprekspartner worden gezocht, significant meer boeren met een goede bedrijfsvoering worden aangetroffen dan onder degenen, die het initiatief namen tot het contact.

Bij de bestudering van de gegevens over de formele relaties, over de deelneming aan het verenigingsleven dus, bleek, dat 21% van de boeren en tuinders in het gebied geen lid was van de boerenbond. Dit percentage ligt aanmerkelijk hoger dan het gemiddelde cijfer voor Noordbrabant. De niet-leden van de boerenbond treft men vooral aan onder de kleine boeren.

Ruim een kwart van de boeren blijkt de bedrijfsbenodigdheden overwegend bij de handelaren te kopen en niet bij het pakhuis van de boerenbond. Een aantal leden van de boerenbond koopt dus overwegend bij de "particuliere" handel. Waarschijnlijk is dit vooral in Rucphen het geval.

Met behulp van een z.g. participatieschaal kon verband worden gelegd tussen het deelnemen aan het verenigingsleven en enkele kenmerken van de boeren. Hieruit bleek, dat vooral die boeren veel aan het agrarische verenigingsleven deelnemen, welke grote bedrijven hebben, landbouwonderwijs hebben gevolgd en een hoge graad van ondernemersschap bezitten. De bedrijfsvoering van de boeren die veel aan het agrarische verenigingsleven deelnemen, ligt op een hoger niveau dan de bedrijfsvoering van de boeren die weinig deelnemen, hetgeen echter het gevolg is van de graad van ondernemersschap van deze boeren.

Ten aanzien van het deelnemen aan het algemene verenigingsleven kan worden gezegd, dat de boeren die in Schijf wonen en de boeren met een hoog niveau van ondernemerskwaliteiten, meer belangstelling voor dit verenigingsleven tonen dan de boeren in de andere dorpen en de boeren met een lage graad van ondernemersschap. Bij het verband leggen met het niveau van de bedrijfsvoering bleek dit alleen hoger bij gro-

tere deelneming, voor zover het de boeren betreft met een geringe mate van ondernemerskwaliteiten.

Gaat men na welke boeren vooral bestuursfuncties in het verenigingsleven vervullen, dan blijkt dat deze boeren vooral worden gevonden onder de grote boeren en verder onder degenen, die ouder zijn dan 40 jaar, landbouwonderwijs hebben gevolgd en een hoog niveau van ondernemerskwaliteiten bezitten. Met betrekking tot het niveau van de bedrijfsvoering kan er geen significant verschil tussen de boeren, die geen en de boeren, die wel bestuursfuncties vervullen, worden vastgesteld.

Tenslotte werd er in dit hoofdstuk enige aandacht besteed aan de meningen van de boeren over de uitbreiding van de industrie en over de toeneming van het aantal industriearbeiders. De boeren blijken vrijwel algemeen overtuigd te zijn van de noodzaak van de industrialisatie. Zij zien wel in, dat alleen een uitbreiding van de industrie werk aan de groeiende bevolking kan verschaffen. Industrie schept bovendien werk voor de arbeiders en wanneer het de arbeider goed gaat, dan heeft ook de boer het goed, zo redeneren veel boeren.

Over de invloed van de industrie op het dorpsleven hebben veel boeren nog geen mening. Dit probleem leeft blijkbaar nog niet voldoende voor de agrarische bevolking. Slechts een vijfde van de boeren was de mening toegedaan, dat het in het dorp onder invloed van de industrie ongezelliger zou worden. Deze mening trof men vooral aan onder de oudere boeren.

Over de gevolgen van de zeggenschap van de boeren in het dorpsleven had 25% geen mening. Ruim 30% is van mening, dat de boeren minder te vertellen krijgen, wanneer er meer industriearbeiders in het dorp komen. Ruim twee derde van deze boeren vindt dit ongunstig. Een groter percentage, nl. 45%, verwacht niet, dat de boeren minder zeggenschap zullen krijgen. Deze boeren treft men relatief meer aan bij de kleine dan bij de grote boeren.

Iets meer dan de helft van de boeren vindt een uitbreiding van de industrie ter plaatse zonder meer gunstig. Zij vinden dit nodig om de groeiende bevolking op te vangen, in het bijzonder de arbeidersbevolking. Sommige boeren vinden de industrie ook nuttig, omdat toch niet alle boerenzoons boer kunnen worden. Een aantal boeren, nl. 17%, maakt een voorbehoud; zij vinden de uitbreiding van de industrie wel gunstig voor de arbeiders, maar niet voor de boeren. Zij wijzen daarbij op het verlies aan cultuurgrond en op het tekort aan arbeidskrachten. Tenslotte vindt 15% de uitbreiding van de industrie ter plaatse zonder meer ongunstig. Ook zij denken aan de grond en aan de arbeidsvoorziening.

SAMENVATTING EN AANBEVELINGEN

In 1961 werden de resultaten van een sociaal-economisch onderzoek naar de landbouw in de gemeente Rucphen gepubliceerd. Uit dit rapport bleek, dat de situatie in deze bedrijfstak op verscheidene plaatsen, zowel ten aanzien van de produktieomstandigheden als ten aanzien van de bedrijfsvoering, te wensen overliet.

De agrarische produktieomstandigheden zijn over het algemeen in de gemeente Rucphen niet gunstig. Zo is er een niet geringe oppervlakte lichte grond aanwezig. Behalve deze droogtegevoelige gronden komen er echter ook complexen voor, die veelvuldig met wateroverlast te kampen hebben. De verkavelingstoestand is eveneens ongunstig, zowel ten aanzien van het aantal kavels per bedrijf (5,1) en de gemiddelde kavelgrootte (2 ha), als ten aanzien van de ligging van de kavels ten opzichte van de bedrijfsgebouwen. De bedrijven zijn klein; ruim de helft van de bedrijven was ten tijde van het onderzoek kleiner dan 10 ha en ongeveer een derde kleiner dan 7 ha. De gemiddelde bedrijfsgrootte bedroeg 10 ha. De kwaliteit en de inrichting van de bedrijfsgebouwen ten slotte laten veel te wensen over.

De ongunstige situatie bij de produktieomstandigheden maakt het reeds waarschijnlijk, dat het produktieplan en de bedrijfsvoering diverse zwakke punten vertonen. Deze zwakke plekken kunnen echter niet geheel worden verklaard door de ongunstige produktieomstandigheden.

Produktieplan en bedrijfsvoering zijn in een aantal gevallen niet voldoende afgestemd op de produktieomstandigheden van het betreffende bedrijf. Ten aanzien van het gebruik en de benutting van het grasland is op diverse punten nog een aanzienlijke verbetering mogelijk. Ook op het gebied van de produktiviteit van de rundveestapel en van de rundveevoeding kan nog het een en ander worden gedaan.

In het in 1961 uitgebrachte rapport werd uitvoerig op deze en op andere punten ingegaan. Het rapport verschaft dan ook een inzicht in een aantal aspecten van het economisch gedrag van de boer; hiermee werden uitgangspunten geleverd voor voorlichtingsactiviteiten in de gemeente Rucphen.

Vermoed werd echter, dat een aantal sociale factoren een verbetering van de bedrijfsvoering in de weg stonden en afbreuk zouden doen aan het effect van de voorlichting. Het economisch gedrag van de boeren is immers geen zuiver individuele zaak. Het wordt ook beïnvloed door de plaats, die de boer in de samenleving inneemt, door de relaties, die hij in deze samenleving onderhoudt en door de erin levende opvattingen, normen en waarden. Inzicht in de structuur en het cultuurpatroon van de samenleving, alsmede in de samenhang van deze factoren en het economisch gedrag van de boeren, kan derhalve van nut zijn bij de diverse voorlichtingsactiviteiten.

Dit is dan ook de reden, dat het sociaal-economisch onderzoek in de gemeente Rucphen gevolgd is door een meer sociologisch georiënteerd onderzoek, waarin werd gepoogd vast te stellen, welke concrete factoren van sociaal-structurele en -culturele aard in Rucphen het economisch gedrag van de boeren beïnvloeden en in welke mate en op welke wijze zich deze invloed doet gelden. Een volledige analyse was niet uitvoerbaar, maar wel is getracht enig inzicht te verschaffen in de samenhang tussen het economisch gedrag

van de boeren en een aantal sociale en culturele factoren.

De aard van de samenleving neemt in het onderhavige onderzoek dus een zeer belangrijke plaats in. Het is hierom, dat wij deze samenvatting beginnen met een overzicht van de resultaten, die uit het onderzoek met betrekking tot de samenleving naar voren zijn gekomen. Het meest karakteristieke - en tevens voor de benadering van de agrarische problematiek in de gemeente Rucphen van zeer grote betekenis - is hierbij wel, dat de dorpsamenleving en ook de agrarische samenleving zich bevindt in een overgangsstadium van een traditionele, gesloten en collectieve samenleving naar een meer open en moderne, stedelijk georiënteerde.

Dit is een proces, dat de agrarische bevolking momenteel in vele gebieden doormaakt. De wijze, waarop dit ontwikkelingsproces verloopt wordt echter in sterke mate bepaald door de uitgangssituatie. Vandaar dan ook, dat, alvorens in te gaan op de agrarische samenleving, eerst een beknopt overzicht van de historische ontwikkeling wordt gegeven.

Historisch overzicht. 1)

De inwoners van het huidige gebied van de gemeente Rucphen leidden de eeuwen door een armoedig en schamel bestaan. In de 18e eeuw waren reeds veel mannen aangewezen op werk buiten het eigen dorp. Ook in de 19e eeuw was de situatie in de gemeente Rucphen allesbehalve gunstig. De kleine boeren en boeren-arbeiders, die de meerderheid van de bevolking uitmaakten, waren in verschillende opzichten afhankelijk van de kleine groep grote boeren, die de leiding van de samenleving in handen hadden. Uiteraard bestonden er van dorp tot dorp enige verschillen. Schijf was tot het einde van de 19e eeuw een zeer geïsoleerd gelegen, arm heidedorp met vrijwel alleen kleine boertjes. In Zegge trof men enkele relatief vrij grote bedrijven aan en verder wat kleine boeren en arbeiders.

De omstreeks 1900 plaatshebbende veranderingen in het landbouwbedrijf op de zandgronden hebben ook een gunstige invloed gehad op de landbouw in de gemeente Rucphen. Veel boeren gingen bovendien over tot het verbouwen van tuinbouwgewassen; op een aantal bedrijven kwam het accent nu zelfs meer op de tuinbouw dan op de landbouw te liggen. In Rucphen is de ontginning van weinig betekenis geweest. In Sprundel is wat meer ontgonnen, maar het is vooral Schijf, waar de uitbreiding van de oppervlakte cultuurgrond van grote invloed is geweest op de ontwikkeling in de landbouw. In Zegge zijn een aantal grote bedrijven gesplitst.

In de periode 1909 tot 1947 nam het aantal in de landbouw werkende mannen met bijna 25% toe. In dezelfde periode is de produktie in deze bedrijfstak niet onaanzienlijk toegenomen. De niet-agrarische werkgelegenheid ontwikkelde zich evenwel, vooral aan het begin van deze eeuw, ongunstig. De bestaansbasis van de groeiende niet-agrarische bevolking en van de agrarische arbeidskrachten zonder vast emplooi in de landbouw bleef onzeker. Deze situatie leidde tot een uitbreiding van de groep z.g. gelegenhedswerkers. Het behoeft onder deze omstandigheden geen verwondering te baren, dat de werkloosheid in de jaren dertig in deze gemeente groot was.

Na de Tweede Wereldoorlog bleef de werkloosheid aanvankelijk hoog. Bovendien werd de situatie in de landbouw gekenmerkt door een ernstige wanverhouding tussen het aantal arbeidskrachten en de beschikbare oppervlakte cultuurgrond. Vooral na 1950 heeft er echter, mede onder invloed van een actief werkgelegenheidsbeleid van gemeente, provincie en rijksoverheid, een sterke uit-

1) Het dorp Sint-Willebrord, dat een bijzondere ontwikkeling heeft doorgemaakt, is buiten het onderzoek gebleven. Er komen vrijwel geen landbouwbedrijven vo

breiding van de niet-agrarische werkgelegenheid in Rucphen, maar vooral in de naaste omgeving, plaatsgehad.

Deze naoorlogse ontwikkeling heeft een grote verandering gebracht in de gemeente Rucphen. Het aandeel van de agrarische bevolking is kleiner geworden, niet alleen door de toeneming van de niet-agrarische bevolking, maar ook door de vermindering van het aantal in de landbouw werkende personen. De werkloosheid is sterk verminderd, zoal niet vrijwel verdwenen. Er werkt echter nog steeds een deel van de beroepsbevolking ver van huis, n.l. in het havengebied van Rotterdam. In 1960 werkten ruim 900 personen uit de gemeente Rucphen in Zuidholland, van wie 600 in Rotterdam.

De agrarische samenleving.

De ingrijpende veranderingen in de economische en sociale structuur in de gemeente hebben niet nagelaten grote invloed uit te oefenen op de agrarische samenleving. Het is vooral deze invloed, die momenteel deze samenleving in een tamelijk snel tempo vele kenmerken van de oude traditionele samenleving doet verliezen. Om misverstand te voorkomen zij opgemerkt, dat het overgangsproces, zij het in een langzamer tempo, reeds enkele tientallen jaren aan de gang is. Om dit proces duidelijk te laten uitkomen, is het wellicht nuttig hier in het kort en sterk vereenvoudigd de belangrijkste kenmerken van de oude, traditionele, gesloten en collectieve samenleving, zoals die aan het einde van vorige eeuw in veel plattelandsgebieden voorkwam, te vermelden.

Een belangrijk kenmerk van de oude plattelandssamenleving was de grote invloed van traditie en milieu op de opvattingen, de meningen en de levenswijze van de plattelandsbevolking. De gewoonten, de normen, opvattingen en het gedragspatroon zijn vrijwel geheel aan het verleden ontleend. De invloed van het milieu werd gerealiseerd door de sterke sociale controle, waardoor het gedrag van de enkeling werd geconformeerd aan het algemeen aanvaarde gedragspatroon. De kontakten met de wereld buiten het dorp waren betrekkelijk gering en hadden over het algemeen weinig te betekenen.

Deze sterke invloed van milieu en traditie en de zeer geringe kontakten met de wereld buiten het dorp, gaven het aanschein aan een tamelijk uniforme levensstijl. Ook de meningsvorming droeg in hoge mate een collectief karakter. Het uniforme gedragspatroon kwam ook tot uiting in het landbouwbedrijf. Tussen de bedrijven onderling waren er weinig verschillen in produktieplan en bedrijfsvoering. Door deze "Collectieve bedrijfsstijl" bestonden er voor de boer over het algemeen weinig bedrijfsorganisatorische problemen. Dit te meer, daar er volop arbeidskrachten te krijgen waren.

De uniformiteit had ook betrekking op het behoeftepatroon. De plattelander had als gevolg van het sociale isolement, weinig vergelijkingsmogelijkheden en nam genoegen met de situatie, zoals die altijd geweest was.

Hoewel in het volgende nog nader op het agrarische gezin zal worden ingegaan, moet er hier toch reeds iets van worden gezegd en wel vanwege de betekenis in het kader van de traditionele samenleving. Het plattelandsgezin, in het bijzonder het agrarisch gezin, werd gekenmerkt door een sterke eenheid - zowel in consumptief als in produktief opzicht - door de nauwe samenhang tussen gezin en bedrijf en door een sterk ouderlijk gezag.

De kontakten met de anderen speelden zich vrijwel geheel af binnen het kader van gezin, buurt en dorp. Ook de buurt vervulde in de traditionele samenleving een belangrijke functie. Bij ziekte en andere tegenspoed was men

aangewezen op de hulp van de bureu. In de lokale samenleving woonde en werkte men en vond men - in de schaarse vrije tijd - zijn ontspanning; men kocht er de benodigdheden, welke het gezinsbedrijf niet kon verschaffen en de jeugd volgde er onderwijs. Het dorp was leef- en werkmilieu voor jong en oud.

Opmerkelijk nog was het betrekkelijk weinig voorkomen van verenigingen. De onderlinge relaties waren overwegend van informele aard. Van betekenis hierbij was, dat over het algemeen iedereen met iedereen omging. Van bepaalde vriendschapsrelaties was niet of nauwelijks sprake.

Deze karakteristiek gold ook voor de agrarische samenleving in de gemeente Rucphen. Wel waren er meer kontakten met de wereld buiten het dorp, met name van arbeiders die buiten het dorp werkten. Dit had echter weinig invloed op het denken en handelen van de bevolking. Daarvoor was de sociale controle te sterk; bovendien behoorden degenen, die elders gingen werken niet tot de groepen, die de "toon aangaven" in het dorp.

In de periode van 1900 tot 1940 hebben er belangrijke veranderingen plaats in de techniek van het landbouwbedrijf en in de samenstelling van de agrarisch bevolking en van de dorpsbevolking. Opmerkelijk is, dat zich bij deze wijzigingen betrekkelijk weinig wezenlijke veranderingen voordeden in de opvattingen, gewoonten, gedragsregels, kortom in de levensstijl van de agrarische bevolking. Ook in de verhoudingen in het boerengezin veranderde weinig.

Het leven van de agrarische bevolking bleef zich afspelen binnen de buurt en het dorp. De kontakten met de buitenwereld namen slechts in geringe mate toe. In veel gevallen kon het bedrijf meer gezinsleden dan vroeger werk verschaffen, hetgeen weer leidde tot een versterking van de eenheid in het boerengezin.

Er mag dan ook worden aangenomen, dat bij het einde van de tweede wereldoorlog nog betrekkelijk veel elementen uit de traditionele, gesloten en collectieve samenleving aanwezig waren. Dit is van grote betekenis, omdat de boeren, die in de jaren na 1945 werden geconfronteerd met de ingrijpende structurele veranderingen op het platteland, in deze traditionele samenleving zijn opgegroeid en gevormd. Het kan dan ook niet anders, dan dat de aanpassing aan de nieuwe omstandigheden hierdoor wordt bemoeilijkt.

Tegen deze achtergrond dienen wij de verschijnselen te zien, welke bij het onderzoek werden waargenomen.

De gezagsverhoudingen uit de oude samenleving hebben nog lang hun stempel gedrukt op de agrarische samenleving, in het bijzonder in de dorpen Rucphen en Sprundel. Hiervoor heeft de overheersende positie van de gezeten boeren bij een aantal kleine boeren geleid tot gevoelens van wantrouwen ten opzichte van de grotere, leidinggevende boeren. In beide dorpen hebben zich bovendien na 1945 enkele gebeurtenissen voorgedaan, moeilijkheden rond het pakhuis van de boerenbond en opheffing van de zuivelfabriek, waarbij de verhouding tussen kleine en grote boeren mede in het geding was. Aangenomen mag worden, dat deze tegenstellingen voor een deel zijn terug te voeren op verschillen in de houding ten opzichte van de structurele veranderingen. Er kunnen n.l. wijzigingen en conflicten ontstaan tussen boeren, die willen vasthouden aan de oude verhoudingen en boeren, die onder invloed van de wijzigingen op het platteland anders denken en anders willen. Ook het verlies aan invloed van bepaalde groepen, met name van de gezeten boeren, in de dorpsamenleving en in het verenigingsleven kan hier een rol spelen. Wij hebben de indruk gekregen, dat een en ander ook in de gemeente Rucphen het geval is.

Ook ten aanzien van de informele en formele relaties binnen de agrarische samenleving kwam de invloed van de oude samenleving tot uiting.

Zo is het opmerkelijk, dat op de bij het onderzoek gestelde vraag "naar het hebben van beste vrienden" veel boeren met enige nadruk antwoordden, dat zij er geen beste vrienden op na hielden. Veel boeren beschouwden het hebben van beste vrienden blijkbaar als iets vreemds. Deze antwoorden zouden erop kunnen wijzen, dat in een agrarische samenleving, zoals die in het gebied van onderzoek voorkomt, uitgesproken vriendenrelaties nog weinig te betekenen hebben. Ook in de oude traditionele samenleving was dit het geval.

De buurt blijkt vervolgens nog altijd van betekenis te zijn voor het onderhouden van informele relaties. De contacten, die samenhangen met het lenen van werktuigen en het krijgen van hulp hebben vooral binnen de buurt plaats; zij overschrijden zelden de dorpsgrenzen. Bij het kaarten met andere boeren en bij de vriendschapsrelaties heeft de buurt aanzienlijk minder te betekenen, maar zijn invloed is nog lang niet verdwenen, vooral niet in Sprundel en in buurten met een dichte bebouwing. Wel menen wij een ontwikkeling te kunnen waarnemen naar een verlies aan betekenis van de buurt.

Ook de bedrijfsgrootte blijkt een rol te spelen bij het onderhouden van informele relaties. Grote boeren hebben meer contact met grote boeren dan met kleine boeren en kleine boeren gaan meer om met kleine boeren dan met grote. Ook hier is, menen wij te mogen aannemen, de invloed van de oude samenleving nog enigszins aanwezig. Grote en kleine boeren kunnen weliswaar andere zakelijke interessen hebben, maar deze faktor is in de gemeente Rucphen waarschijnlijk van ondergeschikte betekenis, daar er betrekkelijk weinig verschillen in produktieplan zijn op de kleine en grote bedrijven. Wel is het mogelijk, dat de in het verleden gegroeide standverschillen tussen kleine en grote boeren een rol spelen.

Er kon niet worden geconstateerd, dat de boeren met een hoog niveau van bedrijfsvoering zich, wat hun informele relaties betreft, beperken tot de boeren met een laag niveau van de bedrijfsvoering. Hetzelfde kan worden gezegd van de boeren met een laag niveau van de bedrijfsvoering. Dat goede en minder goede boeren in het informele vlak met elkaar omgaan kan verband houden met de uit het verleden afkomstige verhoudingen.

In het verleden waren er, naar mag worden aangenomen, minder gepro-
nonceerde verschillen tussen goede en slechte boeren en wel als gevolg van de z.g. collectieve bedrijfsstijl. Zeker geldt dit ten aanzien van het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden. Er was dan ook geen reden om in het bijzonder contact te zoeken met goede boeren. Er was bovendien, zoals wij juist zagen, vroeger veel minder dan thans sprake van bepaalde vaste relaties. Iedereen ging in beginsel met iedereen om.

Wel kon worden vastgesteld, dat zich onder de boeren, die bij het praten over bedrijfszaken als gesprekspartners worden gezocht, meer boeren met een goede bedrijfsvoering worden aangetroffen dan onder de boeren, die hen als gesprekspartners noemden. Dit zou erop kunnen wijzen, dat men wel oog heeft voor de capaciteiten van de collega's als boer en dat men, wanneer het om het praten over bedrijfsaangelegenheden gaat, contact zoekt met de betere boeren.

Bij de bestudering van de gegevens over de deelneming aan het agrarisch verenigingsleven, d.w.z. de formele relaties, bleek, dat ongeveer een vijfde van de boeren en tuinders in de gemeente Rucphen geen lid was van de boerenbond. Ook hier is men geneigd de verklaring te zoeken in de oude, traditionele samenleving. In andere gebieden in Noord-Brabant waar, naar mag worden aangenomen, ook nog invloeden en elementen uit de traditionele samenleving aanwezig zijn is het aantal boeren, dat lid is van de boerenbond, evenwel groter. Het aanwezig zijn van elementen uit de oude samenleving kon hier echter niet geheel buiten beschouwing worden gelaten; het zijn waarschijnlijk de meer specifieke omstandigheden in de gemeente Rucphen, die hier een rol spelen.

Ruim een kwart van de boeren bleek de bedrijfsbenodigdheden overwegend bij de handelaren te kopen en niet bij het pakhuis van de boerenbond. Ook de belangstelling voor de meer specifieke agrarische organisaties, zoals de melkcontrolevereniging e.d. was niet bijzonder groot, met name niet bij de kleinere boeren en bij de boeren in Rucphen en Sprundel. Ook de niet-leden van de boerenbond trof men vooral aan onder de kleinere boeren.

De deelneming aan het niet-agrarische verenigingsleven had over het algemeen weinig te betekenen. De boeren waren in hoofdzaak lid van enkele organisaties en verenigingen, waar weinig vergaderingen worden gehouden of waarvan de bijeenkomsten weinig worden bezocht, zoals het Wit-Gele Kruis, een dienstenverlenende organisatie, waarvan het nuttig is lid te zijn en de K.V.P., waarvan vele katholieke boeren menen lid te moeten zijn. Voor de sociale contacten met niet-boeren zijn deze organisaties van weinig betekenis. Van de verenigingen, die een intensief sociaal contact impliceren, waren weinig boeren lid.

Deze geringe deelneming aan het verenigingsleven in het dorp is, gezien het gesloten karakter van de oude, traditionele samenleving, zeer wel verklaarbaar. Het wijst er overigens op, dat het sociale isolement van de agrarische bevolking nog lang niet geheel doorbroken is.

Dit blijkt ook uit de over het algemeen geringe contacten van de boeren met de andere bevolkingsgroepen. Door de vermindering van het aandeel van de agrarische bevolking in de totale bevolking is de boerenbevolking tegenover een groter aantal niet-agrariërs komen te staan, onder wie de industrie-arbeiders een steeds grotere plaats innemen.

Het contact van de boeren met de industriearbeiders en, naar wij mogen aannemen, met de overige niet-agrariërs was echter nog niet groot. De contacten die er waren hadden bovendien voor een groot deel betrekking op familierelaties.

Interessant zijn vervolgens de opvattingen van de boeren over de noodzaak en de consequenties van de industrialisatie. De boeren bleken vrijwel algemeen overtuigd te zijn van de noodzaak van de uitbreiding van de industriële werkgelegenheid. Over de invloed van de industrie op het dorpsleven hadden veel boeren echter nog geen mening.

Ongeveer een vijfde van de boeren, onder wie veel oudere, sprak de vrees uit, dat het in het dorp ongezelliger zou worden. Ruim 30% was van mening, dat de boeren minder te vertellen zouden krijgen, wanneer er meer industriearbeiders in het dorp kwamen. Ruim tweederde van deze boeren vond dit ongunstig. Bijna de helft van de boeren, onder wie relatief meer kleine dan grote boeren, verwachtte niet, dat de boeren minder zeggenschap in de dorpsamenleving zullen krijgen.

Iets meer dan de helft van de boeren vond een uitbreiding van de industrie ter plaatse zonder meer gunstig, zowel voor de arbeiders als voor de boeren. Een aantal boeren wees op de nadelige gevolgen voor de landbouw: verlies aan cultuurgrond en een tekort aan arbeidskrachten.

Uit een en ander blijkt, dat de boeren in de gemeente Rucphen ten tijde van het onderzoek zich nog onvoldoende bewust waren van de veranderingen, die in de dorpssamenleving plaatshebben en van de consequenties, die er voor hun positie in het dorp en voor het leven in het dorp uit kunnen voortvloeien. Inmiddels zal deze bewustwording wel wat groter geworden zijn, maar het is zeer onwaarschijnlijk, dat men zich thans de veranderingen en hun gevolgen ten volle realiseert. De agrarische bevolking is blijkbaar nog te zeer gewend aan -en situatie, waarbij de boerenbevolking het grootste deel van de dorpsbevolking uitmaakt.

Het agrarisch gezin.

Ook ten aanzien van het gezin kan, wellicht nog duidelijker dan bij de samenleving, worden geconstateerd, dat hier een overgangsproces aan de gang is. Het boerengezin in de gemeente Rucphen bevindt zich in een overgangsfase van het traditionele, agrarische gezinstype naar een meer modern gezinstype.

Met betrekking tot het traditionele gezinstype kan, naar hetgeen er in het voorgaande al over vermeld is, nog het volgende worden gezegd. Het uniforme gedragsspatroon kwam uiteraard ook tot uiting in het gezin. Er bestond een tamelijk grote mate van eenheid in opvattingen en levensstijl binnen het gezin. Dit niet alleen door de grotere betrokkenheid van de gezinsleden op elkaar, maar ook en vooral door de functie welke het gezin vervulde bij de overdracht van de gedragsregels uit het verleden. In het gezin vooral leerde het individu zich volgens de regels, die in de samenleving golden, te gedragen. Het gezin nam de voornaamste plaats in bij de cultuuroverdracht. Voor de opvoeding en vooral voor de voorbereiding op het toekomstige beroep had het gezin vroeger een veel grotere betekenis dan nu het geval is. De toekomstige boer leerde het vak vrijwel geheel van zijn vader.

De eenheid in opvatting en in belangstellingsrichting werd ook bevorderd, doordat de aandacht van de gezinsleden primair gericht was op het bedrijf en doordat het milieu, waarin zij leefden en werkten, voor alle gezinsleden vrijwel gelijk was. In de gevallen, dat de kinderen buiten het gezinsbedrijf werkten, kenden de ouders dit milieu ook, veelal uit eigen ervaring.

In het agrarische gezin in de gemeente Rucphen kunnen nog een aantal elementen uit het oude traditionele agrarische gezinstype worden waargenomen.

Er bestaat nog steeds een nauwe samenhang tussen gezin en bedrijf, al is deze samenhang niet meer zo sterk als vroeger het geval was. Het gezin levert nog steeds verreweg het belangrijkste deel van het arbeidsaanbod. De echtgenote werkt niet alleen in veel gevallen mee in het bedrijf, maar zij heeft over het algemeen ook een belangrijk aandeel in de bedrijfsbeslissingen. Wanneer een zoon meewerkt, wordt de boerin weliswaar minder bij de bedrijfsbeslissingen betrokken, maar zij behoudt haar invloed bij beslissingen, die sterk ingrijpen in de financiële situatie van het bedrijf en daarmee van het gezin. Veel boerinnen dragen bovendien de verantwoordelijkheid van het tijdig betalen van rekeningen en contributies.

Van de ongehuwde dochters bleek het overgrote deel thuis huishoudelijke werkzaamheden te verrichten en tevens mee te werken in het bedrijf; zij maakten bijna 10% van het arbeidsaanbod uit. Ruim 10% van de dochters werkte in andere beroepen. Bij de kleine boeren en bij de tuinders is het percentage dat thuis meewerkt aanzienlijk minder en het percentage met een beroep buiten het huishouden of bedrijf aanzienlijk hoger. Ten aanzien van het onderwijs kan worden opgemerkt, dat de belangstelling vooral uitgaat naar het landbouwhuishoudonderwijs.

Op 32% van de bedrijven werkten een of meer zoons mee. In een aantal gevallen werden de zoons ook betrokken bij de bedrijfsbeslissingen, zoals bij de aankoop van een werktuig, van vee, bij het vaststellen van het bouwplan, het bepalen van het tijdstip van zaaien e.d. Bij de aankoop van een werktuig werd meestal ook de boerin bij de beslissing betrokken.

Een groot deel van de boerenzoons werkte in een ondergeschikte positie in de landbouw, meestal op het ouderlijk bedrijf. Van een tamelijk groot aantal van deze zoons kon worden vastgesteld, dat voor hen geen bedrijf beschikbaar zou komen. Zij zullen zich dan moeten voegen bij degenen, die, na enkele jaren in de landbouw te hebben gewerkt, deze bedrijfstak noodgedwongen hebben verlaten. Deze gang van zaken, welke is terug te voeren op de traditionele, op de landbouw gerichte beroepskeuze van de boerenzoon is niet bevorderlijk voor het verkrijgen van een goede positie buiten de landbouw. Het overgrote deel van de buiten de agrarische sektor werkende boeren- en tuinderszoons bleek handarbeider, in de meeste gevallen ongeschoold, te zijn. Deze ongunstige situatie vloeit voort uit de omstandigheid, dat veel van deze zoons eerst een aantal jaren in de landbouw hebben gewerkt. Het is dan ook een ongunstig verschijnsel, dat ten tijde van het onderzoek de beroepskeuze van de 15-19-jarige zoons niet of nauwelijks beter was dan die van de oudere zoons.

Het is niet uitgesloten, dat er sindsdien enige verbetering is gekomen in de situatie, dit temeer, daar bij het onderzoek kon worden geconstateerd, dat de boeren in de gemeente Rucphen niet meer zo afwijzend stonden ten opzichte van een niet-agrarisch beroep voor hun zoons. Het een en ander neemt echter niet weg, dat, naar mag worden aangenomen, de wijze, waarop de beroepskeuze van de boerenzoon en de voorbereiding op een niet-agrarisch beroep plaatsheeft, nog steeds te wensen overlaat.

Niet alleen in de beroepen en het onderwijs van de dochters en de zoons kunnen wij elementen uit het traditionele gezinstype waarnemen, maar ook bij de beloning van de in het bedrijf en gezin meewerkende kinderen. Deze kregen meestal alleen zakgeld. Slechts in enkele gevallen werd een vast loon uitbetaald.

De sterke veranderingen in de economische en sociale structuur van de gemeente Rucphen hebben echter ook het agrarische gezin niet onberoerd gelaten. Steeds meer kinderen vinden een bezigheid buiten het bedrijf of gezin of volgen niet-agrarisch voortgezet onderwijs. Hierdoor komt er niet alleen een wijziging in de samenhang tussen gezin en bedrijf, maar ook in de onderlinge verhoudingen tussen de gezinsleden. De veranderingen beperken zich echter niet tot de structurele aspecten. Van zeer grote betekenis is, dat met de buiten het gezinsbedrijf werkzame en met de onderwijs volgende kinderen nieuwe cultuurelementen en invloeden het boerengezin binnen kunnen dringen.

Men komt er aldus in aanraking met andere gewoonten en denkbeelden, met andere opvattingen over de besteding van het inkomen en over het sparen, over

vrijtijdsbesteding en ontspanning, over kleding en wooninrichting. De eenheid in opvattingen en in belangstellingsrichting gaat aldus verloren. De gezinsleden verkeren veel meer dan vroeger in uiteenlopende milieus. De betekenis van het gezin voor de arbeidsvoorziening in het bedrijf wordt aanzienlijk minder. Het zal duidelijk zijn, dat een en ander ook van grote invloed is op de onderlinge relaties tussen de gezinsleden.

De informatiebronnen voor het bedrijf.

De zeer grote betekenis van de informatiebronnen is typisch een element van het moderne landbouwbedrijf. In het landbouwbedrijf van de traditionele samenleving was over het algemeen weinig behoefte aan informatie. In het bedrijf veranderde weinig of de wijzigingen hadden in een langzaam tempo plaats. De verschillen van bedrijf tot bedrijf waren gering. De aard van de produktiemiddelen hield de behoefte aan informatie ook gering.

Met de veranderingen in het landbouwbedrijf kwam er meer behoefte aan informatie. De laatste halve eeuw nam deze behoefte aanvankelijk langzaam, later in een sneller tempo toe. De Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst b.v. ontwikkelde zich tot een belangrijke informatiebron, die in beginsel elke boer ten dienste staat en waarvan iedere boer gebruik kan maken. Ook de betekenis van de massamedia nam toe. Vandaar dan ook, dat in dit verslag een overzicht wordt gegeven van de mate, waarin ten tijde van het onderzoek van de diverse informatiebronnen gebruik wordt gemaakt. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de belangstelling voor deze informatiebronnen nog beïnvloed wordt door het voorkomen van elementen uit de oude, traditionele samenleving.

Het meest werd gebruik gemaakt van de z.g. massamedia (landbouwbladen en radio). De boeren laten maar zelden hun vakbladen ongeopend. Systematische lezers werden echter vooral gevonden onder de boeren, die veel en tegelijk zowel algemene als specialistische bladen ontvangen.

Een belangrijke informatiebron zijn de z.g. Voorlichtingsbrieven, publikaties, die door de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst worden verspreid. Tweederde van de boeren, die deze voorlichtingsbrieven kregen toegezonden, had dit toezenden bewust opgemerkt. Van de boeren, die wisten dat zij de voorlichtingsbrieven hadden ontvangen, bleek ruim de helft deze brieven nuttig te achten en er wel eens adviezen uit te hebben toegepast. Opmerkelijk is, dat de boeren, die zeiden weleens adviezen uit de brieven te hebben opgevolgd, in het aan het onderzoek voorafgaande jaar tweemaal zoveel contact met de assistenten van de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst hebben gehad als de boeren, die de brieven naast zich neer hebben gelegd of niet eens hebben opgemerkt. Het lijkt erop, dat de brieven hun hoogste effect bereiken bij die boeren, die toch reeds in frequent contact met de voorlichtingsdienst staan. Mogelijk hebben ook de brieven aanleiding gegeven tot een frequent contact.

Naar de radio-uitzendingen voor de land- en tuinbouw werd in de gemeente Rucphen zeer druk geluisterd. Dit betrof zowel de dagelijkse markt- en weerberichten als - zij het in wat mindere mate - de praatjes van de landbouwvoorlichtingsdienst en van de omroepverenigingen.

Onder de z.g. groepsmedia is de studieclub wel de meest belangrijke. Ten tijde van het onderzoek bestond in Rucphen, Sprundel en Schijf een dergelijke, door de plaatselijke Boerenbond in samenwerking met de landbouwvoorlichtingsdienst georganiseerde gespreksgroep, waarvan de bijeenkomsten

voor alle georganiseerde boeren toegankelijk zijn. Van de boeren, die daartoe in de gelegenheid zijn, had 23% een of meermalen een bijeenkomst van de studieclub bezocht, in Rucphen en in Schijf ongeveer 29% en in Sprundel slechts

De boeren, die regelmatig de bijeenkomsten bezochten waren vrijwel zonder uitzondering enthousiast over de studieclubs. Van de niet-deelnemers bleek 32% in het geheel geen mening over de studieclub te hebben. Sommige waren zelfs nauwelijks van het bestaan van de studieclub op de hoogte. Ongeveer 10% zag in de studieclub geen enkel nut, althans niet voor zichzelf.

De resterende 58% van de niet-deelnemers stond zeker niet geheel afwijzend tegenover deze vorm van voorlichting. Een deel van de motieven om niet deel te nemen had betrekking op persoonlijke omstandigheden. Voor een ander deel hadden hun motieven betrekking op de studieclub zelf, hetzij op de aard van het besprokene, hetzij op de samenstelling van de deelnemersgroep.

Een aantal niet-deelnemers bleek van mening te zijn, dat aan de studieclubs vooral deelgenomen werd door de grotere boeren, de meer ontwikkelde boeren en de jongere boeren en dat studieclubs vooral voor deze boeren waren bestemd. Deze opvattingen bleken alleen ten aanzien van het onderwijs geheel door de feiten te worden gedekt. De deelnemers aan de studieclubs zijn in overgrote meerderheid boeren met landbouwonderwijs. Wat de bedrijfsgrootte betreft hadden zij slechts in zoverre gelijk, dat onder de deelnemers slechts zeer weinig boeren met een bedrijf kleiner dan 5 ha voorkwamen. De boeren met een bedrijf van 5-10 ha en van 10 ha of meer namen daarentegen met vrijwel gelijke aantallen deel. Tenslotte bleken de boeren van 40-55 jaar, en niet speciaal de jongere, de meerderheid van de deelnemers uit te maken.

In het jaar, voorafgaande aan de enquête had 30% van de boeren een of meer demonstraties bijgewoond. De meeste boeren achtten de betekenis van het bijwonen van demonstraties voor zichzelf gering, omdat hun bedrijven voor het aanschaffen van zulke werktuigen te klein zijn. Landbouwtentoonstellingen en fokveedagen trokken wat meer de belangstelling van de boeren in het gebied van onderzoek.

Vastgesteld kon worden, dat lang niet alle boeren evenveel gebruikmaken van de massa en groepsmedia. Ruim een derde benut veel van deze informatiebronnen, eveneens ruim een derde maakt er een matig gebruik van, en ongeveer een vierde slechts weinig.

Een zeer belangrijke bron van informatie voor de boer is het contact met de assistent van de lijkslandbouwvoorlichtingsdienst. Ten tijde van het onderzoek had 77% van de bedrijfshoofden weleens contact met de assistent gehad. In een klein aantal gevallen bleek dit contact beperkt tot ontmoetingen buiten het bedrijf. In het aan de enquête voorafgaande jaar had ongeveer 40% van de boeren geen enkel bedrijfsbezoek gehad, 13% een keer, 23% twee of drie keer en 25% vier of meer keer.

De onderwerpen, waarover met de assistent was gesproken, waren van zeer uiteenlopende aard en hadden betrekking op vrijwel alle onderdelen van het bedrijf. Opmerkelijk is, dat, naar de opgaven van de bedrijfshoofden, maar weinig gesprekken de algehele bedrijfsvoering tot onderwerp hebben gehad.

De zeer grote meerderheid van de boeren, die advies hadden gekregen, bleek van de adviezen gebruik te hebben gemaakt en had, naar hun zeggen, er ook voordeel van gehad. Aan de boeren, die nooit enig contact met de assistenten hebben gehad, is gevraagd waarom dit contact niet heeft plaats gehad en of zij het gewenst zouden vinden, dat de assistent eens ongevraagd op bezoek zou komen. Uit de antwoorden op deze vragen bleek bepaald niet veel waardering voor de landbouwvoorlichtingsdienst bij deze personen. Men had de assistent niet nodig

en men kon zijn problemen zelf wel oplossen. De meesten stelden ook geen prijs op ongevraagd bezoek van de assistent. Een uitzondering vormden enkele tuinders, die wel graag contact met de assistent van de tuinbouwvoorlichtingsdienst zouden hebben.

Aan alle bedrijfshoofden is verder gevraagd of zij het werk van de voorlichtingsdienst nuttig vinden. Bijna tweederde heeft deze vraag onvoorwaardelijk bevestigend beantwoord, 14% vond de voorlichtingsdienst wel nuttig, maar had toch wel bezwaren, die deels betrekking hadden op de inhoud, deels op de organisatie van de voorlichting. 19% zag voor zichzelf geen nut, maar ontkende niet het nut ervan voor andere boeren, 5% hechtte in het geheel geen waarde aan de voorlichtingsdienst. Uit de gegevens bleek, dat de boeren met veel contact meer waardering voor de voorlichtingsdienst aan de dag legden, dan de boeren met weinig contact.

De in het voorgaande besproken informatiebronnen kunnen worden beschouwd als formele bronnen, d.w.z. bronnen, die uitdrukkelijk tot taak hebben landbouwkundige kennis onder de boeren te verspreiden. Er zijn echter ook informele informatiebronnen, welke dus niet uitdrukkelijk de verspreiding van dergelijke kennis tot taak hebben, zoals handelaren en andere boeren.

Laat men de reclame-blaadjes buiten beschouwing, die vrijwel alle boeren in huis krijgen, dan ontving ruim een kwart van de boeren in een of andere vorm voorlichting van handelaren. Van deze groep oordeelde tweederde gunstig over deze voorlichting. Van de boeren, die geen voorlichting van handelaren kregen, oordeelde echter slechts 10% gunstig over deze informatiebron. De voorlichting door handelaren blijkt dus in de gemeente Rucphen niet al te hoog aangeschreven te staan.

Boeren, die informatie bij handelaren inwinnen komen waarschijnlijk naar verhouding evenveel voor in elk van de vier dorpen, bij grote en kleine boeren, bij jonge en oude boeren en bij boeren met een hoge en lage graad van ondernemersschap. Onder de boeren zonder voortgezet onderwijs treft men er meer aan, die informatie van handelaren krijgen dan bij de boeren met voortgezet onderwijs. Ook het verband met de massa- en groepsmedia is negatief: van de boeren, die weinig gebruikmaken van de massa- en groepsmedia, winnen er meer voorlichting in bij handelaren, dan de boeren, die deze media matig of veel benutten.

De betekenis van andere boeren als informatiebron is in de gemeente Rucphen vrij groot: driekwart van de boeren gaat weleens op het bedrijf van een ander kijken, ruim de helft bespreekt weleens bedrijfszaken met andere boeren. De boeren, die informatieve contacten met hun collega's onderhielden, vertoonden geen duidelijke groepskenmerken; in vrijwel alle onderscheiden categorieën komen zij in ongeveer gelijke mate voor. Uit de gegevens bleek, dat men vrijwel uitsluitend met collega's uit het eigen dorp over bedrijfszaken praat. Lang niet altijd fungeerden de naaste burens als gesprekspartner. Dat het hierbij lang niet altijd louter om burens- en vriendenrelaties gaat, bleek uit het feit, dat slechts weinig informatieve contacten wederkerig waren. Men mag dus veronderstellen, dat de boeren, die als informatiebron worden gezocht, over bepaalde kwaliteiten beschikken. Deze veronderstelling heeft aanleiding gegeven tot een onderzoek naar de kenmerken van de als gesprekspartner genoemde boeren.

De boeren, die met collega's bedrijfszaken bespraken, bleken dit over het algemeen te doen met wat grotere boeren, al is het verschil in oppervlakte niet groot. Er is ook een tendentie, dat de informatieve contacten vooral plaatshebben met boeren met een wat hoger niveau van de bedrijfsvoering.

Vergelijkt men de informanten met de niet als zodanig aangewezen boeren, dan blijken er in tal van opzichten verschillen te bestaan. De als informatiebron fungerende boeren onderscheidden zich niet alleen doordat zij grotere bedrijven hadden, meer landbouwonderwijs hadden gevolgd, een hogere graad van ondernemersschap bezaten en een betere bedrijfsvoering hadden, maar ook door een bijzondere aktiviteit in het verenigingsleven en door een grotere belangstelling voor de massa- en groepsmedia en voor de landbouwvoorlichtingsdienst. Men mag dus aannemen, dat zij er toe bijdragen de door deze formele informatiebronnen verschaftte voorlichting te verspreiden onder de boeren, die er weinig of geen gebruik van maken.

Een bijzondere soort informatiebron wordt gevormd door de boeren, die bekend staan als deskundigen op een bepaald terrein en als zodanig worden geraadpleegd, n.l. als deskundige op het gebied van rundveeziekten, veeverloskunde, varkenshouderij en paarden. Bij het aanwijzen van deze deskundigen bleek, zoals overigens te verwachten was, een veel grotere eenstemmigheid te bestaan dan bij het noemen van de meer algemene informanten. Ook de deskundigen bleken vrijwel uitsluitend te worden geraadpleegd door boeren in hun eigen dorp. Juist de helft werd ook als gesprekspartner bij het praten over bedrijfszaken opgegeven.

Ten aanzien van de diverse informatiebronnen kan nog worden opgemerkt, dat het meest gebruik wordt gemaakt van de massamedia (radio en landbouwbladen), gevolgd door persoonlijke voorlichting van collega-boeren en voorlichtingsdienst, vervolgens van de groepsmedia (tentoonstellingen en demonstraties) en tenslotte van de voorlichting door handelaren.

Het bedrijfshoofd.

In het voorgaande werd een overzicht gegeven van een aantal omstandigheden, waaronder de agrarische bedrijfshoofden in de gemeente Rucphen leven en werken, alsmede van de informatiebronnen, waarvan zij voor hun bedrijf gebruik kunnen maken. Hierbij kwamen reeds een aantal kenmerken van de bedrijfshoofden aan de orde. In het volgende zal nu iets worden gezegd van de leeftijd, de regionale en sociale herkomst, het al dan niet gevolgd hebben van landbouwonderwijs en het ondernemersschap. Deze kenmerken zijn vervolgens in verband gebracht met enkele andere kenmerken van de bedrijfshoofden, zoals bijvoorbeeld de belangstelling voor bepaalde informatiebronnen, de deelneming aan het verenigingsleven e.d.

Ten tijde van het onderzoek was van de mannelijke bedrijfshoofden slechts 6% jonger dan 30 jaar; 42% van de boeren was ouder dan 40 en jonger dan 55 jaar; 29% was 55 jaar of ouder 1). Tussen de boeren en tuinders was in dit opzicht weinig verschil, zij het dat de tuinders iets ouder waren dan de boeren.

Ongeveer 70% van de bij het onderzoek betrokken mannelijke bedrijfshoofden was geboren in de gemeente Rucphen en ongeveer 20% was afkomstig uit een aangrenzende gemeente. Ook hier was weinig verschil tussen de boeren en tuinders.

De boeren en tuinders kunnen worden beschouwd als een vrijwel gesloten beroepsgroep. Dit is ook in het gebied van onderzoek het geval. Bij de geënquêteerde boeren was 97% zoon van een boer of tuinder en bij de tuinders 92%. Van deze laatste groep was bovendien nog 5% zoon van een land- of tuinbouwer.

1) Deze indeling, n.l. jonger dan 40 jaar, van 40 tot 55 jaar en van 55 jaar en ouder, is ook bij de verdere analyse aangehouden.

Van de boeren bleek 70% landbouwonderwijs te hebben gevolgd. Dit onderwijs bestaat echter overwegend uit cursusonderwijs. Nog maar enkele boeren bleken een lagere landbouwschool 2) te hebben bezocht; 6% van de boeren had het onderwijs op een middelbare landbouwschool - de vroegere landbouwwinterschool - gevolgd. Naarmate de bedrijven groter zijn, bleken over het algemeen relatief meer bedrijfshoofden landbouwonderwijs te hebben genoten. Tussen de gebiedsonderdelen kwamen enkele verschillen voor. Rucphen en Zegge telden met ongeveer 75% relatief het hoogste, Schijf met 62% relatief het laagste aantal boeren met landbouwonderwijs. De tuinders hadden aanzienlijk minder vakonderwijs gevolgd dan de boeren.

Een belangrijk kenmerk van de boeren is vervolgens het ondernemerschap. Onder dit ondernemerschap wordt verstaan een complex van eigenschappen, die ervoor zorgen, dat de boer bij de bedrijfsvoering met overlég te werk gaat en daarbij gebruikmaakt van de beste beschikbare informatiebronnen.

Vanwege de grote betekenis van deze eigenschap voor de bedrijfsvoering is nagegaan, welke van de factoren bedrijfsgrootte, leeftijd en het gevolgd hebben van onderwijs, de meeste betekenis heeft voor de verschillen in de mate van ondernemerschap.

De boeren met een hoog niveau van ondernemerskwaliteiten werden vooral gevonden onder de bedrijfshoofden met een bedrijf van 15 ha of meer, onder de boeren met landbouwonderwijs en waarschijnlijk ook onder de boeren jonger dan 40 jaar. De hier genoemde factoren hangen echter onderling samen. De grotere boeren en de jonge boeren hebben namelijk meer landbouwonderwijs gevolgd dan respectievelijk de kleinere en de oudere boeren. Uit een nadere analyse bleek, dat alleen het gevolgd hebben van landbouwonderwijs betekenis heeft voor de mate van ondernemerschap.

Uit het onderzoek naar de samenhang van het gebruik van massa- en groepsmedia, dus het luisteren naar de radio, het lezen van landbouwbladen en het deelnemen aan de studieclub met achtereenvolgens de bedrijfsgrootte, de leeftijd, het al dan niet gevolgd hebben van landbouwonderwijs en het niveau van ondernemerschap bleek, dat het meest van deze media gebruik werd gemaakt door boeren met een bedrijf groter dan 10 ha, door boeren jonger dan 55 jaar, door boeren die landbouwonderwijs hadden gevolgd en door boeren, die gekenmerkt werden door een hoog niveau van ondernemerskwaliteiten.

Met behulp van de gegevens over het contact met en de houding ten opzichte van de landbouwvoorlichtingsdienst is getracht een indruk te krijgen van de kenmerken van de boeren met een grote ontvankelijkheid voor de voorlichting. De boeren met de grootste ontvankelijkheid voor de voorlichting bleken vrijwel dezelfde kenmerken te vertonen - alleen de leeftijd vertoonde een uitzondering - als de boeren, die veel gebruikmaken van massa- en groepsmedia. Tussen beide factoren bestond blijkbaar een grote mate van samenhang. Hoe meer de boeren gebruikmaakten van massa- en groepsmedia, des te meer toonden zij zich ontvankelijk voor de voorlichtingsdienst.

Boeren met veel contact met de buitenwereld en met belangstelling voor zaken buiten het bedrijf bleken vooral te worden gevonden onder de boeren met een bedrijf van 10 ha of meer en onder de boeren met landbouwonderwijs. Opmerkelijk is dus, dat er in dit opzicht geen verschil kon worden aangetoond tussen de boeren met een hoog en de boeren met een laag niveau van ondernemerschap.

De deelneming aan het agrarische verenigingsleven bleek hoog te zijn bij

2) De l.l.s. in Rucphen werd in 1948 gesticht.

die boeren, die grote bedrijven hebben, landbouwonderwijs hebben gevolgd en gekenmerkt worden door een hoog niveau van ondernemerskwaliteiten. Aan het algemene niet-agrarische verenigingsleven namen vooral deel de boeren met een hoge mate van ondernemersschap. Er kon geen verschil in het deelnemen aan dit algemene verenigingsleven worden vastgesteld tussen grote en kleine, oude en jonge boeren en boeren met en zonder landbouwonderwijs. Gezien de aard van de verenigingen, waarvan de boeren over het algemeen lid zijn, is dit niet te verwonderen. Bestuurslidmaatschappen werden vooral vervuld door boeren van 40 jaar en ouder en door boeren met een hoog niveau van ondernemersschap, met landbouwonderwijs of een relatief groot bedrijf.

De bedrijfsgrootte, het gevolgd hebben van landbouwonderwijs en het ondernemersschap zijn dus van grote betekenis voor de verklaring van verschillen in de hier behandelde kenmerken van de boeren. De woonplaats heeft vrijwel geen betekenis hiervoor.

Bij de boeren met een bedrijf, kleiner dan 10 ha werd getracht een indruk te krijgen van de houding van deze boeren ten opzichte van de grotere boeren (≥ 15 ha). Er bleken inderdaad wel enige verschillen in deze houding voor te komen. De kleine boeren met een meer negatieve houding ten opzichte van de grotere boeren bleken zich vooral te bevinden onder de boeren met een bedrijf, kleiner dan 5 ha en onder de boeren van 55 jaar en ouder. Opmerkelijk is, dat tussen de dorpen geen verschillen konden worden geconstateerd.

Het niveau van de bedrijfsvoering.

Bij het onderzoek is nagegaan of er ook een samenhang kan worden vastgesteld tussen het niveau van de bedrijfsvoering en de in het voorgaande behandelde kenmerken van het bedrijfshoofd.

Het niveau van de bedrijfsvoering werd gemeten aan de hand van het toepassen van door de Landbouwvoorlichtingsdienst aanbevolen landbouwmethoden en aan de hand van de beoordeling door de bedrijfsdeskundigen van de Landbouwvoorlichtingsdienst.

Uit de analyse bleek, dat vooral de bedrijfsgrootte en, in mindere mate, het ondernemersschap en het landbouwonderwijs van invloed waren op het toepassen van aanbevolen landbouwmethoden. Bij de beoordeling was vooral het ondernemersschap van belang en, in mindere mate, de leeftijd.

Van grote betekenis voor het niveau van de bedrijfsvoering, even groot als het ondernemersschap, is de ontvankelijkheid voor de voorlichtingsdienst - d.w.z. de mate van contact met en de houding ten opzichte van de voorlichtingsdienst. De invloed van deze faktor is groter dan die van de bedrijfsgrootte, de leeftijd en het gevolgde onderwijs.

Van de andere kenmerken van de bedrijfshoofden, met name van de belangstelling voor de massa- en groepsmedia, de levensstijl 1), de houding van de kleine boeren ten opzichte van de grotere boeren, het deelnemen aan het agrarische en aan het algemene verenigingsleven, kon geen zelfstandige invloed op het niveau van de bedrijfsvoering worden vastgesteld. Een eventueel aanwezig verband kan vooral worden teruggevoerd tot de achterliggende invloed van het ondernemersschap.

Uit de uitgevoerde analyse blijkt dus de grote betekenis van het niveau van ondernemersschap en van de ontvankelijkheid voor de landbouwvoorlichting. Daar het al dan niet gevolgd hebben van landbouwonderwijs de belangrijkste verklaringsfaktor vormde voor de verschillen in het ondernemersschap kan ook

1) d.w.z. het contact met de buitenwereld en de belangstelling voor zaken buiten het bedrijf.

landbouwonderwijs worden gezien als een belangrijke faktor voor het niveau van de bedrijfsvoering.

Opmerkelijk is, dat de andere bij de analyse gehanteerde factoren vrijwel geen betekenis hebben bij de verklaring van verschillen in het niveau van de bedrijfsvoering. Een uitzondering kan wellicht worden gemaakt voor de levensstijl, d.w.z. het contact met de buitenwereld en de belangstelling voor zaken buiten het bedrijf. Deze is namelijk wel van invloed bij de boeren met landbouwonderwijs en bij de kleine boeren. Dat juist bij deze twee groepen bedrijfshoofden de levensstijl van invloed is, maakt het echter niet gemakkelijk veel betekenis aan deze faktor te hechten.

De te verwachten ontwikkeling.

In het voorgaande werden een aantal aspecten van de landbouw en van de agrarische bevolking in de gemeente Rucphen behandeld. Alvorens nu over te gaan tot het aangeven van een aantal aanbevelingen willen wij nog in het kort ingaan op de te verwachten ontwikkeling.

Het voorgaande moet immers gezien worden in het kader van het ontwikkelingsproces, dat zich in de landbouw in de gemeente Rucphen voordoet. Dit ontwikkelingsproces is nog in volle gang en het heeft derhalve wel zin om te trachten de ontwikkelingslijn door te trekken en om zich af te vragen wat de consequenties van een en ander voor de agrarische bevolking kan zijn.

Aangenomen mag worden, dat de veranderingen in de dorpsamenleving verder voortgang zullen vinden. Het aandeel van de agrarische bevolking in de totale dorpsbevolking zal verder afnemen. Een kleiner aantal boeren zal tegenover een groter wordend aantal niet-boeren komen te staan.

Deze ontwikkeling heeft verscheidene consequenties:

- het niet-agrarisch element gaat meer de toon aangeven in het dorp.
- niet-agrariërs krijgen meer invloed in het gemeentebestuur, waardoor het gevaar zou kunnen ontstaan, dat minder aandacht wordt besteed aan agrarische belangen.

Het karakter van de dorpsamenleving verandert steeds meer. Van een meerderheidspositie komen de boeren in een minderheidspositie. Dit kan aanleiding geven tot gevoelens van onbehagen, ontevredenheid en wantrouwen, welke zich zouden kunnen uiten in een negatieve houding ten opzichte van de niet-agrarische bevolkingsgroepen. Dit zou de aansluiting bij en het contact met het niet-agrarische deel van de dorpsamenleving kunnen bemoeilijken en de boeren in een geïsoleerde positie kunnen brengen. Dit gevaar is niet denkbeeldig, te meer niet daar de deelneming van de boeren aan het niet-agrarische verenigingsleven vrij gering is.

Ook in het gezin zullen de veranderingen verder gaan. Aangenomen moet worden, dat het aantal boerengezinnen, dat met de meer stedelijke levensstijl in aanraking komt, in de komende jaren groter zal worden. Een en ander betekent, dat in vele boerengezinnen de ouders voor grote problemen zullen komen te staan. Zij zullen worden geconfronteerd met een gezinssituatie, die geheel anders is dan die, waarin zij zelf zijn opgegroeid. Bij het bepalen van hun houding zullen zij in veel mindere mate dan vroeger het geval was kunnen steunen op de traditie en op het voorbeeld van anderen.

Wrijving en conflicten in de gezinnen, moeilijkheden bij uitoefening van het ouderlijk gezag, onzekerheid en twijfel bij de ouders zijn zeker niet uitgesloten, al dient men het gezonde verstand van veel boerenouders zeker niet te onderschatten. Het is echter in ieder geval verstandig er rekening mee te houden, dat veel boeren als lid van de samenleving en als hoofd van het gezin in een moeilijke positie kunnen komen te verkeren.

Het zou te ver voeren hier in concreto in te gaan op de moeilijkheden, die zich zouden kunnen voordoen. Wij willen slechts op een enkel punt wijzen, n.l. de school- en beroepskeuze van de agrarische jeugd. De te verwachten afnemering van de belangstelling voor een niet-agrarisch beroep behoeft nog niet te betekenen, dat de beroepskeuze van de agrarische jeugd dan geen probleem meer vormt. Het gevaar is niet denkbeeldig, dat bij de keuze van school en beroep onvoldoende rekening wordt gehouden met de capaciteiten en belangstellingsrichting van de betrokken kinderen. Ook de belangstelling en steun van de ouders bij de studie laat, begrijpelijkerwijze, wel eens te wensen over.

De veranderingen in de dorpssamenleving en in het agrarische gezin zullen de komende jaren verder voortgang vinden; de gevolgen van deze veranderingen zullen naar alle waarschijnlijkheid in de naaste toekomst in sterkere mate tot uiting komen. Er zullen in dit opzicht dan ook hoge eisen worden gesteld aan het aanpassingsvermogen van de agrarische bevolking, vooral van de oudere generatie, opgegroeid als deze is in een vrij statische samenleving met een grote invloed van milieu en traditie.

De veranderingen in de samenleving en in het gezin zullen op de een of andere wijze ook van invloed zijn op het landbouwbedrijf. Het niet kunnen volgen en verwerken van de ontwikkeling in de samenleving kan aanleiding geven tot gevoelens van onbehagen en ontevredenheid en deze kunnen weer een nadelige invloed uitoefenen op de bedrijfsvoering.

Maar ook op andere wijze kunnen de veranderingen in de economische en sociale structuur in de gemeente grote invloed uitoefenen op de agrarische bedrijfstak.

Het grotere contact met het stedelijk levensmilieu en met het gestegen welvaartsniveau en de toegenomen vrije tijd bij de niet-agrarische bevolking kunnen, globaal gesproken, twee effecten met zich meebrengen. Enerzijds kunnen zij leiden tot vermindering van de belangstelling voor een bestaan in de landbouw en anderzijds tot een streven tot verhoging van de produktiviteit in de landbouw.

In het bijzonder de verhoging van de arbeidsproduktiviteit is in dit verband van grote betekenis. In beginsel biedt de landbouwtechniek wel mogelijkheden om een hogere arbeidsproduktiviteit te bereiken. De produktieomstandigheden, met name de verkavelingstoestand en de bedrijfsgrootte, zijn echter in de gemeente Rucphen niet gunstig voor een benutting van deze mogelijkheden.

Een ander knelpunt kan gelegen zijn in de capaciteiten en bekwaamheden van het bedrijfshoofd. De eisen, die hiervoor worden gesteld zijn, gezien de ontwikkeling van de produktietechniek in de landbouw, hoog en komen wellicht nog hoger te liggen.

Op elk gebied in de dorpssamenleving, in het agrarische gezin en in het landbouwbedrijf, is de ontwikkeling nog in volle gang. Bij het ondernemen van activiteiten ten behoeve van de agrarische bevolking en van de landbouw, dient ook met dit ontwikkelingsproces rekening te worden gehouden. Bij de hier volgende aanbevelingen is dit dan ook gebeurd.

Aanbevelingen.

De boeren in de gemeente Rucphen bleken zich ten tijde van het onderzoek nog onvoldoende bewust te zijn van de veranderingen, die in de dorpssamenleving plaatshebben en van de consequenties, die dit voor hun positie in het dorp

kan meebrengen. Mogelijk is deze bewustwording inmiddels wat groter geworden, maar het is onwaarschijnlijk, dat men zich thans de veranderingen en hun consequenties ten volle bewust is. Hier komt bij, dat veel boeren nog zijn opgegroeid en gevormd in een tijd toen het tempo, waarin de veranderingen verliepen, aanzienlijk langzamer was dan thans het geval is.

Het lijkt derhalve gewenst om bij de agrarische-sociale voorlichting ruime aandacht te schenken aan de veranderingen in de dorpsamenleving en de agrarische bevolking meer begrip bij te brengen voor de achtergronden van deze ontwikkeling. Dit om te bewerkstelligen, dat het proces van bewustworden, dat uiteindelijk onvermijdelijk is, zonder al te grote schokken verloopt. Het is wellicht aan te bevelen om in gespreksgroepen van boeren de ontwikkeling in het dorp te bespreken en om in deze gespreksgroepen de vraag te stellen wat gedaan zou kunnen worden om de positie van de agrarische bevolking in het dorp in de nieuwe situatie zo goed mogelijk tot zijn recht te laten komen.

In het agrarische gezin konden twee belangrijke complexen van veranderingen worden geconstateerd, n.l. de wijziging in de onderlinge relaties tussen de gezinsleden en hun houding ten opzichte van het gezin en vervolgens, hier nauw mee samenhangend, de veranderingen in de werkzaamheden en bezigheden van de agrarische jongeren.

De verhoudingen, zoals die vroeger in het agrarische gezin voorkwamen, passen niet meer zo goed in deze tijd. Veel boeren zien dit terdege in, maar zij kunnen moeilijk hun houding bepalen. Andere boeren zien wel in, dat een aanpassing over het algemeen wel noodzakelijk is, maar zijn dikwijls niet bereid om zich in alle opzichten aan te passen. Tenslotte is er nog een groep, maar hun aantal neemt naar alle waarschijnlijkheid snel af, die alles het liefst bij het oude zouden willen laten.

Vooraf voor de eerste groep zou het van groot nut zijn, wanneer er een instantie was waar zij over hun problemen kunnen praten en waar zij advies zouden kunnen inwinnen. Wellicht dat hier een taak is weggelegd voor de economische-sociale voorlichting. Ook hier kunnen overigens groepsdiskussies van nut zijn.

Bij de andere groepen liggen de zaken in beginsel moeilijker. Het niet willen of moeilijk kunnen accepteren van de veranderingen en van al hun consequenties ligt naar alle waarschijnlijkheid dieper geworteld. In deze groepen zal men de sterkste weerstanden vinden tegen een uitbetalen van een arbeidsloon aan de op het bedrijf meewerkende kinderen, tegen het betalen van kostgeld e.d.. Hier zal men wellicht ook nog "innerlijke" weerstanden tegen een niet-agrarisch beroep aantreffen.

Hier ligt een belangrijke taak voor de agrarisch-sociale voorlichting om door middel van groepsdiskussies de mensen aan het praten te krijgen over hun opvattingen. Dit zal uitermate moeilijk zijn en het zal veel takt van ervaren voorlichters vereisen. Wellicht is het nuttig ook personen uit de eerste groep aan de discussie te doen deelnemen.

Ten aanzien van het agrarisch gezin moet er nog op worden gewezen, dat dit gezin bij het binnendringen van invloeden uit het stedelijk milieu een belangrijke en strategische positie inneemt. Binnen het gezin heeft dus de "aanval" op het traditionele, agrarische cultuur en gedragspatroon plaats. Hier moet dus ook de aanval worden opgevangen. Dit benadrukt nogmaals de noodzaak aandacht te besteden aan de veranderingen in het agrarisch gezin. Dit temeer, daar uit het onderzoek bleek, dat er van gezin tot gezin nogal wat verschillen voorkomen in de communicatie met de buitenwereld.

Een ander belangrijk punt is de beroepskeuze. Hoewel aangenomen mag worden, dat de sterke, eenzijdige gebondenheid aan het agrarische beroep doorbroken is, betekent dit bij lange na niet, dat de beroepskeuze van de agrarische jeugd niets meer te wensen zou overlaten. De ouders - en ook de kinderen zelf zijn nog onvoldoende vertrouwd met de mogelijkheden buiten de landbouw. Aan dit punt dient nog de nodige aandacht te worden besteed. Het gaat er niet alleen om dat degenen, die daarvoor in aanmerking komen de landbouw verlaten, maar ook dat zij terechtkomen in een agrarisch beroep, dat zo goed mogelijk overeenkomt met hun aanleg en belangstelling. In dit verband kon ook worden gewezen op het belang van goed onderwijs en van een verantwoorde beroepskeuze voor de dochters.

Ook bij de zoons, die boer willen worden zal men zich, veel meer dan in het verleden, moeten afvragen of zij hiervoor wel voldoende bekwaamheden bezitten. Dit is een uitermate moeilijke kwestie, maar het is voor de toekomst van de landbouw in de gemeente Rucphen van zeer grote betekenis, dat vermeden wordt, dat over het algemeen de minder intelligente boerenzons boer zouden worden.

Met betrekking tot de onderwerpen, die meer samenhangen met het bedrijf kan vervolgens worden gewezen op de grote betekenis van het agrarisch verenigingsleven. Een van de belangrijkste van de agrarische verenigingen, met name de boerenbond, heeft bovendien grote betekenis voor een juiste aanpassing in de samenleving en in het gezin.

Men kan zich afvragen of het niet gewenst is wat meer eenheid en samenwerking te brengen in het agrarische verenigingsleven. Het relatief grote aantal gelijksoortige verenigingen hangt voor een deel samen met de aanwezigheid van meerdere dorpen, maar binnen de afzonderlijke dorpen ziet men soms meerdere verenigingen met een ongeveer gelijk doel. Een dergelijke situatie brengt niet alleen een ongewenste versnippering met zich mee, maar levert ook gevaar op voor een sterke verdeeldheid. De op gang zijnde ontwikkeling, met name die op het landbouwtechnisch gebied, zal hoge eisen stellen aan het aanpassingsvermogen van de bedrijfshoofden. Een goed georganiseerd agrarisch verenigingsleven kan van grote betekenis zijn bij deze aanpassing. Het lijkt dan ook ten zeerste gewenst een versnippering van krachten tegen te gaan en te crachten een grotere samenwerking tussen de dorpen te bereiken. In een aantal gevallen is het bovendien wenselijk te streven naar een vergroting van het aantal leden.

Met betrekking tot de informatiebronnen kunnen de volgende opmerkingen worden gemaakt. Op de eerste plaats kan worden gewezen op het misverstand, dat er ten aanzien van de studieclub bij veel boeren bleek te bestaan. Hieruit blijkt, dat het niet alleen wenselijk, maar ook mogelijk is de deelneming aan deze studieclub over een groter aantal boeren uit te strekken.

Vervolgens kan men zich afvragen of men, gezien de omstandigheid dat in de gemeente Rucphen veel boeren voorlichting ontvangen van hun handelaren, deze handelaren niet meer bij de officiële voorlichting kunnen worden ingeschakeld.

Op de grote betekenis van de landbouwvoorlichting voor de bedrijfsvoering zal aan het einde van deze aanbevelingen nog nader worden ingegaan. We zullen hier volstaan met erop te wijzen, dat het effect van de z.g.n. voorlichtingsbrieven nog zou kunnen worden vergroot, wanneer er voor gezorgd wordt, dat toezending en bedrijfsbezoek zoveel mogelijk zou kunnen worden gecombineerd.

Aan het bedrijf is in het eerste deel van de rapportering 1) reeds uitvoerig aandacht besteed. Wij zullen daarop hier niet terugkomen. Wel willen wij erop wijzen, dat de omstandigheden, waaronder de agrarische produktie in de gemeente Rucphen wordt uitgeoefend, over het algemeen veel te wensen overlaat. Met name is dit het geval bij de kwaliteit van de grond, de verkavelingstoestand, de waterstaatkundige toestand en ook de bedrijfs-grootte. Een verbetering van deze omstandigheden is ook ten zeerste gewenst. Een deel van de oorzaken voor de zwakke plekken in produktieplan en bedrijfsvoering is dan ook gelegen in de ongunstige produktieomstandigheden.

Ten aanzien van de bedrijfsvoering kan hier nog worden gezegd, dat uit het onderzoek, met name uit de gegevens die zijn gebruikt om een indruk te krijgen van het niveau van de bedrijfsvoering, is gebleken, dat er in de gemeente Rucphen nog veel bedrijven zijn die niet alle methoden toepassen die zij eigenlijk zouden kunnen en moeten toepassen. Bij de voorlichting zou hieraan in het bijzonder aandacht kunnen worden besteed.

Bij de kenmerken van het bedrijfshoofd zijn vooral het ondernemersschap, het gevolgd hebben van landbouwonderwijs en de zgn. ontvankelijkheid van de landbouwvoorlichtingsdienst van betekenis. Onder enig voorbehoud zou dit kunnen betekenen, dat door meer aandacht te besteden aan de theoretische geschooldheid en de belangstelling voor de landbouwvoorlichtingsdienst een gunstige invloed kan worden uitgeoefend op het niveau van de bedrijfsvoering.

Men zou derhalve kunnen overwegen de boeren in een of andere vorm de mogelijkheid te scheppen hun theoretische kennis op niveau te brengen. Hiermee kunnen uiteraard lang niet alle boeren zonder agrarisch onderwijs worden bereikt, maar het is zeker niet uitgesloten, dat een aantal boeren van deze mogelijkheid gebruik zullen maken. Men zou dergelijke cursussen niet moeten beperken tot de boeren zonder agrarisch onderwijs, maar ook aan de boeren met landbouwonderwijs de gelegenheid moeten bieden zich theoretisch bij te scholen. Dit lijkt temeer wenselijk, omdat bij het onderwijs, dat de bedrijfshoofden in de gemeente Rucphen hebben genoten, en trouwens overal elders, bijna geen aandacht werd besteed aan de onder de huidige omstandigheden zo belangrijke onderwerpen als bedrijfseconomie, financiering en bedrijfsorganisatie.

Zou men overgaan tot het geven van dergelijke cursussen, dan zou men die ook open kunnen stellen voor in de landbouw werkende zoons, die de komende jaren een bedrijf zullen overnemen en die al enige tijd geleden agrarisch onderwijs hebben gevolgd.

In het voorgaande is gewezen op een aantal activiteiten, die, gezien de situatie in de agrarische sektor in de gemeente Rucphen, in beginsel voor uitvoering in aanmerking zouden komen. Wij kunnen ervan uitgaan, dat de betreffende instanties, in dit geval de landbouworganisaties en de landbouwvoorlichtingsdienst, in de resultaten van het onderzoek voldoende aanknopingspunten zullen kunnen vinden voor hun activiteiten. Desalniettemin zijn hier een aantal aanbevelingen gedaan, die uit de resultaten van het onderzoek naar voren kwamen. Met enige schroom gaan wij thans ook in op de wijze van voorlichting. De rapporteurs zijn nu eenmaal, als onderzoekers, minder goed vertrouwd met het arsenaal van mogelijke maatregelen, die in het kader van de begeleiding van een ontwikkeling, zoals die in de gemeente Rucphen gaande is, kunnen worden genomen.

Een deel van de gewenste activiteiten liggen op het terrein van de agrarisch-sociale voorlichting en een ander op dat van de technisch-economische voorlichting. Hiernaast speelt de zogenaamde economisch-sociale voorlichting een belangrijke rol. De scheiding tussen deze vormen van voorlichting is soms

1) "De landbouw in Rucphen, Sociaal-economische gezichtspunten".

moeilijk te trekken. Alle drie zijn in de gemeente Rucphen momenteel van zeer grote betekenis. De toekomst van de land- en tuinbouw in deze gemeente hangt in zeer sterke mate af van de wijze, waarop deze instanties hun taak kunnen vervullen.

Dat er een ingrijpende ontwikkeling plaatsheeft behoeft hier eigenlijk niet te worden herhaald. Het is nu vooral de taak van de agrarisch-sociale voorlichting de agrarische bevolking van deze situatie bewust te doen worden en haar inzicht te verschaffen in de achtergronden van de ontwikkeling in de samenleving. De agrarisch-sociale voorlichting zal dit in de praktijk het beste kunnen doen door haar activiteiten te richten op concrete aanknopingspunten, die binnen het gezichtsveld van de agrarische bevolking ligt. Het komt ons voor, dat deze aanknopingspunten gevonden kunnen worden in de vraagstukken, zoals die zich in concreto in de gemeente Rucphen in het kader van het bedrijf, het gezin en de samenleving voordoen en zoals die in dit rapport naar voren zijn gekomen.

De agrarisch-sociale voorlichting kan op deze wijze een belangrijke bijdrage leveren in de oplossing van problemen, waarmee de agrarische gezinnen en de agrarische samenleving worden geconfronteerd. In een aantal gevallen, en dit aantal is wellicht niet gering, zal er naast de meer groepsgewijze benadering behoefte bestaan aan een meer persoonlijke individuele benadering van de problemen, waarmee de boeren als bedrijfshoofd en als gezinshoofd worden geconfronteerd. In deze behoefte kan de economisch-sociale voorlichting wellicht voor een belangrijk deel voorzien, maar er zullen (naar alle waarschijnlijkheid) een aantal persoonlijke en gezinsmoeilijkheden overblijven, waarmee men niet bij de sociaal-economische voorlichting terecht kan. Het lijkt wenselijk om na te gaan op welke wijze aan deze in een gemeente als Rucphen nog groeiende behoefte zou kunnen worden voorzien.

Wij zijn ons er terdege van bewust, dat de agrarisch-sociale voorlichting voor een moeilijke opgave staat. Men dient zich immers goed voor ogen te houden, dat het wijzigen van het menselijk denken en handelen en in het bijzonder van de cultuurelementen die aan dit denken en handelen ten grondslag liggen, een tijdrovend proces is, dat verschillende stadia doorloopt van vage bewustwording van veranderingen in de samenleving tot een volledige aanvaarding en aanpassing. Het proces van verandering op het platteland, zowel op het landbouwbedrijf als in het sociale milieu van gezin en samenleving, verloopt daarentegen zeer snel, waardoor de kans op spanningen en moeilijkheden steeds groter worden.

Het gaat er bovendien ook niet alleen om de agrarische bevolking tot een ander gedragspatroon te brengen, maar het is noodzakelijk dat de mensen bewust en uit eigener beweging tot bepaalde veranderingen komen.

Ook de taak van de economisch-technische voorlichting is moeilijk. Dit niet alleen vanwege de omstandigheid, dat evenals bij de andere vormen van voorlichting eigenlijk onvoldoende personeel beschikbaar is voor een intensivering van de voorlichting, maar ook, en vooral vanwege het feit dat er bij veel boeren een verandering zou moeten komen in de houding ten opzichte van het bedrijf. Bovendien kan men zich afvragen of alle boeren, gezien hun persoonlijke eigenschappen, in staat zijn hun bedrijf en bedrijfsvoering aan te passen aan de veranderende omstandigheden. En ook wanneer dit wel het geval is, dan maken de produktieomstandigheden aanpassing zeer moeilijk, zo niet onmogelijk.

Deze situatie en dan voornamelijk het feit, dat een aantal boeren niet in staat is onder de huidige omstandigheden een goede ondernemer te zijn, neemt echter niet weg, dat in beginsel in veel gevallen door de activiteiten van de technisch-economische voorlichting, gesteund door het werk van de agrarisch-sociale en de economisch-sociale voorlichting, verbetering van de bedrijfsvoering mogelijk moet worden geacht.

Hierbij is echter de wijze van voorlichting van zeer groot belang. Voorlichting via de massamedia zal zeker van betekenis zijn, maar van meer betekenis zijn de persoonlijke benadering en daarna de groepsmedia.

In beginsel lijkt de persoonlijke, individuele benadering primair. Vanwege de praktische moeilijkheden, verbonden aan deze persoonlijke benadering, zou men kunnen streven naar een combinatie van persoonlijke benadering en activiteiten in groepsverband. De persoonlijke benadering moet ertoe bijdragen de boer zijn eigen bijzondere positie op zijn bedrijf bewust te doen worden, door de groepsgewijze benadering kan de individuele boer ook de reacties van de collega's waarnemen, hetgeen in deze samenleving met zijn nog aanwezige traditionele elementen wellicht nog van grote betekenis kan zijn voor de persoonlijke besluitvorming.

Bij deze groepsgewijze benadering zou men, gezien de nog aanwezige betekenis van de buurt, zich kunnen afvragen of het niet gewenst is de groepsbesprekingen buurtsgewijze te organiseren.

Verder is het van grote betekenis meer bekendheid te geven aan het werk van de studieclubs. Uit het onderzoek bleek immers, dat hierover bij de boeren enkele misverstanden bleken te bestaan.

Ten aanzien van de persoonlijke kontakten kan nog het volgende worden opgemerkt. Het zal niet gemakkelijk zijn de kontakten met de boeren over de hele linie sterk te intensiveren. Men zou zich derhalve, gezien de omstandigheid, dat de boeren onderling over bedrijfszaken praten, kunnen afvragen of het geen zin zou hebben de persoonlijke, individuele voorlichting in eerste instantie iets meer te richten op die boeren, die relatief veel kontakten hebben met hun collega's. Wanneer deze boeren nieuwe methoden in hun bedrijf toepassen, dan is de kans op een vlugge verspreiding over de andere bedrijven groter dan wanneer de eerste toepassing van de nieuwe methoden plaatsheeft door boeren, die relatief weinig contact hebben met andere boeren.

Voor alle vormen van voorlichting tenslotte geldt het probleem van de te beperkte capaciteit bij het uitvoeren van de gewenste activiteiten. Men zou daarom eens kunnen overwegen of en in hoeverre het mogelijk is personen uit het agrarisch milieu in ruime zin in de gemeente Rucphen in te schakelen bij de diverse activiteiten, zowel in het vlak van de persoonlijke, individuele benadering als in dat van de groepsgewijze benadering. Men zou kunnen streven naar een actieve kern van boeren en andere, nauw bij de agrarische sektor in de gemeente betrokken personen, welke kern bij de diverse activiteiten zou kunnen worden ingeschakeld. Van deze kern zou wellicht ook gebruik kunnen worden gemaakt om bepaalde verenigingen, waar dat noodzakelijk is, tot meer activiteiten te brengen.

Met deze kern zouden de diverse problemen in de samenleving, in het gezin en in het bedrijf, worden besproken om na te gaan op welke wijze verbetering in de situatie kan worden gebracht. Tevens zouden de tot deze kern behorende personen kontakten kunnen leggen met de agrarische bevolking. Op deze wijze is het wellicht mogelijk de "actie-radius" van de diverse activiteiten iets te vergroten.

TOELICHTING OP DE CONSTRUCTIE VAN DE GEBRUIKTE MEETINSTRUMENTEN

De rationaliteitsindex

De index bestond uit de volgende negen vragen:

1. hoe komt U te weten, hoeveel kali of fosfor Uw grasland moet hebben?
2. hebt U de laatste vijf jaar Uw grond laten onderzoeken?
3. hebt U de laatste vijf jaar grasland ingezaaid?
 - a. (zo neen:) waarom niet?
 - b. (zo ja:) welk graszaadmengsel hebt U gebruikt en waarom hebt U dit gekozen?
4. beschikt U over gegevens over de financiële resultaten en/of over de gang van zaken op Uw bedrijf of van bepaalde bedrijfsonderdelen?
5. waarvoor gebruikt U deze gegevens?
6. hebt U weleens geprobeerd zelf op papier uit te rekenen wat het resultaat was van een bepaald bedrijfsonderdeel, b.v. de varkens- en kippenhouderij?
7. wij horen sommige boeren weleens zeggen: "Een boer kan veel beter hard werken dan veel tijd besteden aan bedrijfsplannen maken". Bent U het daarmee eens?
8. sommige boeren zeggen ook weleens: "Om goede bedrijfsresultaten te bereiken is landbouwonderwijs voor een boer helemaal niet nodig, maar is praktische ervaring voldoende". Bent U het daarmee eens?
9. ook hebben wij sommige boeren weleens horen zeggen: "Als je voor grote bedrijfsaankopen geld moet lenen, kun je die aankopen beter niet doen". Bent U het daarmee eens?

De vragen 2, 6, 7, 8 en 9 hadden dichotome antwoordcategorieën, aan de positieve categorie (rationeel antwoord) werden 3 punten toegekend, aan de negatieve categorie (irrationeel antwoord) 1 punt. De overige vragen hadden drie antwoordcategorieën die resp. met 3 punten (rationeel antwoord), 2 punten (half-rationeel antwoord) en 1 punt (irrationeel antwoord) werden gewaardeerd.

Voor elke respondent werd een score voor rationaliteit berekend door het op de afzonderlijke vragen behaalde puntental op te tellen. De minimale score bedroeg dus 9, de maximale score 27.

De index was door zijn samenstelling slechts van toepassing op bedrijfshoofden met hoofdberoep landbouwer; de 15 tuinders in de steekproef moesten buiten beschouwing blijven. De resterende 191 respondenten hadden allen ten minste zes van de negen vragen op bruikbare wijze beantwoord. Bij degenen voor wie niet alle negen vragen van toepassing waren of door wie een of meer vragen onduidelijk waren beantwoord, werd voor elk van de ontbrekende antwoorden een aantal punten toegekend, gelijk aan het gemiddelde puntental van de wel beschikbare antwoorden.

Zie voor de percentuele verdeling van de antwoorden op de afzonderlijke vragen blz. 31 en 32 van het rapport.

De index is getoetst op interne consistentie door middel van "item analysis" x). Slechts vier vragen (de Nrs. 1, 2, 6 en 9) behaalden een "discriminative power" (D.P.) van meer dan 1,00. Aangezien echter geen enkele D.P. kleiner was dan 0,50, lijkt de interne consistentie voldoende groot.

De adoptieschaal

De schaal is samengesteld uit de volgende tien vragen:

1. berekent U voederrantsoenen voor rundvee?
2. kuult U gras in?
3. past U chemische onkruidbestrijding toe?
4. koopt U ten minste elke twee jaar nieuw zaaizaad voor haver?
5. koopt U ten minste elke twee jaar nieuw pootgoed voor aardappelen?
6. past U een omweidingssysteem toe (binnen acht dagen)?
7. gebruikt U een weidesleep of weide-eg?
8. hebt U de laatste vijf jaar Uw grond laten onderzoeken?
9. hebt U het laatste jaar ten minste 4 x stikstof op het grasland gestrooid?
10. hebt U het laatste jaar vóór 15 april stikstof op het grasland gestrooid?

Alle vragen hadden dichotome antwoordcategorieën. Voor elk positief antwoord werd 1 punt toegekend, voor elk negatief antwoord 0 punten. Voor elke respondent werd een adoptiescore berekend door het aantal positieve antwoorden op te tellen. De minimale score bedroeg dus 0, de maximale score 10.

In de steekproef bevonden zich 16 bedrijfshoofden op wie vier of meer van de tien vragen niet van toepassing waren. Onder hen waren weer de 15 tuinders die, evenals een ander afwijkend geval, buiten beschouwing moesten blijven.

Onder de 190 resterende respondenten bevonden zich eveneens 16 bedrijfshoofden, op wie een tot vier vragen niet van toepassing waren. Aan deze respondenten werd een score toegekend door hun score op de schaal van relevante vragen te transponeren tot een score op de schaal van alle vragen. B.v. iemand met score 5 op een schaal van 8 relevante vragen kreeg als score $5/8 \times 10 = 6,25$, hetgeen werd afgerond tot 6.

Zie voor de percentuele verdeling van de antwoorden op de afzonderlijke vragen blz. 40 van het rapport.

De schaal is getoetst op interne consistentie door middel van "item analysis".

De beoordeling

Aan de bedrijfsvoorlichters is verzocht elke boer met betrekking tot zijn bedrijfsvoering te beoordelen, gegeven de objectieve, niet door

x) Zie W.J. Goode and P.K. Hatt, Methods in Social Research. New York etc. 1952, pp. 275-276.

hem te beïnvloeden omstandigheden van het bedrijf (zoals bedrijfsgrootte, afwatering, verkaveling, kwaliteit van de grond). Een boer met een klein bedrijf op slechts grond moest dus evenzeer een goede beoordeling kunnen krijgen als een grote boer met goede grond. Met subjectieve, de persoon van de boer betreffende omstandigheden (zoals leeftijd en het al of niet gevolgd hebben van landbouwonderwijs)mocht echter bij de beoordeling geen rekening worden gehouden.

In hun beoordeling moesten de voorlichters de volgende, de bedrijfsvoering betreffende gezichtspunten verdisconteren: het bouwplan, de gráslandverzorging, het gebruik maken van werktuigen en het onderhoud daarvan, het onderhoud en de indeling van de bedrijfsgebouwen, de orde en netheid op het bedrijf, de arbeidsorganisatie en arbeidsproduktiviteit, planning en rationele werkwijze, progressiviteit, bedrijfseconomisch inzicht.

De boeren moesten worden beoordeeld, vergeleken met andere boeren in het gebied. Het oordeel moest worden uitgedrukt in de volgende rangcijfers:

5. de kopgroep, de beste boeren in dit gebied;
4. geen kopgroep, maar wel boven het gemiddelde;
3. middengroep, de gemiddelde boeren van het gebied;
2. beneden het gemiddelde van het gebied, maar niet uitgesproken slecht;
1. de slechtste boeren van het gebied.

Bij twijfel tussen twee opeenvolgende rangcijfers konden ook halve punten worden gegeven. Om enig tegenwicht te geven tegen de neiging tot vermijding van extreme beoordelingen zijn deze halve punten later naar de "buitenkant" afgerond, d.w.z. boven de 3 naar boven, beneden de 3 naar beneden.

In totaal zijn 203 respondenten beoordeeld. Over drie bedrijfshoofden konden de voorlichters geen oordeel geven wegens onvoldoende bekendheid met hun bedrijf.

De schaal voor massa- en groepsvoorlichting

De mate waarin de boeren gebruik maken van massa- en groepsmedia is gemeten met behulp van de z.g. "scalogramanalyse" van Guttman x). Deze heeft tot doel vast te stellen of de eigenschap die men met een reeks vragen wil meten, ééndimensionaal is. Hiertoe wordt nagegaan of de reeks vragen "schaalbaar" is, d.w.z. of de vragen zodanig gerangschikt kunnen worden dat - in het ideale geval - de respondenten die een bepaalde vraag positief beantwoorden, allen een hogere score op de schaal verkrijgen dan zij die dezelfde vraag negatief beantwoorden. Zijn de vragen schaalbaar, dan kan men uit de score van elke respondent zijn antwoorden op de afzonderlijke vragen aflezen. Dit wordt de "reproducerbaarheid" van de antwoorden genoemd.

x) Zie uitvoorig in: S.A. Stouffer et al., Measurement and Prediction; Studies in Social Psychology in World War II, Vol. 4. Princeton 1950.

De schaal voor massa- en groepsvoorlichting is samengesteld uit de volgende zes gegevens, afdalend gerangschikt in de volgorde waarin de vragen positief zijn beantwoord:

1. luistert regelmatig naar landbouwpraatjes door de radio;
2. leest zijn landbouwblad(en) systematisch;
3. ontvangt zowel algemene als specialistische landbouwbladen;
4. ontvangt drie of meer landbouwbladen;
5. bezoekt landbouwtentoonstellingen;
6. bezoekt landbouwdemonstraties.

Voor elk positief beantwoord gegeven kreeg de respondent 1 punt toegekend, voor elk negatief antwoord 0 punten. De score (d.i. de som van het aantal punten) die elke respondent kon behalen, kon dus variëren van 0 tot 6.

Aangezien van acht respondenten niet alle in de schaal opgenomen gegevens bekend waren, moest de steekproef van 206 tot 198 respondenten worden verkleind. De percentuele verdeling van de antwoorden op de afzonderlijke vragen is vermeld op blz. 58 van het rapport.

Voor de berekening van de schaalbaarheid is gebruik gemaakt van de rekentechniek van Green x). De berekeningen leidden tot de volgende uitkomsten:

$$\text{Rep A} = 0,93 \qquad \text{Rep I} = 0,88 \qquad \text{I} = 0,45$$

De individuele antwoordpatronen zijn dus voor 93% uit de scores reproduceerbaar. Dit betekent dat de score niet alleen het aantal gegevens aanduidt dat de respondent positief heeft beantwoord, maar tevens kan men er met grote waarschijnlijkheid uit aflezen welke gegevens hij positief heeft beantwoord.

In het algemeen luisteren dus respondenten met score 1 alleen naar radiopraatjes; respondenten met score 2 luisteren naar radiopraatjes, maar lezen ook hun landbouwblad(en) systematisch; respondenten met score 3 luisteren naar radiopraatjes, lezen hun landbouwbladen systematisch en ontvangen bovendien zowel algemene als specialistische bladen, enz.

Bij het gebruik maken van de onderscheiden vormen van massa- en groepsvoorlichting plegen de boeren blijkbaar een min of meer vaste volgorde in acht te nemen. Zij gaan in het algemeen pas van een volgend voorlichtingsmiddel in de reeks gebruik maken, wanneer zij al van het voorafgaande gebruik maken.

De schaal voor de Voorlichtingsdienst

Ook voor deze schaal, die de mate van ontvankelijkheid voor de Voorlichtingsdienst bedoelt vast te stellen, is gebruik gemaakt van de scalogramanalyse. De schaal bevatte de volgende vier gegevens, in afdalende volgorde gerangschikt naar de mate waarin zij positief zijn beantwoord:

1. heeft weleens contact met de Voorlichtingsdienst gehad;
2. heeft veel waardering voor de Voorlichtingsdienst;
3. heeft de adviezen van de Voorlichtingsdienst opgevolgd;
4. heeft laatste jaar twee of meer bedrijfsbezoeken van de Voorlichtingsdienst gehad.

x) B.F. Green, A Method of Scalogram Analysis Using Summary Statistics (Psychometrika, 21, 1956, pp. 79-88).

Wederom werd voor elk positief antwoord 1 punt toegekend, voor elk negatief antwoord 0 punten. De score kon dus variëren van 0 tot 4.

Ook bij deze schaal moest - wegens het ontbreken van enkele gegevens - de steekproef tot 198 respondenten worden teruggebracht. De percentuele verdeling van de antwoorden is vermeld op blz. 65 van het rapport.

De berekening van de schaalbaarheid volgens de rekentechniek van Green gaf de volgende uitkomsten:

$$\text{Rep A} = 0,95 \qquad \text{Rep I} = 0,85 \qquad \text{I} = 0,65$$

De individuele antwoordpatronen zijn hier dus voor 95% uit de scores reproduceerbaar.

De levensstijlschaal

De schaal is opgebouwd uit de volgende tien gegevens:

1. leest een landelijk en/of gewestelijk dagblad;
2. leest een week- en/of maandblad;
3. leest boeken;
4. bezoekt uitvoeringen in het dorp;
5. bezoekt uitvoeringen elders;
6. bezoekt boeren buiten de directe omgeving;
7. gaat op vakantie;
8. bezit een auto;
9. bezit telefoon;
10. is lid van niet-agrarische verenigingen.

Voor elk gegeven werd 1 punt toegekend. De levensstijlscore (d.i. het aantal punten dat elke respondent behaalde) kon dus variëren van 0 tot 10.

De schaal is alleen toegepast op de 191 mannelijke bedrijfshoofden in de steekproef. De percentuele verdeling van de antwoorden is vermeld op blz. 88 van het rapport.

De schaal is op interne consistentie getoetst door middel van "item analysis".

De houdingschaal

De houding van de kleine boeren tegenover de grote is gemeten met behulp van "scalogram analysis". Hierbij is aan de kleine boeren - met een bedrijf van minder dan 10 ha - een reeks van oorspronkelijk 15 uitspraken over de grotere boeren voorgelegd, met het verzoek van elke uitspraak aan te geven of men het ermee eens was of oneens.

In de steekproef bevonden zich 129 boeren met een bedrijf van minder dan 10 ha. Hierop moesten in mindering worden gebracht de kleine boeren uit de proefenquête - aan wie gedeeltelijk andere uitspraken waren voorgelegd -, alsmede een aantal andere respondenten die op de uitspraken onvoldoende betrouwbaar hadden gereageerd. Voor de uiteindelijke analyse resteerden aldus 111 respondenten.

Reeds tijdens het veldwerk kwam vast te staan dat 4 van de 15 uitspraken door de respondenten onvoldoende werden begrepen of op andere wijze tot onbruikbare antwoorden leidden. Deze 4 uitspraken zijn daarom uit de reeks verwijderd.

Bij nadere analyse van de 11 overgebleven uitspraken - zowel door toepassing van de Cornell-techniek x) als van intercorrelatie - bleek dat een van deze uitspraken zeer weinig samenhang met de andere vertoonde. Geconcludeerd moest worden dat deze uitspraak ("de kleine boeren kunnen van de grote nog een hoop leren") tot een andere dimensie behoorde en derhalve niet in de reeks paste. Uiteindelijk bleven dus 10 uitspraken over.

Van deze 10 uitspraken luiden er 2 gunstig voor de grotere boeren; hier werd voor elk antwoord "eens" 1 punt toegekend, voor elk antwoord "oneens" 0 punten. De overige 8 uitspraken waren in voor de grotere boeren ongunstige zin geformuleerd; hier werd voor elk antwoord "oneens" 1 punt toegekend, voor elk antwoord "eens" 0 punten. De score - d.i. het aantal punten per respondent - kon dus variëren tussen 0 en 10. Hoe hoger de score, des te gunstiger de houding van de respondent tegenover de grotere boeren.

De reeks van 10 uitspraken geven wij hieronder weer, met vermelding van het percentage respondenten dat de uitspraak in voor de grote boeren gunstige zin heeft beantwoord. De uitspraken zijn in afdalende volgorde gerangschikt naar de mate waarin zij voor de grote boeren gunstig zijn beantwoord.

1. Eigenlijk zouden er helemaal geen grote boeren moeten zijn.	88% oneens
2. Met de grote boeren moet je altijd een beetje oppassen.	51% oneens
3. De grote boeren zouden het liefst alles te vertellen willen hebben in het dorp.	47% oneens
4. De grote boeren willen het liefst zo weinig mogelijk met de kleine boeren omgaan.	41% oneens
5. De grote boeren denken dat alleen zij bekwaam zijn om bestuursfuncties te bekleden.	33% oneens
6. De kleine boeren kunnen altijd wel op de steun van de grote boeren rekenen.	32% eens
7. De grote boeren zijn erop uit om de kleine boeren klein te houden.	28% oneens
8. De grote boeren kijken alleen naar hun eigenbelang.	27% oneens
9. De grote boeren houden altijd rekening met de belangen van de kleine boeren.	25% eens
10. Hoe groter een boer is, hoe meer hij zich voelt.	23% oneens

De schaalbaarheid van de reeks is getoetst met behulp van de reken-techniek van Green met als uitkomsten:

$$\text{Rep A} = 0,90 \qquad \text{Rep I} = 0,81 \qquad \text{I} = 0,46$$

De individuele antwoordpatronen zijn dus voor 90% uit de scores reproduceerbaar.

x) L. Guttman, The Cornell Technique for Scale and Intensity Analysis (Educational and Psychological Measurement, 7, 1947, pp. 247-279).

De sociale-participatieschaal

Voor het vaststellen van de mate waarin de boeren aan het verenigingsleven deelnemen, zijn twee schalen toegepast: een schaal voor de deelneming aan de agrarische verenigingen en een voor de deelneming aan de algemene dorpsverenigingen. De constructie van deze schalen is een vereenvoudigde versie van de z.g. sociale-participatieschaal van Chapin x). Voor elke vereniging waarvan de respondent lid was, kreeg hij 1 punt toegekend. Bezocht hij regelmatig de vergaderingen en bijeenkomsten, dan werden daar per vereniging 3 punten aan toegevoegd. Bekleedde hij een bestuursfunctie, dan kreeg hij nog eens 5 punten. Iedere respondent kon dus per vereniging maximaal 9 punten behalen. De som van het aantal punten per respondent is zijn sociale-participatiescore.

x) F.S. Chapin, Social Participation and Social Intelligence (American Sociological Review, 1939, pp. 157-166).
Id., Experimental Designs in Sociological Research. New York 1955.

OVERZICHT VAN DE GERAADPLEEGDE LITERATUUR

1. Agrarisch-sociale voorlichting. Brochure commissie Welzijn ten Plattelande. 's-Gravenhage 1957;
2. Van den Ban, A.W. Enkele kenmerken en eigenschappen van de vooruitstrevende boeren I. Afd. Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool, bulletin No. 5. Wageningen 1956;
3. Van den Ban, A.W. Enkele kenmerken en eigenschappen van de vooruitstrevende boeren II. Idem, bulletin No. 10. Wageningen 1958;
4. Van den Ban, A.W. Regionale verschillen in de toepassing van enkele landbouwmethoden. Idem, bulletin No. 9. Wageningen 1958;
- ✓ 5. Emery, F.E. and Oeser, O.A. Information, adoption, action. Melbourne University Press 1958;
6. Hofstee, E.W. Agrarisch-sociale voorlichting. (Mededelingen directeur van de Tuinbouw, 20e jg., 1957, blz. 814-819);
7. Hofstee, E.W. Sociologische aspecten van cultuurtechnische werken. (Landbouwkundig Tijdschrift, extra nummer: Cultuurtechniek en Samenleving, februari 1956, blz. 369-390);
8. Hofstee, E.W. Sociologische aspecten van de landbouwvoorlichting. Afd. Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool, bulletin No. 1, Wageningen 1955;
9. De Leeuw-Polak, B. Voorlichtingsmiddelen voor de landbouw. (Mededelingen Directeur van de Tuinbouw, 16e jg., 1953, blz. 589-602);
10. Van Lierop, A. Het streekverbeteringsplan, speciaal met betrekking tot gezin en plattelandssamenleving. (Landbouwkundig Tijdschrift, extra nummer: Vraagstukken van streekverbetering 2, december 1957, blz. 955-962);
11. Maris, A. Het onderzoek ten behoeve van streekverbeteringsplannen. (Landbouwkundig Tijdschrift, extra nummer: Vraagstukken van streekontwikkeling, december 1956, blz. 1087-1099);
12. Penders, J.M.A. Ontwikkelingen in de landbouwvoorlichting. (Landbouwkundig Tijdschrift, extra nummer: Vraagstukken van streekontwikkeling, december 1956, blz. 1114-1127);

13. Ratgeber und Ratnehmer. Sozialpsychologische Einsichten in Dienst von Unterricht und Beratung. Hilstrup/Münster, 1956;
14. Wansink, G. Streekontwikkeling en agrarische bevolking. (Landbouwkundig Tijdschrift, extra nummer: Vraagstukken van streekontwikkeling, december 1956, blz. 1128-1140);
15. Wichers, A.J. De beoefening van de bloemisterij en groenteteelt te Beesd. Afd. Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool, bulletin No. 3, Wageningen 1957;
16. Wichers, A.J. Sociale wetenschap en landbouwvoorlichting. (Mens en Maatschappij, 33e jg. (1958), No. 5, blz. 289-306);
17. Diverse artikelen in Rural Sociology, vol. 23, No. 2 (1958).